

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ДАНИЛИШИНА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
кризової та клінічної психології
к. психол. наук, доцент
О.А. Соловей-Лагода
«__» _____ 2024 р.

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ**

Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях»
Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
Мазай Л.Ю.,
доктор філософії з психології (PhD),
старший викладач кафедри
кризової та клінічної психології

(підпис)

Оцінка: ____ / ____ / ____
(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Данилишина К.О. Психологічна готовність до материнства і батьківства студентської молоді в умовах військової агресії. Спеціальність 053 психологія. Освітня програма «Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

Кваліфікаційна робота розглядає проблему формування психологічної готовності молоді до материнства та батьківства в умовах сучасних соціокультурних трансформацій і військової агресії. Об'єктом дослідження є готовність до батьківства, а предметом — її психологічні аспекти серед студентської молоді. Метою роботи є теоретичне обґрунтування і емпіричне вивчення психологічної готовності до виконання батьківських обов'язків. У дослідженні уточнено зміст поняття "психологічна готовність молоді до батьківства" як динамічної сукупності цінностей, знань та умінь, необхідних для якісного виконання батьківських функцій. Розроблено концептуальні засади і технології формування цієї готовності, які можуть бути використані в сімейному консультуванні та освітніх програмах. Практична значущість роботи полягає у можливості впровадження її результатів у навчальні курси для психологів, педагогів і майбутніх батьків. Отримані дані та розробки сприятимуть підвищенню рівня відповідального батьківства та профілактиці соціальних ризиків.

Ключові слова: психологічна готовність, батьківство, материнство, студентська молодь, соціокультурні трансформації, відповідальне батьківство, сімейні цінності.

133с., 12 табл., 14 рис., 3 дод., 64 джерела.

ANOTATION

Danylyshyna K. Psychological readiness for motherhood and fatherhood of student youth in the conditions of military aggression. Specialty 053 psychology. Educational program “Rehabilitation psychology in emergency situations”. Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The qualification work considers the problem of forming the psychological readiness of young people for motherhood and fatherhood in the context of modern socio-cultural transformations and military aggression. The object of the study is

readiness for parenthood, and the subject is its psychological aspects among student youth. The purpose of the study is to theoretically substantiate and empirically study psychological readiness for parenthood. The study clarifies the content of the concept of “psychological readiness of young people for parenthood” as a dynamic set of values, knowledge and skills necessary for the quality performance of parental functions. The conceptual foundations and technologies for the formation of this readiness, which can be used in family counseling and educational programs, have been developed. The practical significance of the work lies in the possibility of implementing its results in training courses for psychologists, teachers and future parents. The obtained data and developments will help to increase the level of responsible parenthood and prevent social risks.

Key words: psychological readiness, fatherhood, motherhood, student youth, socio-cultural transformations, responsible parenthood, family values.

133 pages, 12 tabl., 14 fig., 3 app., 64 references.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	11
1.1. Теоретичний аналіз проблематики психологічного феномену батьківства в зарубіжній та вітчизняній психології.....	11
1.2. Характеристика сучасних умов та чинників, які впливають на психологічну готовність до батьківства в умовах військової агресії.....	14
1.3. Концептуальні засади формування психологічної готовності студентської молоді до материнства/батьківства в умовах військової агресії.....	18
Висновок до 1 розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	29
2.1. Методологія експериментального дослідження психологічної готовності студентської молоді до материнства та батьківства в умовах військової агресії.....	29
2.2. Результати емпіричного дослідження структурних компонентів і рівнів психологічної готовності до материнства та батьківства студентської молоді в умовах військової агресії.....	44
Висновки до 2 розділу.....	81
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО	

МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.....	83
3.1. Методологічні засади побудови психолого-педагогічної технології як інтегративної умови формування психологічної готовності студентської молоді до батьківства.....	83
3.2. Характеристика експериментальної психолого-педагогічної програми формування психологічної готовності студентської молоді до батьківства в умовах військової агресії.....	90
3.3. Аналіз ефективності психолого-педагогічної програми формування психологічної готовності молоді до материнства і батьківства в умовах військової агресії.....	104
Висновки до 3 розділу.....	115
ВИСНОВКИ.....	118
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	121
ДОДАТКИ.....	128

ВСТУП

Сучасне суспільство переживає суттєві зміни в репродуктивній поведінці, що супроводжуються загостренням демографічних проблем і трансформацією сімейних стосунків. Поширення малих сімей, зниження стабільності шлюбів, збільшення кількості розлучень і позашлюбних дітей, а також девальвація сімейних цінностей призводять до відмови від народження дітей та зростання дитячої бездоглядності. Ці процеси суттєво впливають на молодь, позбавляючи її чітких орієнтирів для створення міцних родин, народження дітей і відповідального батьківства.

У сучасному світі материнство і батьківство значною мірою зазнають впливу соціокультурних стереотипів, що сприяє їх знеціненню та кризовим явищам. Проявами такої кризи є рання вагітність, материнство серед неповнолітніх, добровільна відмова від дітей, девіантні форми материнства, самотнє батьківство та популярність ідеї життя без дітей («child-free»). У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні серед молоді усвідомленого ставлення до батьківства та готовності до виконання батьківських обов'язків.

Для вирішення цих проблем важливо розробляти і впроваджувати заходи, спрямовані на відновлення цінності батьківства та материнства. Це включає створення мотивації до прийняття батьківських ролей та формування психологічної готовності до відповідального батьківства. Актуальність дослідження підкреслюється тим, що сучасне суспільство стикається з проблемами знецінення морально-духовних основ батьківства та формального виконання батьківських функцій серед молоді.

Об'єкт дослідження – готовність до материнства та батьківства.

Предмет дослідження – психологічна готовність до материнства і батьківства студентської молоді в умовах військової агресії.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні й емпіричному вивченні психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді в умовах військової агресії.

Гіпотеза дослідження: психологічна готовність до материнства та батьківства у студентської молоді зумовлені їх особистісною зрілістю, системою цінностей та системою психолого-педагогічних знань про материнство та батьківство

Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді.
2. Визначити та обґрунтувати концептуальні засади й на їх основі виокремити психологічні умови формування психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді.
3. Емпірично дослідити структурні компоненти та рівень сформованості психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді.
4. Розробити експериментальну програму формування психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді в умовах військової агресії.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань використано такі методи: *теоретичні методи*: здійснено системно-структурний аналіз наукових джерел, що стосуються проблематики дослідження, для визначення сутності ключових понять; застосовано теоретичне моделювання та систематизацію для розробки концептуальних засад дослідження;

емпіричні: авторська анкета «Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей», тест-опитувальник особистісної зрілості (Ю. Гільбуха), опитувальник термінальних цінностей (І. Сеніна), методика «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарової), методика вимірювання батьківських

установок і реакцій (Опитувальник PARY) (Е. Шеффера; З. Белла), Методика діагностики соціального інтелекту (тест Дж. Гілфорда і М. Саллівена); *кількісної обробки даних*: *t*-критерій Стюдента для перевірки рівності середніх значень і визначення дійсної статистично достовірної різниці за одним і тим самим показником у двох вибірках досліджуваних (чоловіків і жінок); коефіцієнт кореляції Пірсона; χ^2 -критерій — для оцінювання достовірності зрушень у показниках психологічної готовності до батьківства після формувального експерименту; *інтерпретаційні*: якісний аналіз (обробка даних, пояснення, узагальнення) сукупності емпіричних даних для надання смислу отриманим у дослідженні результатам. Обробка даних проводилась з використанням комп'ютерної програми SPSS-17.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальною роботою було охоплено 66 осіб: 33 подружні пари без дітей віком від 19 до 25 років. Стаж подружнього життя у досліджуваних від 1 до 5 років. Дослідження проводилося на базі Вінницького міського центру соціальних служб та Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концептуальні засади, що відображають ідеї гуманізації та демократизації виховного процесу, розроблені такими науковцями, як Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, Г. Костюк, С. Максименко та іншими. У дослідженні враховано національні ідеї, релігійні традиції та духовні цінності, пов'язані з батьківством і сімейним вихованням, які знайшли відображення у працях видатних представників української педагогічної думки й практиків освіти, зокрема О. Вишневського, О. Духновича, А. Макаренка, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших. Також використано основні положення українських учених щодо сім'ї як соціального інституту, її ролі у процесі соціалізації дитини, а також підходів до соціально-педагогічної роботи з

різними типами сімей (Т. Алексєєнко, О. Безпалько, А. Годлевська, А. Капська, О. Міхеєва, Ж. Петрочко, І. Пеша та інші).

Наукова новизна дослідження полягає у наступному: уточнено зміст поняття "психологічна готовність молоді до материнства/батьківства", яке розглядається як динамічна сукупність сформованих цінностей, здібностей, знань, умінь і навичок, необхідних для якісного виконання батьківських функцій (догляд, виховання, навчання, розвиток дітей). Це поняття представлено як психолого-педагогічний потенціал молодого подружжя, що сприяє їхній успішній самореалізації у сфері батьківства. Розроблено концептуальні основи формування психологічної готовності молодого подружжя, які включають мету, завдання, дидактичні принципи, зовнішні та внутрішні чинники, напрями й етапи формування. Виокремлено та обґрунтовано оптимальні психологічні умови формування такої готовності, зокрема батьківська освіта, мотивація до компетентного батьківства, інтерактивна пізнавальна діяльність та застосування психолого-педагогічних технологій.

Практична значущість дослідження полягає у можливості його застосування психологами в сімейному консультуванні для покращення становлення батьківства та профілактики батьківських помилок. Також було розроблено психолого-педагогічну технологію формування психологічної готовності молодих подружжя, яку можна впроваджувати у практику психологічних служб Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами та психологами під час викладання дисциплін, таких як «Психологія батьківства», «Вікова психологія», «Психологія сім'ї», «Психологія міжстатевих відносин». Вони також можуть бути інтегровані у програми післядипломної освіти для психологів і соціальних педагогів у курсах «Основи психологічної готовності»

та «Психолого-педагогічний супровід батьківства», а також у соціально-психологічних тренінгах для батьків, майбутніх батьків і молодих подружжів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були представлені у двох тезах доповідей, що були опубліковані у збірниках матеріалів таких конференцій:

1. «Дослідження структурних компонентів і рівнів психологічної готовності до материнства та батьківства студентської молоді» – електронний збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю «Психологічні передикатори соціального розвитку особистості в сучасних умовах освітнього середовища», що відбулась 21 листопада 2024 року на базі Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського», м. Київ.

2. «Сучасні детермінанти психологічної готовності до батьківства: теоретичний аналіз» – збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності», що відбулась 14-15 листопада 2024 року на базі Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загального висновку, списку використаних джерел, який складається з 64 найменувань та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 133 сторінки, основний зміст викладено на 81 сторінках. Магістерська робота містить 12 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

1.1. Теоретичний аналіз проблематики психологічного феномену батьківства в зарубіжній та вітчизняній психології.

Батьківство та моделі батьківської поведінки розглядаються з різних точок зору, залежно від наукових підходів і напрямів у психології. Представники психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм та інші) акцентують увагу на важливості задоволення базових потреб дитини та передачі культурних цінностей. Вчені підкреслюють, що батьки повинні не лише нести відповідальність за виховання, але й сприяти реалізації індивідуального потенціалу своїх дітей.

З погляду гуманістичного підходу (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер та інші), основне завдання батьківства полягає у створенні для дитини атмосфери безумовного позитивного прийняття, забезпеченні їй тепла та безпеки. Це сприяє розвитку Я-концепції дитини, а також досягненню психологічного комфорту та благополуччя.

Низка дослідників зазначає, що якість батьківства безпосередньо впливає на майбутнє суспільства: стан батьківства сьогодні визначає стан суспільства завтра [1]. Батьківство розглядають як інтегральне психологічне утворення, що охоплює ціннісні орієнтації, установки, очікування, відповідальність і стиль сімейного виховання батьків [2]. Ці характеристики є соціально-психологічними утвореннями особистості, які формуються у процесі її розвитку й соціалізації.

Як окремі поняття розглядаються науковцями з урахуванням їхніх специфічних функцій ролі матері та батька. Більшість досліджень у цій царині підсумовують, що ідеальний батько є впевненою у собі, вольовою та комунікабельною особистістю, яка здатна враховувати думку інших. Водночас ідеальна мати характеризується більшою доброзичливістю і меншою домінантністю [1] [2].

Г. Філіпова [4] [5] виокремлює ключові функції материнства, серед яких створення предметного середовища, забезпечення умов для гри та спілкування, сприяння формуванню культурних цінностей, стилю мотивації досягнення, а також культурних моделей поведінки.

Теоретичний аналіз наукової літератури свідчить, що категорія "материнство" та психологічна готовність до нього вивчені значно глибше, ніж "батьківство" та його психологічні аспекти. Дослідження материнства охоплюють взаємодію матері з дитиною на ранніх етапах онтогенезу, емоційний стан жінки під час вагітності, а також зміни особистості, пов'язані з її роллю матері. Цими питаннями займаються такі науковці, як Н.М. Авдєєва, О.В. Баженова, Л.Л. Баз, В.І. Брутман та інші.

У своїх роботах Т. Верні, Д. Чемберлен, С. Гроф, Дж. Конджер, М. Оден, М. Сігельман, А. Бертін, В.І. Гарбузов, В.К. Котирло, Т.В. Нещерет, А.С. Співаковська детально висвітлили формування стосунків між вагітною жінкою та дитиною, вплив цих взаємин на розвиток дитини, а також особливості батьківської поведінки в сім'ї. Такі дослідники, як О.С. Алексєєва, А.Д. Кошелєва, С.М. Сорокоумова, А.С. Співаковська аналізували причини дитячого неблагополуччя, пов'язані з моделями батьківської поведінки, та досліджували концепції "Я-батьків" і "батьківських установок". Узагальнюючи ці дослідження, можна зробити висновок, що стиль батьківського ставлення відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини. Саме в сім'ї

зкладається основа світогляду, самооцінки та здатності дитини будувати стосунки із зовнішнім світом.

Типологія батьківського ставлення, запропонована С. Броуді [6], включає чотири стилі:

1. **Підтримуюча поведінка:** батьки гнучко реагують на потреби дитини, проявляють підтримку без надмірних обмежень, зберігаючи м'який контроль і враховуючи індивідуальні особливості дитини.

2. **Домінуюча поведінка:** характеризується свідомим балансом між авторитетом батьків і поступливістю до потреб дитини, з акцентом на формування навичок і звичок.

3. **Холодна поведінка:** батьки застосовують жорсткий контроль і суворе виховання, але не виявляють тепла чи зацікавленості до дитини, що призводить до відчуття обов'язку без емоційної близькості.

4. **Непослідовна поведінка:** стиль, за якого вимоги батьків суперечливі, контроль слабкий, а реакції непередбачувані, що викликає тривожність і нестабільність у дитини.

На думку С. Броуді, найбільш шкідливим для дитини є непослідовний стиль, адже він руйнує відчуття стабільності, викликаючи тривожність. Холодний стиль також не сприяє створенню сприятливих умов для розвитку дитини.

Для забезпечення здорових взаємин у родині необхідно формувати *психологічну готовність до батьківства*, яка передбачає усвідомлений підхід до батьківських обов'язків. Це визначення базується на дослідженнях Л.А. Данилевич, Т.О. Піроженко, К.К. Платонова та Л.Є. Сікорської, які вважають готовність до батьківства інтегративним утворенням із функціонально пов'язаних компонентів.

За Т.О. Піроженко [7], структура психологічної готовності включає:

1. **Когнітивний компонент:** знання про батьківські функції, уявлення про себе як батька чи матір.
2. **Емоційний компонент:** ставлення до дитини та до себе в ролі батька/матері.
3. **Поведінковий компонент:** практичні навички виховання, стиль сімейного виховання, забезпечення дитини.

Зарубіжні науковці підкреслюють, що уявлення про батьківство формується на основі досвіду в батьківській сім'ї та впливає на ставлення до майбутніх обов'язків [1]. Щербаков А.В. [8] доповнює цю концепцію, виокремлюючи когнітивно-рефлексивний, особистісний і емоційний компоненти готовності, розвиток яких сприяє підвищенню рівня готовності до батьківства.

Отже, вивчення складових психологічної готовності до батьківства дозволяє формувати оптимальні моделі поведінки, необхідні для ефективного виконання батьківських функцій. У подальших дослідженнях важливим є аналіз можливостей розвитку кожного компонента, що стане основою для створення сприятливого середовища для гармонійного розвитку дитини.

1.2. Характеристика сучасних умов та чинників, які впливають на психологічну готовність до батьківства в умовах військової агресії.

Соціологи зазначають, що сучасність позначена численними викликами: повномасштабна війна, погіршення екологічної ситуації, несприятливі соціальні фактори тощо. Найсерйознішою проблемою сьогодення є війна, яка суттєво впливає на психологічну неготовність жінок до материнства. Жінки, які залишаються в країні під час війни, стикаються з постійним стресом, викликаним повітряними тривогами, руйнуванням інфраструктури, жахливими

історіями тих, хто вижив, а також загрозою для життя. Ці фактори породжують емоційні напруження, які негативно впливають на здоров'я [12].

Демографічна ситуація в Україні викликає серйозне занепокоєння. Соціологи та демографи прогнозують подальше зниження народжуваності, що в поєднанні зі зростанням смертності через війну призводить до демографічної кризи. Так, Елла Лібанова, проаналізувавши сучасні умови, передбачила, що 2023 рік стане свідченням значного зниження народжуваності. Ірина Судома також відзначає стрімке скорочення чисельності населення. Обидві експертки акцентують на важливості підтримки індексу фертильності на рівні 2,1 для забезпечення відтворення нації [12]. У той час, як в Україні вже у 2020 році цей показник становив 1,5, у 2021-2022 роках він знизився до 1,1, а за прогнозами Е. Лібанової, у 2023 році може впасти до 0,8 чи навіть нижче [7].

Еміграція також є вагомим фактором демографічної кризи. Близько 7,5 мільйонів українців виїхали за кордон, рятуючись від війни. За словами демографки Е. Лібанової, значна частина цих людей, ймовірно, не повернеться, оскільки війна руйнує інфраструктуру: виробничу, соціальну та житлову. Особливо критичним є знищення житлового фонду, що позбавляє багатьох можливості повернутися [7].

Руйнування інфраструктури також спричиняє відкладання планів щодо материнства. Люди відкладають народження дітей до моменту, коли в країні запанує спокій і буде відновлено необхідні умови для життя, включаючи житлову інфраструктуру.

Водночас проблема перевищення смертності над народжуваністю існувала ще до війни. За даними Опендатабот, за останнє десятиліття народжуваність в Україні знизилася на 40% [19]. Згідно з цим джерелом, у доступній статистиці можна побачити ще тривожніші показники, які свідчать про значне скорочення населення України (див. рис. 1.3).

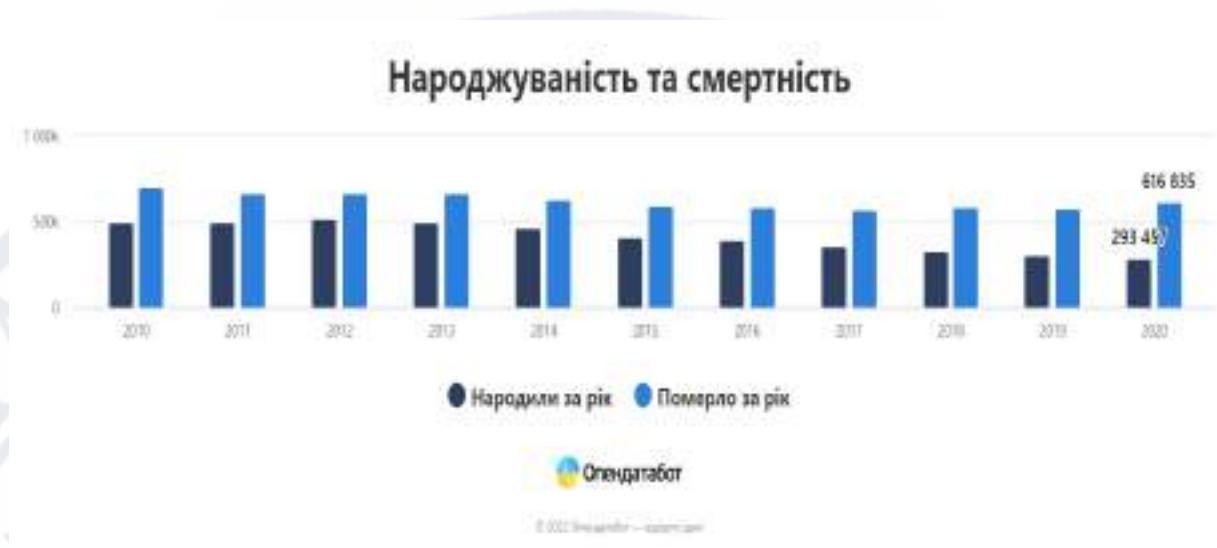

Рис.1.3. Народжуваність та смертність за останні роки

Зниження народжуваності в Україні частково пояснюється тим, що молоді сім'ї орієнтуються на меншу кількість дітей, найчастіше – на двох. Соціологиня О. Стрельник розглядає материнство в сучасному світі як своєрідну професію. Жінки стикаються з подвійними вимогами: з одного боку, вони мають бути хорошими матерями, приділяти час дітям, встановлювати з ними емоційний контакт; з іншого боку – залишатися конкурентоспроможними на ринку праці та відповідати очікуванням роботодавців. Це призводить до значного фізичного й емоційного виснаження.

Аналізуючи сучасний ідеал "хорошої матері", можна побачити, що суспільство очікує від жінок багатофункціональності: активності, емоційної стійкості, здатності поєднувати материнство з кар'єрою, а також виконання різних ролей — матері, вчительки, психологині тощо. Через ці вимоги багато жінок прагнуть зберігати свої соціальні позиції і не готові жертвувати ними заради материнства [25, с. 95].

Бути матір'ю за сучасних умов стає дедалі складніше та дорожче, що спричиняє зростання відповідальності. Усвідомлення цієї відповідальності нерідко викликає тривогу щодо майбутнього дітей, що змушує жінок відкладати

народження дитини на більш сприятливий час – коли буде достатньо фінансів, стабільність і безпека.

Цей феномен відкладеного материнства, який спостерігається все частіше, сьогодні посилюється війною. Як зазначає І. Виговська [2], війна посилює тиск материнської відповідальності. Водночас це явище існувало і раніше. Соціологи пояснюють його бажанням жінок реалізуватися у кар'єрі. Згідно з дослідженням Н.Д. Гаража, основними факторами, що впливають на ставлення до материнства, є фінансовий стан, здоров'я, стосунки з партнером та базова безпека [25, с. 93]. Для більшості жінок перші два фактори є визначальними у формуванні психологічної готовності до материнства. Тому багато хто спочатку прагне здобути освіту, побудувати кар'єру і лише потім заводити дітей. Крім того, материнство дедалі частіше стає планованим процесом [30].

Дослідження «Всеукраїнський омнібус» показало, що 54,1% українців вважають материнство в Україні складним через недостатню державну підтримку [35].

Ще однією причиною відкладання материнства є страхи, пов'язані з післяпологовим періодом. У суспільстві довгий час існувало уявлення, що материнство автоматично приносить щастя, однак жінки часто стикаються з труднощами, до яких вони не готові. Післяпологовий період вважається вразливим психоемоційним станом через низку факторів:

1. складні або болісні пологи, травматичний досвід взаємодії з медперсоналом, ускладнення після пологів, тривале відновлення;
2. відчуття втрати "колишнього життя": відсутність відпочинку, романтичних стосунків із партнером;
3. виснаження через недосипання, хвилювання, невідомість, післяпологову депресію;

4. труднощі з грудним вигодовуванням через втому, стрес або фізичний біль;
5. "синдром порожнього живота" та незадоволення змінами в тілі.

Окремо слід зазначити зростання популярності руху *чайлдфрі* (від англ. "child-free" – "вільний від дітей"), коли молодь свідомо обирає життя без дітей, як у найближчому майбутньому, так і загалом.

Отже, аналіз сучасних умов підтверджує побоювання демографів щодо катастрофічного зниження народжуваності. Це зумовлено низкою несприятливих соціальних факторів: війною, що збільшує смертність і руйнує інфраструктуру; еміграцією; високими вимогами до матерів. Відкладання материнства стає поширеним явищем через посилений тиск відповідальності та страхи, які особливо актуалізуються в період війни.

1.3. Концептуальні засади формування психологічної готовності студентської молоді до материнства/батьківства в умовах військової агресії.

Теоретичне вивчення досліджуваної проблеми в сучасних наукових дослідженнях і психолого-педагогічній літературі дало можливість сформулювати визначення поняття психологічної готовності молоді до материнства/батьківства, розробити та обґрунтувати зміст і структуру даного феномену, що, у свою чергу, стало підґрунтям для розроблення концептуальних основ формування психологічної готовності молоді до материнства/батьківства.

Аналіз ряду праць дав змогу виокремити раніше досліджені чинники і групи чинників, які впливають на формування різних аспектів батьківства і психологічної готовності зокрема. Для визначення провідних чинників формування психологічної готовності в молодого подружжя спиратимемося на

науково обґрунтовану ієрархію чинників формування усвідомленого батьківства й усіх його складових у молодій сім'ї дослідницею М. Єрміхіною. Відтак до чинників формування психологічної готовності в молодого подружжя відносимо: зовнішні – соціальну політику держави, засоби масової інформації (ЗМІ), культуру й народні традиції, виховання в батьківській сім'ї; внутрішні – рівень емоційного комфорту та відвертості між подружжям, бажання мати дитину, репродуктивна установка, готовність до батьківства, психолого-педагогічна освіченість у питаннях виховання дітей, особистісні мотиви та система цінностей чоловіка і дружини, потреба в удосконаленні психологічної готовності. Якщо чинник спричиняє виникнення певного явища, то умова забезпечує його формування. Відповідно створення умов для здійснення процесу формування передбачає організацію цих умов певним суб'єктом (державою, організацією, сім'єю, спеціалістом). Як філософська категорія поняття «умови» трактується як відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він не може існувати [78, с. 119], і як те, від чого залежить інше (обумовлене), що робить можливим наявність речі, стану, процесу; явища, що необхідні для здійснення певної події, але самі вони її не спричиняють [19, с. 286].

У контексті нашого дослідження *під психологічними умовами* формування психологічної готовності молодого подружжя ми розуміємо сукупність певних обставин, середовища та засобів, спеціально створених для забезпечення результативності цього процесу. Питання психологічних умов формування різних психічних явищ розглядалося багатьма вітчизняними науковцями. Так, психологічними умовами формування особливостей особистості С. Саричев та І. Логвинов визначають: виховний вплив; активність та самостійність самої особистості; принцип розвитку в діяльності; підкріплення [68, с. 98]. У своєму дослідженні, присвяченому формуванню відповідальної поведінки у

старшокласників, В. Тернопільська визначила низку психолого-педагогічних умов, які сприяють цьому процесу. Серед них: розвиток внутрішньої мотивації; формування знань та навичок, необхідних для відповідальної поведінки; інтеграція навчальної діяльності з дослідницькою; залучення старшокласників до різних видів діяльності з урахуванням їхніх індивідуальних інтересів та здібностей; використання сучасних технологій у виховному процесі; проведення систематичного моніторингу розвитку соціальної відповідальності та внесення корективів за необхідності [17, с. 17]. Серед психологічних умов, які забезпечують ефективність освітнього процесу, зарубіжні та вітчизняні науковці виокремлюють такі, як: мотивація до навчання; формування «компетентності до удосконалення компетенцій»; ціннісні установки, що відображають вимоги сім'ї стосовно якості освіти; контроль за освітніми досягненнями тих, хто навчається, на різних етапах вікового розвитку особистості; психолого-педагогічні технології формування універсальних пізнавальних дій, що забезпечують становлення картини світу [56].

Щодо питання визначення психологічних умов формування різних аспектів батьківства, то в сучасних психологічних дослідженнях спостерігається кілька підходів. Зокрема, М. Єрміхіна виділила виховання батьків як психологічну умову формування усвідомленого батьківства. На думку авторки, важливою умовою є розробка та впровадження систематизованої програми навчання для батьків. Ця програма має бути спрямована на оволодіння необхідними знаннями та навичками, які є ключовими для успішного виконання батьківських обов'язків. О. Тіунова вважає, що формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку можливе за умови створення освітнього середовища, яке базується на принципах просвітницького тренінгу. Таке середовище має бути емоційно насиченим, сенсорно збагаченим і діалогічним, сприяючи особистісному самовизначенню старшокласниць у ролі

майбутніх матерів. Найчастіше науковцями до психологічних умов формування різних аспектів батьківства відносяться такі: використання активних методів навчання, освіти батьків на принципах, які забезпечують розвиток особистості як суб'єкта пізнання, самопізнання, саморозвитку [52]. Серед психологічних умов формування педагогічної компетентності батьків дітей раннього віку В. Селіна виокремлює комплексний підхід до розвитку психологічної готовності з урахуванням змісту структурних компонентів; цілеспрямовану освіту батьків на основі розвиваючої програми; врахування особистісного досвіду, потреб, рівня обізнаності молодих батьків.

Згідно з науковими дослідженнями зазначених авторів забезпечення певних психологічних умов сприяє формуванню особистісних якостей (особистісний розвиток) людини; збагаченню поведінкового репертуару індивіда; удосконаленню виховного потенціалу батьків; удосконаленню психолого-педагогічної компетентності та навичок ефективної взаємодії з дитиною; становленню усвідомленого й відповідального батьківства; рефлексії особистісного досвіду у сфері батьківства; усвідомленню власних позицій, уявлень, ставлень стосовно батьківства тощо.

Усе сказане переконує нас у необхідності виокремлення серед психологічних умов таких, що будуть оптимальними у процесі формування психологічної готовності в молодого подружжя. Враховуючи психологічні умови, визначені науковцями для забезпечення ефективності освітнього процесу, та спираючись на результати теоретико-методологічного аналізу досліджуваної проблеми, ми визначили такі психологічні умови формування батьківської готовності у молодих подружжів:

Батьківська освіта. Це система, яка сприяє формуванню позитивного образу батьківства шляхом спеціально організованого навчання на основі принципів освіти для дорослих. Вона надає можливість оволодіння знаннями,

уміннями та навичками, необхідними для ефективного виконання батьківських обов'язків.

Мотивування до компетентного батьківства. Цей процес спрямований на стимулювання свідомого усвідомлення молодим подружжям значення та змісту психологічної готовності до батьківства. Він реалізується через надання професійних консультацій, науково обґрунтованих знань і актуальної інформації з питань якісного виховання дітей.

Інтерактивна пізнавальна діяльність. Це форма психічної активності, яка дозволяє молодим подружжям пізнавати себе та свого партнера як майбутніх батьків. Така діяльність сприяє розвитку особистісної зрілості через рефлексію, діалогічне спілкування, формування власної виховної позиції, розвиток навичок ефективної міжособистісної взаємодії, соціально-перцептивних і комунікативних умінь.

Психолого-педагогічна технологія. Це психологічний інструментарій, який включає алгоритмоване застосування методів, прийомів і способів, спрямованих на досягнення запланованого результату — формування психологічної готовності до батьківства. Ця технологія є практичним засобом реалізації зазначених умов.

Оскільки формування розглядається нами як цілеспрямована діяльність, то відповідно ця діяльність передбачає конкретну мету, логічну послідовність дій (етапів діяльності) та адекватні засоби її реалізації.

Мета формування полягає у сприянні становленню психологічної готовності молодого подружжя через розвиток ціннісно-мотиваційного, когнітивно-рефлексивного, соціально-поведінкового та педагогічно-виховного компонентів.

Формування передбачає врахування наукових принципів, які становлять методологічну основу даного процесу, серед них виділяємо такі: *принцип*

соціальної обумовленості визначає обумовленість формування психологічної готовності суспільними потребами, відображає стан розвитку держави, економіки та культури, допомагає усвідомити, що процес формування має бути спрямований на розвиток соціального інтелекту особистості, її творчих здібностей, уміння жити і працювати в соціальному середовищі; *принцип науковості* передбачає застосування знань найсучасніших досягнень психолого-педагогічної науки, практичної діяльності щодо ефективних методів та засобів навчання дорослих у підготовці до успішного виконання ними батьківських функцій, а також забезпечення оптимальних психологічних умов для удосконалення психологічної готовності ; *принцип практичної спрямованості* потребує забезпечення практичної спрямованості змісту формування, сприяє розумінню молодими подружжями значення теорії психологічної готовності й умілого застосування теоретичних знань на практиці; *принцип системності* орієнтує на дослідження психологічної готовності молодого подружжя як системи, що має свою структуру, закономірності функціонування та розвитку; як частини макроструктури (сім'ї), закономірностям якої вона підпорядковується; як мікросистеми, яка є компонентом системи (батьківства); як об'єкта зовнішніх впливів (чинників та умов) [22, с. 264].

Для кращого сприйняття нашої концепції формування психологічної готовності студентської молоді до материнства/батьківства подаємо її у вигляді схеми, яка містить усі розглянуті нами складові формування цього явища (рис. 1.2).

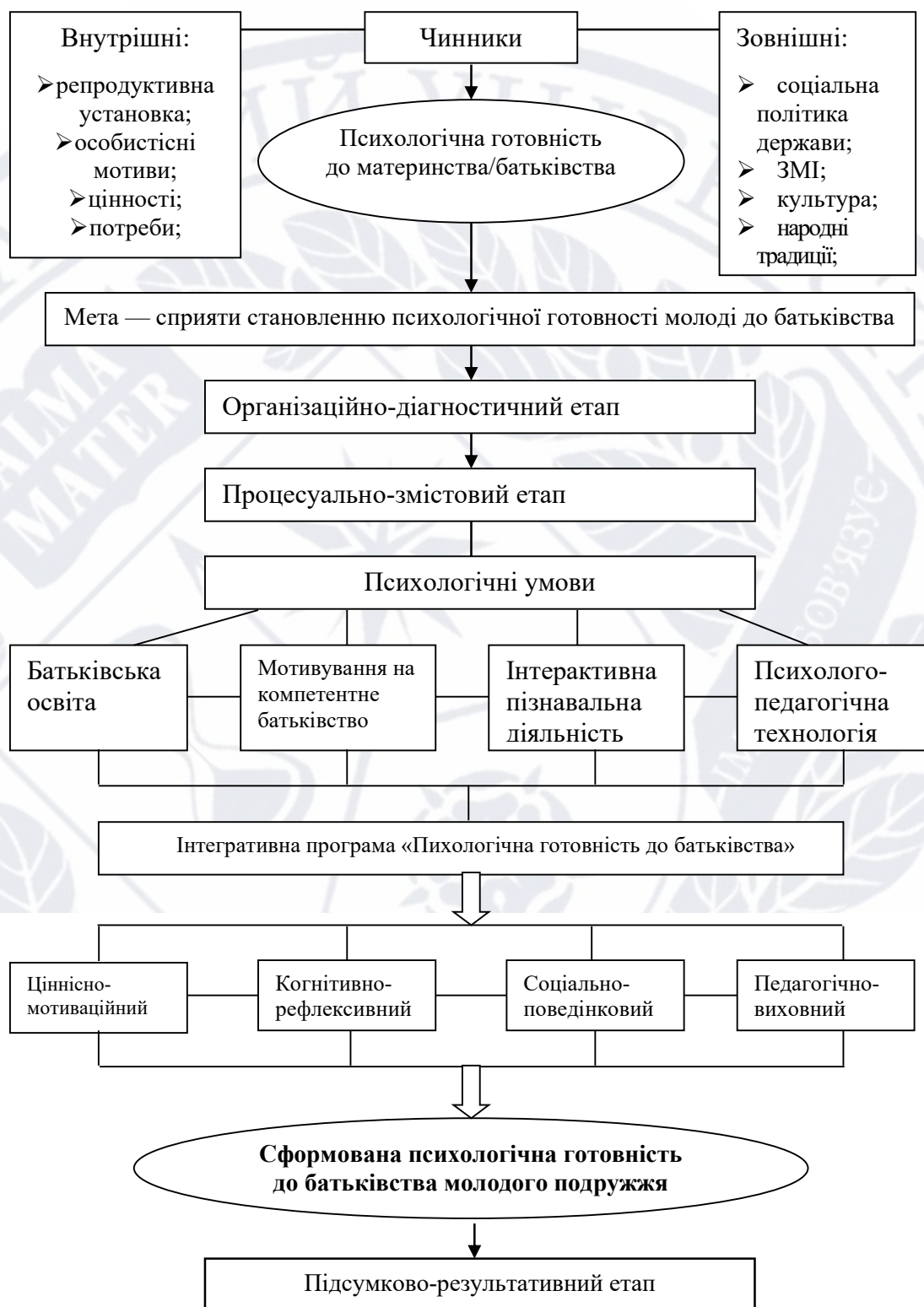

Рис.1.2. Концептуальна модель засади формування психологічної готовності молоді до материнства/батьківства.

Відповідно формування психологічної готовності молоді до батьківства включає такі етапи: організаційно-діагностичний; процесуально-змістовий; підсумково-результативний. Організаційно-діагностичний етап передбачає дослідження структурних компонентів психологічної готовності (ціннісно-мотиваційного, когнітивно-рефлексивного, соціально-поведінкового та педагогічно-виховного), визначення актуального рівня сформованості психологічної готовності в молодого подружжя; формування експериментальної та контрольної груп із числа досліджуваних нашої вибірки; розроблення експериментальної програми з урахуванням концептуальних засад формування, результатів констатувального експерименту та специфіки навчання дорослих. Процесуально-змістовий етап включає впровадження у практичну роботу з молодим подружжям психолого-педагогічної технології, спрямованої на удосконалення їхньої психологічної готовності.

Результативність даного процесу забезпечуватиметься психологічними умовами, які, у свою чергу, створюватимуть позитивний вплив на становлення всіх компонентів батьківської освіти. Варто наголосити, що процес формування передбачає роботу з молодим подружжям як специфічною цільовою категорією, а це обумовлює вибір засобів (форм роботи, способів дії, методів) впливу на удосконалення їхньої психологічної готовності. Ряд науковців (М. Абрамова, Е. Андрієнко, А. Вербицький) розвиток психологічної готовності найчастіше пов'язують із використанням психолого-педагогічних технологій, а також з побудовою навчання на принципах неперервної освіти, які забезпечують особистісне зростання учасників освітнього процесу як суб'єктів пізнання, самопізнання та саморозвитку. Підсумково-результативний етап включає дослідження динаміки сформованості психологічної готовності (за результатами первинної та повторної діагностики структурних компонентів психологічної готовності), що, у свою чергу, підтвердить доцільність

запроваджених психологічних умов.

Разом з тим зміст формування психологічної готовності до батьківства молоді обумовлюється сутнісними характеристиками структурних компонентів психологічної готовності і включає: морально-правове виховання; психолого-педагогічну просвіту; розвиток особистісних характеристик, важливих у батьківстві (здатність до емоційно-теплого спілкування, психологічної близькості та самоконтролю, прогнозування наслідків власних дій, активної життєвої позиції тощо); мотивування на якісне виконання батьківських функцій; пропаганду сімейних та батьківських цінностей; стимулювання активності молодого подружжя, спрямованої на оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями, необхідними для виконання батьківських функцій; обмін досвідом та інтерактивну пізнавальну діяльність. Звідси випливає розуміння доцільності використання психолого-педагогічної технології як засобу для реалізації поставленої мети.

Отже, зміст феномену психологічної готовності до материнства та батьківства включає феномен особистісної зрілості, соціального інтелекту, педагогічної грамотності та готовності до виконання батьківських функцій. Згідно з цим до змісту віднесено потребу в удосконаленні психологічної готовності; мотивацію на компетентне батьківство; батьківські та сімейні цінності; особистісні якості (певні риси характеру та здібності); Я-образ батьківства; специфічні знання, вміння та навички. Структуру психологічної готовності до материнства/батьківства молоді представлено ціннісно-мотиваційним, когнітивно-рефлексивним, соціально-поведінковим та педагогічно-виховним компонентами.

Висновки до 1 розділу.

Багатоаспектне вивчення теоретико-методологічних основ досліджуваної проблеми дало змогу: проаналізувати підходи до вивчення суті психологічної готовності молоді до материнства та батьківства, сформулювати та визначити зміст і структуру даного поняття, обґрунтувати концептуальні засади формування та на їх основі виділити оптимальні умови розвитку даного феномену.

Сутність феномену психологічної готовності до материнства і батьківства, згідно з різними науковими підходами, трактується як багатогранне явище. Воно може розглядатися: як системний елемент структури батьківства (системний підхід); як індивідуальне утворення, що характеризується суб'єктивно-особистісними якостями (особистісний підхід); як надіндивідуальне утворення, що об'єднує суб'єктивно-особистісні характеристики обох партнерів, відображаючи їхнє функціонування в сфері батьківства (особистісний підхід); як інтегративна характеристика особистості, яка демонструє динамічний характер становлення готовності (діяльнісний підхід); як набір засвоєних цінностей, якостей, знань, умінь і навичок, що формуються через процеси інтеріоризації, соціалізації та неперервної освіти.

Зміст психологічної готовності до материнства/батьківства включає аспекти особистісної зрілості, соціального інтелекту, педагогічної компетентності та здатності виконувати батьківські функції. До її ключових складових належать: потреба в самовдосконаленні психологічної готовності; мотивація до компетентного батьківства; сімейні та батьківські цінності; особистісні якості (риса характеру та здібності); уявлення про себе як про батьків (Я-образ батьківства); специфічні знання, уміння та навички.

Структура психологічної готовності молодого подружжя до батьківства охоплює такі компоненти: ціннісно-мотиваційний – акцент на мотивації та

цінностях, які стимулюють батьківську діяльність; когнітивно-рефлексивний – знання та здатність до аналізу власних дій і ролей у батьківстві; соціально-поведінковий – вміння ефективно взаємодіяти з дітьми та соціумом. Педагогічно-виховний – навички виховання та освітньої діяльності. Водночас сучасні соціальні умови викликають серйозне занепокоєння через зниження народжуваності, яке демографи пов’язують із низкою несприятливих факторів: війною, що спричиняє зростання смертності, руйнуванням інфраструктури, масовою еміграцією та високими вимогами до матерів. Відкладання материнства стає дедалі поширенішим явищем, зокрема через підвищений тиск відповідальності та страхи, які посилюються в умовах війни.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

2.1. Методологія експериментального дослідження психологічної готовності студентської молоді до материнства та батьківства в умовах військової агресії.

Для реалізації експериментального дослідження було сформовано вибірку і комплекс методів дослідження. Від початку дослідно-експериментальною роботою було охоплено молоді подружжя в кількості 132 особи (66 сімейних пар), які отримали пакети діагностичних методик.

Комплексна методика експериментального вивчення психологічної готовності до батьківства складалася з таких методів: *діагностичні*:

1. Авторська анкета «Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей» (Додаток А).
2. Тест-опитувальник особистісної зрілості (Ю. Гільбуха) [73, с. 143].
3. Опитувальник термінальних цінностей (І. Сеніна) [6, с. 174].
4. Методика «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарової) [24, с. 269].
5. Методика вимірювання батьківських установок і реакцій (Опитувальник PARY) (Е. Шеффера; З. Белла), [10, с. 652].
6. Модифікована методика «*Батьківський твір*» В. Століна.
7. Методика діагностики соціального інтелекту (тест Дж. Гілфорда і М. Саллівена) [69, с. 204];

додаткові — включене та опосередковане спостереження; діагностична співбесіда; *статистичні* — методи описової статистики, кількісний і якісний аналіз на основі методів математичної статистики (t-критерій Стюдента, χ^2 -

критерій), кореляційний аналіз Пірсона (SPS Statistics-17), які були використані для порівняння вибірових середніх значень, що належать до двох сукупностей (чоловіки й жінки) даних для з'ясування, чи є статистично достовірною відмінність між ними; контент-аналіз; змістовна інтерпретація результатів. Статистичні розрахунки виконано з використанням пакета прикладних комп'ютерних програм універсальної обробки табличних даних Microsoft Excel XP та SPS Statistics-17.

Таким чином, методологія організації та проведення констатувального експерименту включала: розроблення критеріїв і показників психологічної готовності до материнства/батьківства (ПГДМБ); підбір діагностичних методів для їх дослідження; визначення рівня сформованості ПГДМБ в молоді на основі емпіричних даних за кожним структурним компонентом. Слід зазначити, що для обґрунтування процедури та вибору діагностичних інструментів концептуальною основою стали уявлення про батьківство і батьківську компетентність як складові особистісної сфери чоловіка та жінки, які формуються та розвиваються протягом усього життєвого циклу.

У контексті нашого дослідження під поняттям «критерій» ми розуміємо ознаку, на основі якої здійснюється оцінювання, визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінювання [18, с. 45]. Критерій визначається через показники, що вказують на особливості сформованості досліджуваного явища.

Відповідно нами були виділені критерії й показники психологічної готовності до материнства/батьківства (ПГДМБ) молоді та діагностичний інструментарій, що дає змогу їх визначити (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Схема констатувального дослідження структурних компонентів
психологічної готовності до материнства/батьківства (ПГДМБ) молоді**

Компоненти	Критерії	Показники	Методики
Ціннісно-мотиваційний	Система цінностей Мотивація на компетентне батьківство	— наявність батьківських і сімейних цінностей; — потреба в батьківській освіті; — висока мотивація досягнень; — особистісна зрілість; — здатність до психологічної близькості	1. «Опитувальник термінальних цінностей» ОТеЦ-2 (І. Сеніна) 2. Тест «Особистісної зрілості» (Ю. Гільбуха)
Когнітивно-рефлексивний	Я-образ батьківства Система батьківських знань	— позитивне ставлення до батьківства, до себе як батьків та потенційної дитини; — уявлення про батьківські ролі та функції — наявність достовірних, глибоких психолого-педагогічних та морально-правових знань	Методика «Вимірювання батьківських установок та реакцій» (опитувальник PARY) (Е. Шеффера, Белла), Методика «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарової) Авторська анкета «Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей» Модифікована методика «Батьківський твір» В. Століна
Соціально-поведінковий	Соціальний інтелект	— розуміння вчинків і дій людей; — прогнозування результатів власної поведінки та інших людей; — розуміння вербального та невербального спілкування;	Тест «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорда, М. Саллівена)

Продовження табл. 2.1

Компо-ненти	Критерії	Показники	Методики
		— розвинені соціально-перцептивні здібності та комунікативні уміння; — розуміння нормативів соціальних ролей	
Педагогічно-виховний	Стиль виховання Виховна позиція	— гармонійний, демократичний, авторитетний «Дитина–Дорослий–Батько» (з позиції транзактного аналізу)	Методика «Вимірювання батьківських установок та реакцій» (опитувальник PARY) (Е. Шеффера, З. Белла),

Згідно з даними таблиці до визначених критеріїв і показників були підібрані методики, адаптовані до умов дослідження. Зазначимо, що методики «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарової); «Батьківський твір» (В. Століна) та PARY (Е. Шеффера, З. Белла) розроблені для діагностики батьків, проте ми надали перевагу саме їм у зв'язку з можливістю отримати об'єктивну інформацію щодо таких питань: як подружжя у майбутньому уявляють побудову дитячо-батьківських стосунків, розподіл сімейних ролей, виконання батьківських обов'язків. Доцільність обраних методик, на нашу думку, полягає в отриманні можливості відстежувати зорієнтованість досліджуваних на суб'єкт-суб'єктну взаємодію з дитиною, сприяння її розвитку, налагодження партнерських стосунків, на вибір конструктивних стилів батьківської поведінки або ж, навпаки, пригнічення волі дитини заради ствердження власного авторитету.

Загалом обраний діагностичний інструментарій спрямований на визначення сформованості структурних компонентів психологічної готовності за такими показниками, що розкривають зміст кожного компонента, зокрема:

— ціннісно-мотиваційний (особистісна зрілість, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, ціннісні орієнтації, потреби й мотиви, готовність

до батьківства);

— когнітивно-рефлексивний (знання, уявлення, установки, ставлення, самооцінка, осмислений досвід, отриманий у батьківській сім'ї);

— соціально-поведінковий (розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій, комунікативні вміння, позиція у спілкуванні, контактність);

— педагогічно-виховний (стиль сімейного виховання, володіння розвиваючими методиками, обізнаність щодо методів і прийомів навчання).

Охарактеризуємо детально кожен обраний методик як психодіагностичний інструментарій і визначимо доцільність використання кожної окремо взятої методики для нашого дослідження.

Анкета «Що я знаю про батьківство, догляд, виховання та розвиток дітей» була розроблена з метою збору інформації щодо актуальності досліджуваної проблеми для молодого подружжя, характеру його уявлень про батьківство, визначення його ціннісно-мотиваційного ставлення до батьківства, наявності психолого-педагогічних і морально-правових знань та потреби в удосконаленні психологічної готовності. Наша анкета містила десять закритих запитань, що допомогло отримати чітку картину стосовно даної проблеми.

Тест «Особистісна зрілість», розроблений Ю. Гільбухом, спрямований на виявлення рівня особистісної зрілості досліджуваних. Ця методика дає змогу визначити п'ять параметрів, які характеризують різні аспекти особистісної зрілості:

— мотивація досягнень, до якої входять самостійність, ініціативність, спрямованість на значимі життєві цілі, самореалізація, досягнення високих результатів діяльності у значимих сферах життя;

— ставлення до себе («Я-концепція»), яка включає впевненість у собі і своїх силах, задоволення своїми особистісними рисами характеру, здібностями,

знаннями, вміннями. Також даний параметр складають такі значимі для формування психологічної готовності показники, як адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, виваженість і повага до людей;

— почуття громадського обов'язку і пов'язані з ним такі якості, як патріотизм, інтерес до суспільного життя, почуття професійної та суспільної відповідальності, потреба у спілкуванні й колективізм;

— почуття громадського обов'язку, до цього майже умовного терміна належать такі узагальнені якості, як розуміння змісту життя, відносності буття, емоційна врівноваженість, поміркованість;

— здатність до психологічної близькості з іншою людиною, що характеризується доброзичливістю до людей, емпатією, умінням слухати, потребою в духовній близькості з іншою людиною.

Оцінка особистісної зрілості виводиться з алгебраїчної суми балів, набраних за всіма питаннями (33 позиції) тесту і має градацію за рівнями: дуже високий, високий, задовільний, незадовільний. Отже, ця оцінка може перебувати в межах від +99 до -99 балів. На основі теоретичних міркувань і деяких даних емпіричного характеру встановлено такі рівневі оцінки особистісної зрілості:

(+99) – (+75) — дуже високий рівень;

(+74) – (+50) — високий;

(+49) – (+25) — задовільний;

менш (+25) — незадовільний.

Аналогічно визначаються оцінки за окремими шкалами тесту («Мотивація досягнень», «Ставлення до себе (Я-концепція)», «Почуття громадського обов'язку», «Здатність до психологічної близькості з іншою людиною»).

Ця методика дає змогу діагностувати не лише загальний рівень особистісної зрілості, а й такі характеристики зрілості, як упевненість у своїх можливостях, адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, емоційна

врівноваженість, емпатія, потреба у саморозвитку та психологічній близькості з іншими людьми, які мають важливе значення і для становлення батьківства і для розвитку психологічної готовності як його складової.

Методику «*Опитувальник термінальних цінностей*» (ОТеЦ-2) розроблено І. Сеніним. В основу розробки даного опитувальника покладено теорію М. Рокича, згідно з якою людські цінності поділено на два види: цінності-цілі (термінальні цінності) й цінності-засоби (інструментальні цінності). Основним діагностичним конструктивом методики є поняття термінальних цінностей. Автори трактують термінальну цінність як переконання людини в перевазі конкретної життєвої мети порівняно з іншими. Методика (ОТеЦ-2) призначена для виявлення домінуючих термінальних цінностей, які індивід прагне реалізувати у своєму житті. У опитувальнику виділено вісім ключових цінностей:

Власний престиж – прагнення досягти визнання у суспільстві через відповідність соціальним стандартам.

Високе матеріальне становище – орієнтація на добробут і матеріальну стабільність як основу особистого та сімейного благополуччя.

Креативність – реалізація творчого потенціалу та прагнення змінювати навколишній світ на краще.

Активні соціальні контакти – налагодження сприятливих взаємин у різних сферах життя, розширення соціальних зв'язків і реалізація соціальної ролі.

Розвиток себе (саморозвиток) – пізнання власних можливостей і постійний розвиток здібностей та особистісних якостей.

Досягнення – визначення та реалізація життєвих завдань як головних пріоритетів.

Духовне задоволення – орієнтація на морально-етичні цінності, перевага духовних потреб над матеріальними.

– захист своєї унікальності, незалежності, власних переконань і поглядів перед загальноприйнятими нормами.

Методика дозволяє оцінити, які з цих цінностей є домінуючими для конкретної особи, і таким чином розкрити її життєві орієнтири.

Опитувальник також допомагає визначити значущість конкретних життєвих сфер для особистості, серед яких автор виділяє такі сфери життєдіяльності людини, як професійна, навчання й освіта, сім'я (батьківство), суспільне життя та захоплення. Таким чином, другим діагностичним конструктом опитувальника є значущість для індивіда тієї чи іншої життєвої сфери як джерела реалізації тієї або іншої термінальної цінності.

Конструкція опитувальника дозволяє респондентам відповісти на три ключові запитання:

1. Яка термінальна цінність є домінуючою у житті цієї людини?
2. Яка сфера життя має для неї найбільше значення?
3. У якій сфері життя домінуюча термінальна цінність знаходить найбільшу реалізацію?

Структура опитувальника така, що для діагностики двох основних діагностичних конструктів тесту (термінальні цінності, життєві сфери) використовуються одні і ті самі твердження.

У контексті нашого дослідження доцільність даної методики полягає в тому, що вона допомагає визначити притаманні досліджуваним молодим подружжям цінності відповідно до важливої сфери життєдіяльності людини сім'ї і батьківства як підсистеми сім'ї.

Методика «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI), розроблена Е. Шеффером і Р. Беллом в адаптації Т.В. Нещерет, призначена для вивчення ставлення батьків до сімейного життя та дитячо-батьківських взаємин. Опитувальник включає 23 характеристики, які охоплюють різні аспекти

батьківських установок. З них вісім відображають ставлення до сімейної ролі, а 15 – до дитячо-батьківських відносин.

Групи характеристик дитячо-батьківських відносин:

1. Оптимальний емоційний контакт (шкали № 1, 14, 15, 21).
2. Надмірна емоційна дистанція (шкали № 8, 9, 16).
3. Надлишкова концентрація на дитині (шкали № 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22).

Характеристика шкал:

1. Вербалізація – демонструє готовність до обговорення питань, пов'язаних із взаємодією з дитиною.
2. Надмірна турбота – відображає схильність до надмірної опіки.
3. Залежність від сім'ї – оцінює рівень сприйняття сімейних обов'язків як обмеження особистої свободи.
4. Пригнічення волі дитини – виявляє прагнення батьків контролювати дитину.
5. Відчуття самопожертви – демонструє готовність жертвувати собою заради сім'ї.
6. Побоювання образити дитину – відображає страх завдати дитині неприємностей чи болю.
7. Сімейні конфлікти – вказує на схильність вирішувати суперечності через конфлікти.
8. Дратівливість – демонструє нестриманість у вихованні.
9. Надмірна суворість – характеризує авторитарний підхід до виховання.
10. Усунення позасімейних впливів – виявляє прагнення обмежити вплив зовнішнього середовища.
11. Надавторитет батьків – акцентує на ствердженні авторитету в очах дитини.
12. Пригнічення агресії – показує заперечення агресивних проявів у дитини.

13. Незадоволеність роллю домогосподарки – відображає незадоволення від ролі домогосподарки.
14. Партнерські стосунки з дитиною – виявляє готовність до співпраці та довіри у взаєминах.
15. Розвиток активності дитини – демонструє прагнення розвивати цілеспрямованість дитини.
16. Уникання контакту з дитиною – показує байдужість до дитини.
17. Незалученість чоловіка – оцінює сприйняття ролі чоловіка у вихованні.
18. Пригнічення сексуальності дитини – демонструє обмеження проявів сексуальності.
19. Домінування матері – відображає прагнення приймати всі сімейні рішення самотійно.
20. Надмірне втручання у світ дитини – характеризує тотальний контроль над життям дитини.
21. Рівноправні стосунки з дитиною – свідчать про довіру та рівність у відносинах.
22. Прагнення прискорити розвиток дитини – показує високі очікування щодо навчання і розвитку.
23. Несамостійність матері – вимірює рівень залежності від інших у сімейних стосунках.

Інтерпретація шкал:

- Сильний рівень: 18–20 балів.
- Слабкий рівень: 5–8 балів.

Високий показник за шкалою "Оптимальний емоційний контакт" свідчить про безумовну любов до дитини, орієнтацію на теплі, близькі стосунки. Водночас підвищені значення за шкалами "Надлишкова концентрація" або "Надмірна емоційна дистанція" вказують на деструктивні підходи у вихованні,

що можуть проявлятися в авторитарності, надмірній опіці або емоційному відчуженні.

Додатково методика «Вимірювання батьківських установок і реакцій», PARI дає можливість визначити ставлення досліджуваних до сімейної ролі (різних сторін сімейного життя), батьківські установки, суб'єктивне ставлення до себе як до майбутніх батьків і до майбутньої дитини, загальних особливостей виховання дітей, оцінювання знань і вмінь щодо педагогічної взаємодії з дитиною та стилю виховання.

Доцільність вибору даної методики полягає в отриманні можливості відстежувати зорієнтованість досліджуваних на суб'єкт-суб'єктну взаємодію з дитиною, на сприяння її розвитку, налагодження партнерських стосунків, вибір конструктивних стилів батьківської поведінки, або ж, навпаки, на пригнічення волі дитини заради ствердження власного авторитету. Опитувальник не пов'язаний з установками на виховання конкретної дитини, досліджувані висловлювали свою думку стосовно виховання дітей загалом, що є актуальним для досліджуваних нашої вибірки.

Методика «Уявлення про ідеальних батьків» Р. Овчарової розроблена на основі контент-аналізу батьківських творів (за методикою О. Карабанової). Зазначена методика є варіантом семантичного диференціалу на тему батьківства та спрямована на виявлення вираженості уявлень про батьківство, його психосемантичні характеристики за компонентним складом: когнітивним, емоційним і поведінковим. Методика складається із 48 полярних пар якостей. Усі закладені в методику якості можна диференціювати за трьома типами: когнітивним, емоційним, поведінковим. На кожен тип відводиться по 16 пар якостей.

Складання методики ґрунтувалось на підбиранні всіх якостей усередині типу за такими антиноміями:

- позитивне – негативне (наприклад: боязкий – сміливий; сильний – слабкий);
- належне – необов’язкове (повинен бути справедливим – може бути несправедливим; повинен усе знати – може чогось не знати);
- тепле – холодне (довіряє дітям – не довіряє дітям; співпрацює з дітьми – змагається з дітьми);
- бажане – небажане (безкорисливий – обачливий; альтруїст – егоїст);
- досяжне – нездійсненне (завжди терплячий – не завжди терплячий; завжди розуміє – не завжди розуміє);
- просте – складне (вирішує за дітей – не вирішує за дітей; компетентний – некомпетентний).

Усі якості, розміщені в опитувальнику справа, вважаються доречнішими, ніж ті, які розміщені зліва.

За рекомендацією автора під час обробки даних методики варто спиратися більшою мірою на якісний аналіз, ніж на кількісну обробку. Кількісна обробка полягає в підрахунку балів за кожним аспектом: когнітивний – перші 18 пар; емоційний – наступні 18 пар (з 19-ї по 36-ту); поведінковий – останні 18 пар (з 37-ї по 54-ту). Таким чином, у результаті отримуємо когнітивний, емоційний і поведінковий показники уявлень про ідеальних батьків (батька й матір). Кожна пара якостей оцінюється за 7-бальною шкалою (–3, –2, –1, 0, 1, 2, 3). Отже, досліджувані можуть набрати від –54 до +54 балів (із них три компоненти, 18 пар якостей у кожному, максимальна оцінка кожної якості – 3 бали). Бали, що відносять до якостей, розміщених справа («позитивні»), беруться із знаком «+», а бали, що відносять до якостей, наведених зліва («негативні»), — зі знаком «–».

Вибір описаної методики зумовлено кількома причинами:

по-перше, вона допомагає оцінити якості та характеристики, які повинні мати батьки;

по-друге, визначити емоційне ставлення молодого подружжя до батьківства;

по-третє, оцінити наявні знання, уміння та навички, важливі для виконання батьківських ролей.

Модифікована методика *«Батьківський твір»* В. Століна належить до нестандартизованих самозвітів, відбиває ставлення кожного із досліджуваних до майбутнього батьківства і дає об'ємніший матеріал для інтерпретації.

Методика дала змогу виділити не лише основні пріоритети подружніх пар у виборі основних батьківських установок щодо стилю батьківського виховання і ставлення до майбутнього батьківства, а й те, як ці установки можуть бути пов'язані з ціннісно-смісловою сферою респондентів.

Ця методика є досить інформативною, що допомагає успішно вирішувати завдання діагностики особливостей батьківської позиції та Я-образу батьківства, а саме: виявлення особливостей батьківської/материнської позиції автора твору та уявлень стосовно майбутньої дитини; ставлення до батьківства загалом, до себе як до матері/батька й до дитини.

Досліджуванам дається інструкція: «Напишіть твір на тему: «Я – майбутня мама» та «Я – майбутній батько». Більше жодних чітких інструкцій щодо змісту тексту, стилю його написання не дається. Щирому викладу матеріалу та достовірності результатів діагностики сприяє те, що досліджувані відтворюють перші думки, які у них виникають щодо даної теми.

Тексти обробляють за допомогою методу контент-аналізу. За одиницю контексту визначається окремий твір. Згідно з ідеєю М. Бахтіна, який запропонував, аналізуючи мову, виділяти як її одиницю цілісну структуру, представлену окремим висловлюванням, за одиницю контент-аналізу було взято окреме висловлювання досліджуваного. За одиницю лічби (кількісну одиницю) береться відносна частота категорій і підкатегорій, котрі трапляються в тексті.

Вербальні описи містили судження, що відбивали характеристики себе як майбутньої матері\батька, модальність ставлення до майбутнього батьківства та майбутньої дитини. Підкатегорії були визначені відповідно до різних складових ставлення до себе як до майбутньої матері\батька і до майбутньої дитини: когнітивно-змістові й афективно-оцінювальні описи. Далі проводився їх кількісний аналіз (підраховувалися якості, що належали до певної категорії), частотний аналіз (вираховувалася частота вживання кожної з названих якостей) та якісний аналіз (з підраховуванням кількості позитивних і негативних характеристик). Кожен вислів оцінювався за 10-бальною шкалою відповідно до можливості його віднесення до певної категорії (підкатегорії).

Вибір описаного діагностичного інструментарію обумовлюється мінімальним впливом дослідника на написання досліджуваними творів; індивідуально-різноманітним характером отриманого матеріалу, вираженого мовою самого суб'єкта і не обмеженого готовою експериментальною схемою. У дослідженні важливим завданням було не тільки виділити основні пріоритети молодого подружжя у виборі основних батьківських уявлень стосовно батьківських ролей і функцій, а й особливості сформованості Я-образу батьківства.

Методика діагностики соціального інтелекту (Тест Дж. Гілфорда і М. Саллівена) вимірює загальний рівень розвитку соціального інтелекту як інтегрального чинника пізнання поведінки (успішність спілкування і соціальної адаптації). Ця методика дає також змогу оцінити індивідуальні здатності щодо пізнання поведінки людей (здатність передбачати наслідки поведінки, здатність адекватно відображати вербальну й невербальну експресію, здатність розуміти логіку розвитку складних ситуацій міжособистісної взаємодії).

Методика дослідження соціального інтелекту включає чотири субтести: субтест 1 «Історії з завершенням», субтест 2 «Групи експресії», субтест 3

«Вербальна експресія», субтест 4 «Історія з доповненням». Три субтести складені на вербальному стимульному матеріалі й один субтест – вербальний. Субтести діагностують чотири здатності в структурі соціального інтелекту: пізнання класів, систем, перетворення результатів поведінки. Два субтести у своїй факторній структурі мають також другорядні значення, які стосуються здатностей розуміти елементи та відношення поведінки.

Стимульний матеріал є набіром із чотирьох тестових зошитів. Кожний субтест має 12–15 завдань. Час проведення субтестів обмежений.

Загальний рівень розвитку соціального інтелекту (інтегрального чинника пізнання поведінки) визначається на основі композитного оцінювання. Сутність композитного оцінювання, вираженого у стандартних балах, можна визначити у такий спосіб:

- 1) низький соціальний інтелект – від 0 до 12 балів;
- 2) соціальний інтелект нижче середнього (середньослабкий) – 13-26 балів;
- 3) середній соціальний інтелект (середньовибіркова норма) – 27-37 балів;
- 4) соціальний інтелект вище середнього (середньосильний) – 38-46 балів;
- 5) високий соціальний інтелект – 47-55 балів.

На думку авторів методики, здатності, які відбиваються на рівні композитного оцінювання, «ймовірно, перекривають собою традиційні поняття соціальної чуттєвості, емпатії, сприйняття іншого і те, що можна назвати соціальною інтуїцією». Виконуючи регулювальну функцію в міжособистому спілкуванні, соціальний інтелект забезпечує соціальну адаптацію особистості, «гладкістю у стосунках з людьми».

Соціальний інтелект є системою інтелектуальних здатностей, які визначають адекватність розуміння поведінки людей.

Доцільність цієї методики полягає в тому, що соціальний інтелект, на нашу

думку, є основою в процесі батьківської освіти, оскільки основна його функція – регулювальна в міжособистісному спілкуванні, зокрема в сім'ї, що, в свою чергу, забезпечує соціальну адаптацію самої особистості, толерантність у стосунках із людьми. Особи з великим соціальним інтелектом здатні зібрати максимум інформації щодо поведінки людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати швидкі й точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції в заданих обставинах, виявляти далекоглядність у відносинах з іншими, що сприяє поліпшенню їхньої успішної соціальної адаптації. Також подана методика дає змогу ширше продіагностувати соціальні та педагогічні компетенції подружніх пар, що стосується таких показників: розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій, контактність, рівень соціалізації, комунікативні вміння, тенденції до психологічної близькості із шлюбним партнером і майбутньою дитиною.

Отже, підібраний діагностичний інструментарій різноманітних взаємодоповнювальних методик є основою комплексної методики емпіричного дослідження і дає змогу комплексно дослідити психологічну готовність молоді до материнства і батьківства.

2.2. Результати емпіричного дослідження структурних компонентів і рівнів психологічної готовності до материнства та батьківства студентської молоді в умовах військової агресії.

У процесі реалізації підготовчого етапу з метою збору інформації щодо актуальності досліджуваної проблеми для молоді та молодого подружжя, характеру його уявлень про батьківство, визначення його ціннісно-мотиваційного ставлення до батьківства, наявності психолого-педагогічних

знань і потреби в удосконаленні психологічної готовності нами були використані анкета «Що я знаю про батьківство, догляд, виховання й розвиток дітей» і діагностична співбесіда. Діагностична співбесіда на даному етапі застосовувалась як додатковий метод, що дав змогу уточнити й глибше розглянути особливості ставлення молодого подружжя до батьківства, розуміння значення психологічної готовності тощо.

Зауважимо, що, зважаючи на особливості нашої вибірки (молоде подружжя відповідно складається із чоловіка й дружини), ми аналізували особливості сформованості психологічної готовності до материнства та батьківства у чоловіків і жінок окремо. Достовірність відмінностей даних дослідження між цими двома групами досліджуваних нами перевірено за допомогою методу математичної статистики *t*-критерію Ст'юдента

Згідно з результатами, отриманими за анкетною «Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей», було з'ясовано, що досліджувані мають переважно фрагментарні уявлення про якості та характеристики психологічної готовності до материнства/батьківства (ПГДМБ) і. За наслідками проведеного анкетування серед досліджуваних молодих подружжів була складена табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

**Характеристика відповідей молоді
на запитання анкети (n = 66)**

Оцінювані параметри	Кількісні показники виборів, %
Переконані, що найкраще виховання можна дати в сім'ї	58,4
Мають бажання бути батьками найближчим часом	36,8
Батьківство як бажане явище для обох (чоловіка та дружини)	47
Вважають себе компетентними в питаннях виховання й розвитку дітей	25
Невпевнені у власних виховних здібностях	14
Розуміють зміст і значення психологічної готовності	25,7
Мають морально-правові знання	14,9
Обізнані з питань вікової психології	10,4
Стиль батьківського виховання	38,2
Батьківські вміння та навички щодо виховання, догляду, розвитку дітей	8
Розуміють важливість емоційно-теплих взаємин із дитиною	68,2
Виявили потребу в батьківській освіті	33

Згідно з даними табл. 2.2 переважна більшість досліджуваних (58,4 %) переконані, що найкраще виховання дитині можна дати лише в сім'ї. Проте мати дитину найближчим часом бажають трохи більше третини досліджуваних (36,8 %), решта молодих подружніх студентських пар протягом найближчого часу планують закінчити навчання у ВНЗ, «стати на ноги», побудувати кар'єру, чекають завершення війни, а вже потім народжувати дітей (що було з'ясовано під час бесіди за результатами проходження дослідження). Про батьківство як бажане явище для обох батьків заявляють майже половина досліджуваних (47

%), решта вважає, що достатньо бажання одного з партнерів, щоб бути матір'ю або батьком. Компетентними в питаннях виховання й розвитку дітей вважають себе 25 % досліджуваних. Таких, які зовсім були невпевнені у власних силах щодо виховної взаємодії з дитиною, виявилось небагато – лише 15 % досліджуваних.

Стосовно ж знань, важливих у батьківстві, показники є досить невисокими, зокрема: знання про зміст і значення психологічної готовності мають 25,7 % досліджуваних; про права дітей, права та обов'язки батьків – 14,9 %; про вікові особливості розвитку – 10,8 %; стилі батьківського виховання – 38,2 %; про вміння та навички щодо виховання, догляду та розвитку дітей – 8 %. Найбільша кількість (68,2 %) досліджуваних розуміють важливість емоційно-теплих стосунків з дитиною, в цьому їхня позиція є дуже переконливою. Переважно знання досліджуваних є неповними, фрагментарними, недостатніми для якісного виконання батьківських функцій. Значна кількість досліджуваних (33 %) виявила бажання в отриманні батьківської освіти з метою вдосконалення їхньої психологічної готовності, здебільшого це жінки, проте переважна більшість покладається на досвід і допомогу власних батьків, друзів, не усвідомлюючи того, що їхні знання можуть бути недосконалими, тощо.

За рештою позицій суттєвої різниці в розподілі відповідей чоловіків і жінок не виявлено, однак досліджувані вважають, що психологічна готовність до материнства досягається раніше психологічної готовності до батьківства. Це пов'язано з тим, що на формування їхньої думки більше впливають уявлення щодо фізіологічних особливостей жіночого організму, ніж психологічні закономірності становлення особистості (особистісна зрілість). Психологічну готовність до батьківства чоловіки більшою мірою пов'язують із соціальним успіхом чоловіка: професійна визначеність, гарантоване матеріальне благополуччя, власне житло. Таким чином, батьківство в молодого подружжя

пов'язане із віддаленою в часі перспективою, незважаючи на загальне позитивне ставлення до цього явища; у більшості досліджуваних спостерігається відсутність активних дій щодо підвищення рівня освіченості у сфері батьківства та розвитку психологічної готовності; об'єктивно важливі засоби (читання спеціалізованих журналів і книг, консультації фахівців) не є пріоритетними і рідко використовуються подружжям, що суттєво впливає на розвиток їхньої психологічної готовності у подальшому.

Ціннісно-мотиваційний компонент досліджувався за такими критеріями: особистісна зрілість (мотивація досягнень, ставлення до себе, почуття обов'язку, життєві установки, здатність до психологічної близькості), система цінностей (особистий престиж, високе матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, саморозвиток, досягнення, духовне задоволення, збереження власної індивідуальності) та значимі життєві сфери (професійна, освіта, сім'я, суспільне життя, задоволення).

За даними діагностики особистісної зрілості було виявлено показники та рівні вираженості досліджуваного критерію, а саме: мотивація досягнень, ставлення до себе, почуття громадського обов'язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною; середнє арифметичне значення за кожним показником подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Усереднені значення за показниками особистісної зрілості у досліджуваних (n = 66)

Рівні	Показники особистісної зрілості, %				
	мотивація досягнень	ставлення до себе	почуття громадського обов'язку	життєва установка	здатність до психологічної близькості
Високий	15,9	2,3	22,5	11,4	13,7
Середній	45,5	31,8	29,6	36,4	27,3
Низький	38,7	65,9	47,8	52,3	59,1

Як бачимо з даних табл. 2.3, у показниках особистісної зрілості досліджуваних переважають мотивація досягнень і почуття громадського обов'язку, що можуть трактуватися як висока соціальна відповідальність, а відтак молоді люди зважають на вимоги суспільства щодо компетентного виконання батьківських функцій.

На основі отриманих результатів за показниками досліджуваного критерію ми мали змогу визначити загальний рівень особистісної зрілості у досліджуваних. Відповідно було визначено, що в більшості досліджуваних (59 %) низький рівень особистісної зрілості; у третини досліджуваних (36,4 %) – достатній і лише у невеликої кількості досліджуваних (4,6 %) жінок виявлено високий рівень особистісної зрілості.

Для визначення значимих відмінностей у показниках особистісної зрілості між чоловіками й жінками було використано *t*-критерій Стюдента. За шкалами «Мотивація на досягнення» ($p \geq 0,001$) та «Здатність до психологічної близькості» ($p \geq 0,01$) виражена відмінність виявлена в жінок, а загалом суттєвих відмінностей в особливостях особистісної зрілості між чоловіками й жінками не встановлено.

Аналіз результатів діагностики термінальних цінностей за допомогою рангового розподілу значущості показників виявив визначені притаманні термінальні цінності та значимі для досліджуваних життєві сфери. У переважної більшості опитаних домінують такі термінальні цінності – саморозвиток (65,4 %), досягнення високого матеріального становища (51,5 %). Однакову і достатньо виражену цінність представляють досягнення (47,5 %) та духовне задоволення (48,9 %). Середній рівень значущості припадає на активні соціальні контакти (33,7 %). Найменшу цінність для молодого подружжя мають збереження власної індивідуальності (11,9 %) та креативність (17,8 %).

За результатами обчислення *t*-критерію Стюдента маємо підтвердження,

що суттєвих відмінностей у термінальних цінностях чоловіків і жінок не виявлено. Винятком є результати за шкалами «Саморозвиток» ($\chi^2 \geq 0,001$), (вираженість даної цінності переважає в жінок) і «Збереження власної індивідуальності» ($\chi^2 \geq 0,05$) (трохи більше виражена в чоловіків).

Результати обчислення t-критерію Стюдента свідчать, що суттєвих відмінностей у термінальних цінностях між чоловіками та жінками загалом не виявлено. Однак, за окремими шкалами спостерігалися відмінності: цінність «Саморозвиток» виявилася більш вираженою у жінок ($p \leq 0,001$), тоді як «Збереження власної індивідуальності» частіше проявлялася у чоловіків ($p \leq 0,05$).

Щодо значимих життєвих сфер, результати також підтверджують відсутність суттєвих гендерних відмінностей. Як для чоловіків, так і для жінок, найбільш значущими були цінності саморозвитку (65,4%) і високого матеріального достатку (51,5%). Досліджувані прагнуть використовувати вільний час для діяльності, яка могла б покращити матеріальне становище сім'ї.

Найменш важливими виявилися сфери освіти (10,6%) та суспільного життя (13,9%). Це свідчить про те, що учасники дослідження надають мінімальне значення цим сферам як джерелам реалізації термінальних цінностей, натомість більше орієнтуються на сімейне життя та професійний розвиток. Лише 5,8% учасників прагнуть розвивати креативність, а 6,4% — зберегти власну індивідуальність, причому ці показники були нижчими серед жінок, які схильні повністю "розчинятися" у сімейних обов'язках.

Когнітивно-рефлексивний компонент психологічної готовності молодого подружжя оцінювався через такі критерії: Знання: наявність морально-правових, психолого-педагогічних знань, осмислення досвіду власної батьківської сім'ї, потреба в батьківській освіті. Образ батьківства: усвідомлення змісту та значення батьківства, уявлення про ідеальних батьків,

ставлення до батьківства та дитини, зокрема: оптимальний емоційний контакт з дитиною, надлишкова емоційна дистанція, надлишкова концентрація на дитині. Дослідження дозволило глибше зрозуміти зв'язок між термінальними цінностями, життєвими орієнтирами та готовністю до батьківства, що має практичну значущість у роботі з молодими подружжями.

За модифікованою методикою «Батьківський твір» В. Століна було отримано 79,5 % вербальних описів про себе як майбутніх батьків, образ майбутньої дитини та варіанти взаємовідносин із гіпотетичною дитиною. У більшості творів простежувався переважно формальний опис, що варто розцінювати як пасивну відмову замислюватись над темою батьківства. Частина 17 % досліджуваних (переважно жінки) виявили високу емоційну зацікавленість у якісному написанні твору (змістовному, детальному опису роздумів та уявлень про себе як батьків, образ майбутньої дитини та їхніх взаємостосунків). Середній обсяг творів складався з 18 рядків. Проігнорували виконання завдання 19,5 % досліджуваних (переважно чоловіки), що варто розцінювати як прояв особистісної незрілості або наявності бар'єрів на шляху усвідомлення можливої перспективи батьківства.

Узагальнення та конкретизація проєктивного емпіричного матеріалу була опрацьована за допомогою контент-аналізу. Контент-аналіз дав змогу виявити у творах досліджуваних характеристики, об'єднані в когнітивний образ батьківства (табл. 2.4).

Згідно з даними табл. 2.4, молоді подружжя знають не лише те, що характеризує образ батьківства, а й як цього досягти завдяки розвитку психологічної готовності.

Аналізуючи обізнаність молодих подружжів стосовно образу батьківства, ми не розглядали чоловіків і жінок окремо, оскільки отримані стосовно них дані майже ідентичні.

Таблиця 2.4

Характеристика когнітивного образу батьківства

Ранг	Категорії контент-аналізу	Кількість виборів, %
1	Наявність сім'ї (батька і матері)	42
2	Забезпечення матеріального становища дітей	41
3	Усвідомлення ролі батьків, значення батьківства	34
4	Потреба в батьківській освіті	33
5	Відповідальність за виховання майбутніх дітей	31
6	Зв'язок з батьківською сім'єю	28
7	Образ майбутньої дитини	16
8	Батьківство як цінність	15
8	Знають, як розвивати й виховувати дітей	15
9	Дитина як цінність	13
10	Ставлення до дитини, як до суб'єкта взаємодії	12
11	Страх некомпетентності	11
12	Потреба у батьківстві	10
13	Є навички спілкування та догляду за дитиною	8
14	Не готові до батьківства	7
15	Немає уявлення про батьківство	5
15	Не час думати про дитину	5

Результати контент-аналізу творів досліджуваних показали, що 42% учасників вважають сім'ю обов'язковою умовою для народження дитини. Вони підкреслюють, що дитина має з'явитися у щасливій і повній сім'ї, де її люблять і хочуть батько та мати.

Матеріальне забезпечення є важливим аспектом для 41% досліджуваних (рівною мірою чоловіків і жінок). Учасники акцентують увагу на обов'язку батька забезпечити фінансовий добробут родини та наголошують, що виховання дитини потребує значних матеріальних ресурсів.

Усвідомлення значення батьківства відзначили 34% учасників, серед яких для 15% батьківство є цінністю, а для 12% – це турбота й опіка. Вони розуміють, що дитина на початку свого життя повністю залежить від батьків, і готові брати відповідальність за її розвиток, виховання та формування цінностей.

Потребу в батьківській освіті зазначили 33% учасників. Вони наголошують на важливості підготовки до виконання батьківських функцій, зокрема через курси, консультації спеціалістів та самостійне навчання.

Про відповідальність як характеристику батьківства заявили 31% досліджуваних, зазначаючи, що діти – це велика відповідальність, яка повністю лежить на батьках.

Вплив досвіду батьківської сім'ї простежується у 28% творів. Учасники згадують традиції виховання, власний дитячий досвід та осмислюють його вплив на формування своєї психологічної готовності до батьківства. Деякі учасники описують негативний досвід, зазначаючи, що намагатимуться уникати помилок своїх батьків.

Образ майбутньої дитини описали 16% учасників. Вони згадують стать, зовнішність, бажані риси характеру та діяльність майбутніх дітей. Однак більшість більше зосереджується на власній ролі батьків, ніж на дитині.

Про знання з виховання дітей згадали 15% учасників. Вони описують, чого хотіли б навчити своїх дітей, зокрема моральним принципам, повазі до інших і любові до природи.

Про невпевненість у своїх силах та страх не впоратися із батьківством зазначили 11% учасників. Вони висловлюють побоювання щодо відсутності необхідних знань і навичок.

Чітку потребу мати дітей висловили 10% учасників, які вже зараз прагнуть стати батьками.

Неготовність до батьківства зазначили 7% учасників, зокрема через моральну чи емоційну незрілість.

У 5% творів не було описано уявлення про себе як майбутнього батька чи матері. Вони вказували, що ще не готові до народження дітей або не вважають за потрібне про це думати на даному етапі.

На основі контент-аналізу ставлення до батьківства учасників було класифіковано за трьома типами: позитивне – орієнтація на відповідальне, усвідомлене виконання батьківських обов'язків; інфантильне – відсутність чіткої готовності до батьківства, уникання відповідальності; негативне – зневіра у власних силах чи негативне ставлення до ідеї батьківства загалом (табл.2.5.).

Таблиця 2.5

**Характеристика видів ставлення до батьківства
(за категоріями контент-аналізу) (n = 66)**

Вид ставлення	Категорії контент-аналізу	Кількість досліджуваних, %
Позитивний	— емоційне прийняття майбутнього батьківства; — бажання мати дитину; — цінність материнства та батьківства; — усвідомлення відповідальності за виховання дітей; — особистісний смисл народження дитини; — навички психологічної готовності ; — любов до дітей; — орієнтація на суб'єкт-суб'єктні стосунки у спілкуванні; — прийняття дитини, емоційно-тепле до неї ставлення	62
Інфантильний	— страх некомпетентності, невизначеність, тривога з	15

	приводу власної можливої нездатності як матері/батька; — ідеалізований образ дитини; — ідеалізований образ матері; — дитина як перешкода особистого життя й саморозвитку	
Негативний	— небажання думати про майбутнє батьківство, ігнорування, уникнення; — небажання бути матір'ю/батьком; — невміння взаємодіяти з дітьми та доглядати за ними; — немає уявлення про батьківство; — не час думати про дитину	23

Як видно з табл. 2.5, позитивне ставлення до батьківства виявлено у переважної більшості досліджуваних (62 %), що відповідає високому рівню сформованості суб'єктивного уявлення стосовно всіх аспектів батьківства і характеризується позитивним емоційним прийняттям майбутнього батьківства, ставленням до дитини як суб'єкта взаємодії; бажання бути батьками, позитивним самоствавленням та ставленням до дитини, усвідомленням змісту та значення батьківства, чіткими суб'єктивними описами портретів себе як батьків, майбутньої дитини, використання епітетів, лагідних слів у описах дитини, виявлення бажання мати дитину, висловлювання позитивних почуттів у текстах тощо.

Інфантильне ставлення до батьківства властиве 15 % досліджуваних і проявляється у відсутності готовності до нього. У творах досліджуваних часто спостерігаються ідеалізовані або нечітко структуровані уявлення про себе як майбутніх батьків чи матерів, а також страхи, пов'язані з некомпетентністю, і домінування інших життєвих пріоритетів. Приклади висловлювань включають: «Я думаю, що дитина буде обмежувати мою свободу», «Мені нікому буде допомагати з дитиною», «Дитина може створювати багато проблем», «Я буду найкращою мамою у світі, швидше б уже нею стати», «Моя дитина буде мені подружкою», «Я боюся, що буду робити щось неправильно». Часто

простежується небажання брати на себе відповідальність, що виражається у таких висловлюваннях: *«Діти мене люблять, але я поки з задоволенням бавлюся з чужими»*.

У 23% учасників виявлено виражене негативне ставлення до майбутнього батьківства. Це проявляється в емоційному неприйнятті, ігноруванні або небажанні розмірковувати про свою майбутню роль батька чи матері, а також у відмові виконувати завдання, пов'язані з цією темою. Такі респонденти характеризують батьківство як перешкоду до отримання задоволень від життя, обмеження свободи та небажання жертвувати своїми інтересами заради інших. Наприклад: *«Поки що мені це не потрібно»*, *«Важко уявити себе в ролі матері, але з часом у мене з'являться більш гармонійні думки»*, *«Не уявляю себе мамою»*, *«Материнство для мене буде важкою і відповідальною працею»*, *«Материнство – це турботи, втома, переживання»*, *«Майбутнє викликає неприємні емоції, я його боюся»*.

Чітке небажання бути батьками також виражено у деяких респондентів: *«Буду народжувати, бо чоловік хоче дітей»*, *«Не хочу бути матір'ю»*, *«Я не готовий взяти на себе відповідальність ще й за дітей»*, *«Кожен чоловік повинен мати спадкоємця, тільки не я»*, *«Коли я згадую своє дитинство, то розумію, що бути батьком – це не для мене»*. Ці висловлювання відображають небажання приймати роль батьків і виражають внутрішній конфлікт або страх перед батьківськими обов'язками.

Результати за обчисленням *t*-критерію Ст'юдента засвідчують суттєву відмінність між показниками ставлення до батьківства в чоловіків і жінок (саме у чоловіків значно виражене негативне ставлення до батьківства – 31,8 % досліджуваних чоловіків і 13,6 % жінок). Натомість у жінок більше виражене інфантильне ставлення до батьківства, що становить 27 % жінок (чоловіків – 4,5 %) від загального числа досліджуваних.

Результати методики «Уявлення про ідеальних батьків» (Р. Овчарової) доповнили дослідження когнітивно-рефлексивного компоненту такими показниками: детальними уявленнями про ідеальних батьків і наявністю знань за емоційним, когнітивним і поведінковим компонентом батьківства. Кількісний аналіз полягав у підрахунку балів досліджуваних за кожним аспектом: когнітивний – перші 18 пар характеристик; емоційний – наступні 18 пар (з 19-ї по 36-ту); поведінковий – останні 18 пар (з 37-ї по 54-ту). Як результат отримали детальні уявлення молодих подружжів щодо образу ідеальних батьків, які характеризуються/підкріплюються знаннями досліджуваних відносно когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів батьківства.

Аналіз виборів досліджуваних показав, що уявлення про характеристики ідеальних батьків визначаються не стільки статтю, віком і соціальним статусом досліджуваних, скільки їхніми особистісними якостями та соціальними орієнтирами. Наприклад, у бесіді було з'ясовано, що вибір 0 балів досліджувані робили, якщо вони не могли відповісти або на їхню думку протилежні в завданні якості мають бути збалансовані і проявлятися залежно від конкретної ситуації взаємодії з дитиною. Поняття «ідеальні батьки» для досліджуваних не означає «ідеальна людина», вони допускають, що можуть чогось не знати, іноді не мати рації, навіть накричати на дитину. Різні молоді люди вкладають у зміст однієї й тієї ж якості різне значення: наприклад, одні – пов'язують поняття «сильний» із фізичною силою (тоді ця якість не є актуальною і може бути виражена слабо), інші – зі здатністю протистояти життєвим труднощам (тоді ця якість необхідна для ідеальних батьків). Усі закладені в методику характеристики, що складають уявлення досліджуваних про образ ідеальних батьків, були диференційовані за трьома аспектами (когнітивним, емоційним, поведінковим):

— за когнітивним аспектом уявлення досліджуваних характеризується

так: люблять і поважають дітей (100 %), розсудливі (99 %), сильні (98 %), практичні (98 %), співпрацюють з дітьми (98 %), довіряють дітям (98 %), відповідальні (97 %), безкорисливі (96 %), альтруїсти (95 %), поблажливі (87 %);

— за емоційним аспектом: щасливі (99 %), добрі (98 %), радісні (97 %), повинні цікавитися дітьми (98 %), схвалюють дитину (98 %), не бояться вибачитись перед дитиною (95 %), готові до батьківства (95 %), теплі (89 %), ласкаві (89 %), іноді кричать на дитину (45 %);

— за поведінковим аспектом – виховують дитину, допомагають (98 %), просять (97 %), не завжди виконують примхи дитини (96 %), опікають дитину (96 %), слухають (94 %), хвалять дитину (94 %), повчають дитину (90 %), відпочили (45 %). Можемо констатувати, що уявлення досліджуваних стосовно якостей, які повинні бути розвинені в ідеальних батьків, свідчать про те, що молоде подружжя не достатньо адекватно уявляє, як потрібно спілкуватись і взаємодіяти з дітьми. Це підтверджується тим, що високі бали отримали характеристики, які не завжди відповідають образу ідеальних батьків. Серед них: «Повинні бути справедливими» (97%), «Повинні цікавитися дітьми» (92%), «Завжди можуть вплинути на дитину» (92%), «Не ображаються на дітей» (90%), «Повинні проводити з дитиною багато часу» (90%), «Завжди розуміють» (84%), «Повинні пишатися дітьми» (83%), «Повинні ставити дітей на перше місце» (82%), «Завжди задоволені дітьми» (76%), «Завжди терплячі» (72%), «Повинні бути спокійними» (70%), «Втручаються в життя дитини» (70%), «Завжди мають рацію» (49%), «Вирішують за дітей» (42%). Решта характеристик набрали значно меншу кількість голосів, не перевищуючи 10% від загальної кількості респондентів (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Середньоарифметичні значення за показниками
методики «Уявлення про ідеальних батьків» (n = 66)**

Показники	Чоловіки	Жінки	Разом
Когнітивна складова	12,6	10,5	11,6
Емоційна складова	10,3	14,6	12,5
Поведінкова складова	11,8	15,2	13,5

Згідно з даними табл. 2.6 в уявленнях молодого подружжя переважає поведінковий компонент, що обумовлюється найбільшою кількістю виборів характеристик, за які часто виставлялися найвищі бали з даного блоку, хоча молодим людям здається, що вони точно знають, що мають робити з дитиною, що підтверджується їхніми високими балами за характеристиками даного блоку. Хоча ці характеристики вибиралися найбільше, але переважна більшість із них належать до тих, які не є ідеальними батьками. На другій позиції – емоційний компонент, що відповідає віковим особливостям та висновкам за результатами обробки методики «Батьківський твір» В. Століна, де часто були наявні емоційно забарвлені образи дитини й демонструвалися позитивні ставлення до майбутньої дитини, ніж усвідомлення та стиль батьківського виховання. На третій позиції – когнітивний аспект, тобто досліджуваним дуже складно поки що підкріплювати власні уявлення щодо практичних дій стосовно дитини знаннями й розумінням значення батьківських функцій.

Тож, аби визначити, наскільки образ ідеальних батьків є сформованим у молодого подружжя, ми порівняли відповіді досліджуваних із нормативним профілем образу ідеальних батьків у авторській розробці Р. Овчарової, яка зазначає, що всі якості, які в опитувальнику розміщені праворуч, більш притаманні для образу ідеальних батьків, ніж ті, які розміщені ліворуч (Додаток Б).

Таким чином, ми визначили високий рівень сформованості образу ідеальних батьків (профіль досліджуваних майже повністю збігається з нормативним) у 2 % досліджуваних, достатній (профіль досліджуваних несуттєво, частково не збігається з нормативним) у 45 % досліджуваних і низький (не збігається з нормативним) – у 53 %, оскільки більшість характеристик вибрана з лівої частини методики (рис. 2.1).

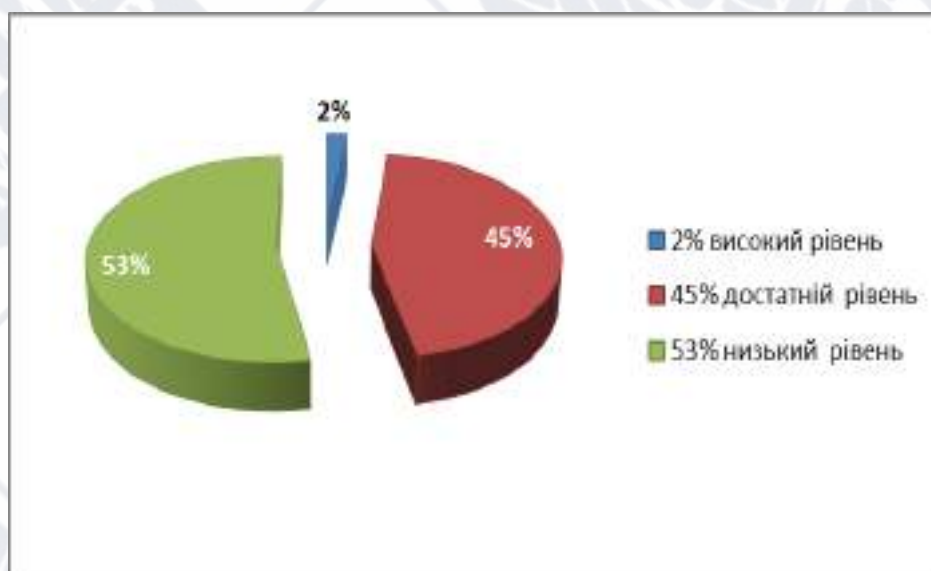

Рис. 2.1 Рівень сформованості образу ідеальних батьків у досліджуваних.

Досліджувані вважають, що вказані в парах протилежні якості можуть поєднуватися в структурі особистості ідеальних батьків обох статей і виявляються залежно від обставин.

Уявлення щодо характеристик образу ідеальних батьків чоловіками й жінками не мають суттєвих відмінностей, найчастіше вони збігаються, а відмінності полягають лише в тому, що в уявленнях жінок переважають емоційний і поведінковий аспекти, у чоловіків – частіше когнітивний.

Отримані результати свідчать про позитивне сприйняття і ставлення

молодого подружжя до батьківського образу.

Уявлення молодого подружжя щодо образу батьківства дещо ідеалізовані (на це вказують крайні показники – або max, або min) та характеризуються: недостатнім розумінням батьківських функцій; усвідомленням батьківських ролей і позицій; слабкою орієнтацією в батьківських почуттях, цінностях і стилях виховання; низьким рівнем розвитку навичок щодо педагогічної взаємодії з дітьми, але позитивним ставленням до батьківства загалом і бажанням мати заплановану, бажану обома батьками дитину; усвідомленням відповідальності за її розвиток. Поняття «ідеальні батьки» для респондентів не означає «ідеальні люди» припускається, наприклад, що батьки можуть чогось не знати, іноді бути неправими, навіть кричати на дитину.

Ще однією методикою, адаптованою відповідно до завдань дослідження і спрямованою на визначення складових Я-образу батьківства, була методика «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (Опитувальник PARI) Е. Шеффер, З. Белл.

В аналізі даних ми звернулися насамперед до результатів шкал, які відображали ставлення досліджуваних до сімейної ролі (різних сторін сімейного життя, стосунків між подружжям) та ставлення до дитини. У переважної більшості досліджуваних ставлення до сімейної ролі виражене яскраво (22,7%) й помірно (72,8%), лише незначний відсоток досліджуваних 4,5% (лише жінки) виявили слабку вираженість у ставленні до сімейної ролі. У бесіді з цими жінками було з'ясовано, що вони самі відчують себе більше дітьми, ніж дружинами, господинями дому, що також відображалось у їхніх батьківських творах (рис. 2.2).

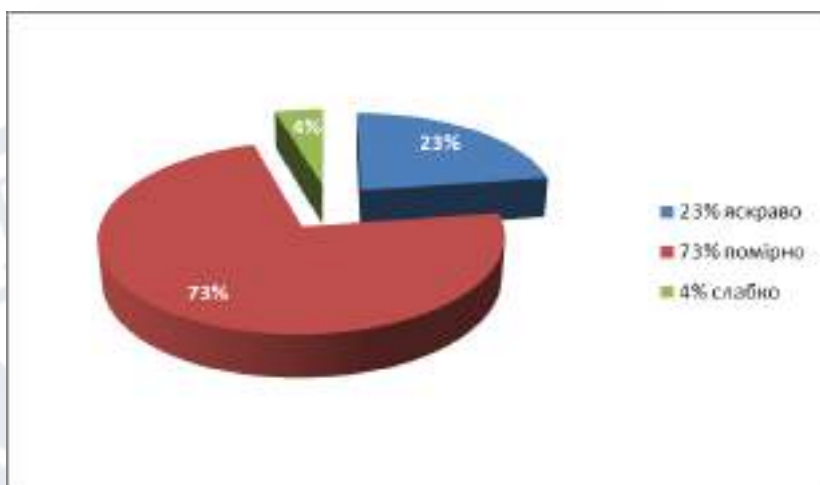

Рис. 2.2 Ступінь вираженості ставлення до сімейної ролі в досліджуваних

З огляду на проблему розвитку психологічної готовності до батьківства варто зауважити, що сучасна психологічна наука у взаєминах батьків і дітей наголошує на емоційно-теплих стосунках, взаєморозумінні, емпатії, прийнятті дитини такою, як вона є. Суб'єктне ставлення до дитини є ключовим елементом психологічної готовності, яке згодом впливає на формування стилю батьківської поведінки, створюючи сприятливі умови для психічного розвитку дитини. Основним висновком є необхідність оцінки батьківсько-дитячої взаємодії з точки зору її оптимальності. Для цього порівнюються середні показники за трьома основними групами шкал: оптимальний контакт, емоційна дистанція та концентрація.

За чинниками, виділеними в методиці, ми визначили ставлення до дитини за такими показниками: оптимальний емоційний контакт яскраво виражений у 27,3 % досліджуваних (це лише жінки), у 40,9 % досліджуваних цей показник помірно виражений (порівну в жінок і чоловіків) і майже у третини (31,8 %) досліджуваних оптимальний емоційний контакт з дитиною виражений слабо (переважно у чоловіків 59,1 %, у жінок – 4,5 %); надмірна емоційна дистанція з дитиною яскраво виражена у 13,6 % досліджуваних (лише жінки) і помірно виражена у майже всіх інших досліджуваних, причому у 100 % чоловіків і 68,2

% жінок. Така ситуація, на нашу думку, обумовлюється відсутністю дітей у досліджуваних молодих подружжів. Чоловікам, як виявилось, набагато складніше уявити образ майбутньої дитини та диференціювати суб'єктивне ставлення до неї, що підтверджується і вербальними описами у батьківських творах чоловіків.

Хоча досліджувані й не виявляють достатнього емоційно ставлення до дітей, вони все ж мають яскраво (9,1 %) та помірно виражену надмірну концентрацію на дитині 79,6 % досліджуваних (переважно чоловіки – 90,9 %, жінки 68,2 %), що є свідченням зацікавленості й потреби в дітях, роздумів про їхнє забезпечення та виховання в майбутньому. Щоб порівняти зазначені вище показники шкали «ставлення до дитини», ми визначили усереднені значення рівня вираженості за кожним з трьох показників, результати подані на рис. 2.3.

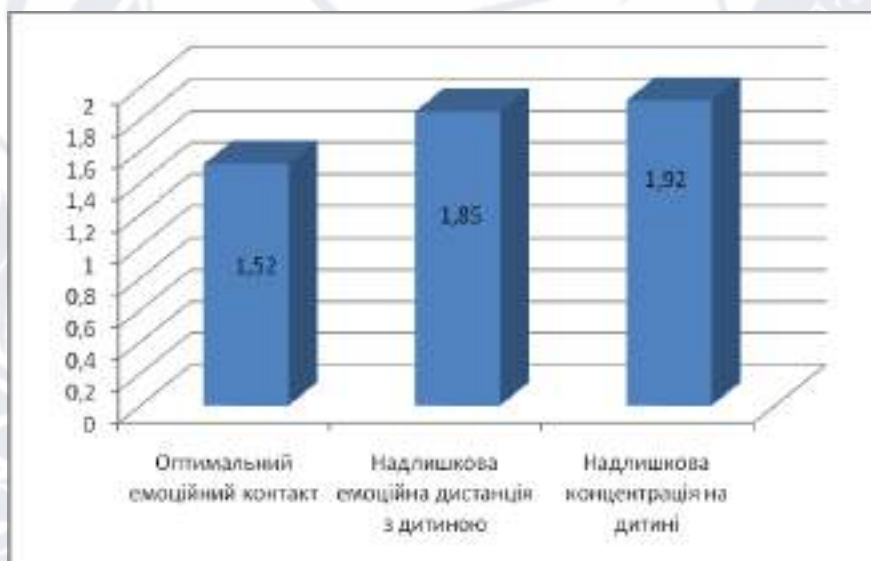

Рис. 2.3 Усереднені показники ставлення до дитини в досліджуваних

Детальний аналіз показників за кожною шкалою дає змогу краще зрозуміти особливості ставлення досліджуваних до дитини. Шкала «Оптимальний емоційний контакт» продемонструвала найнижчі середні значення (1,52) у порівнянні з іншими. Це пояснюється відсутністю у

респондентів власних дітей і недостатнім досвідом усвідомленої взаємодії з ними.

Середні показники за шкалами «Надлишкова емоційна дистанція з дитиною» (1,85) та «Надлишкова концентрація на дитині» (1,92) були трохи вищими, що свідчить про стриману емоційну чутливість, дистанційованість у ставленні до дітей і орієнтацію на авторитарний підхід у вихованні. Це може вказувати як на емоційну відстороненість, так і на залежні (симбіотичні) стосунки.

Загальні висновки: Ставлення до дитини є цілісною системою, яка включає різноманітні почуття, стереотипи поведінки, а також сприйняття і розуміння характеру дитини та її вчинків. Батьківське ставлення проявляється через регулювання емоційної дистанції, що зазвичай відбувається несвідомо (І. Хамітова, 2002).

Результати дослідження свідчать, що більшість респондентів демонструють схильність до емоційно-дистанційованого або авторитарного ставлення до дітей. Особливу увагу привертають високі показники за шкалою «Надлишкова концентрація на дитині», що відображає прагнення досліджуваних до контролю над дитиною, впливу на всі аспекти її життя, використання гіперопіки та авторитарних методів виховання. Такі підходи ускладнюють формування суб'єкт-суб'єктних стосунків і безумовного прийняття дитини.

На основі аналізу сукупності показників за трьома методиками було визначено рівні сформованості образу батьківства в молодих подружжів, результати яких узагальнено та представлені графічно на рис. 2.4.

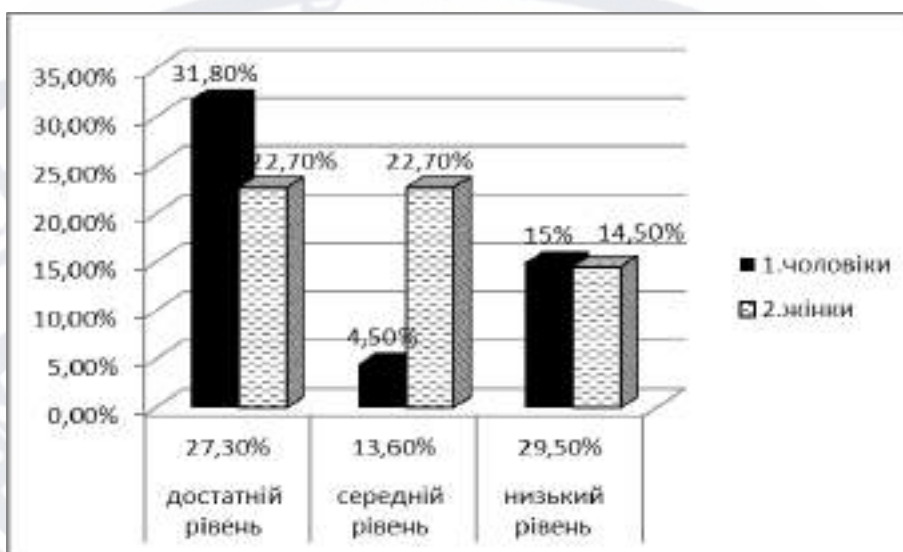

Рис. 2.4 Рівні сформованості образу батьківства в досліджуваних.

Як видно з рис. 2.4, достатній рівень сформованості образу батьківства спостерігається у 27,3% досліджуваних, серед яких 31,8% – чоловіки та 22,7% – жінки. Середній рівень виявлено у 13,6% респондентів (4,5% – чоловіки, 22,7% – жінки), а низький рівень у 29,5% досліджуваних, серед яких чоловіки й жінки представлені порівну.

У 29,5% респондентів система уявлень про батьківство та його ключові аспекти не сформована. Це проявляється у відсутності базових психолого-педагогічних знань, нечітких уявленнях про власну роль як батьків, нерозумінні образу дитини, неусвідомленні змісту і значення батьківства, а також у браку розуміння батьківських функцій і униканні теми батьківства загалом.

Авторська анкета «Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей» дозволила оцінити рівень знань респондентів у таких аспектах: усвідомлення змісту і значення батьківства; вікові особливості розвитку дитини; розуміння стилів виховання; значення емоційно-теплих взаємин для розвитку дитини; уміння і навички з виховання, догляду та розвитку дітей; знання прав і обов'язків батьків та дітей. Отримані дані свідчать про різний рівень готовності

респондентів до виконання батьківських обов'язків і необхідність додаткової роботи з формування знань і вмінь у цій сфері (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Система батьківських знань молодого подружжя.

Елементи системи батьківських знань у досліджуваних подано так: батьківська позиція стосовно стилю виховання (як показало дослідження – неадекватного) – 38,2 %; розуміння змісту та значення батьківства – 25,7 %; рівень освіченості з питань вікової та педагогічної психології – 10,4 %, батьківська установка на емоційно-теплі взаємини з дитиною – 68,2 %; батьківські уміння й навички щодо виховання, догляду, розвитку дітей – 8 %; морально-правова обізнаність з питань батьківства та дитинства – 14,9 %.

Аналіз елементів системи батьківських знань та результати їх якісного й кількісного дослідження дозволили визначити рівні сформованості цієї системи серед респондентів. Високий рівень батьківських знань у вибірці не виявлено. Достатній рівень спостерігається у 8% учасників, середній рівень – у 21%, тоді як низький рівень знань характерний для переважної більшості досліджуваних (71%).

Водночас потребу у батьківській освіті висловили 33% респондентів, більшість із яких становлять жінки. Це підкреслює необхідність спрямування зусиль на підвищення обізнаності в питаннях виховання та розвитку дітей (рис. 2.6).

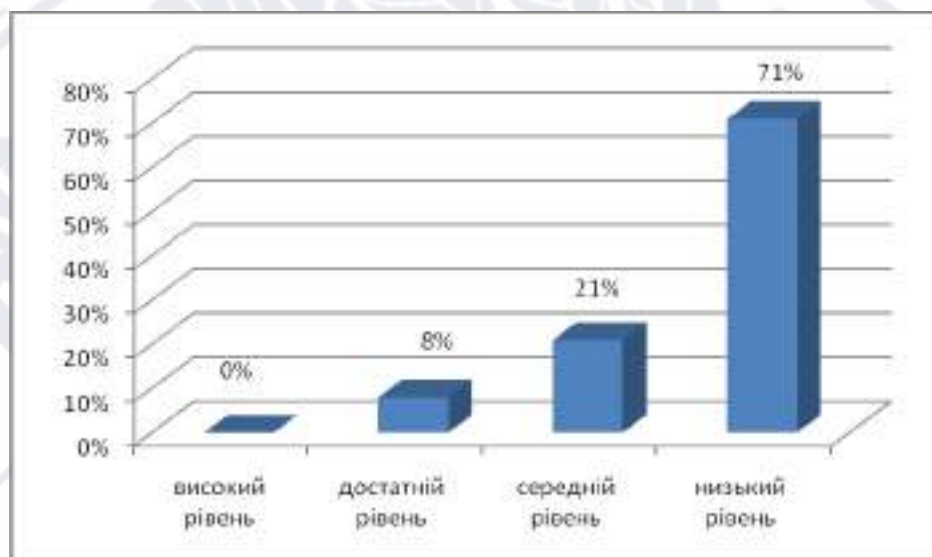

Рис. 2.6 Рівні сформованості системи батьківських знань у молодого подружжя.

Поняття *психологічної готовності* включає в себе також стиль батьківського виховання, який є унікальним поєднанням ціннісних орієнтацій подружньої пари, їхніх батьківських установок, очікувань, ставлення, почуттів, позицій і відповідальності (Е. Ейдемилер). Саме стиль виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини та розвитку її соціальних навичок.

У нашому дослідженні стиль батьківського виховання ми відносимо до педагогічно-виховного компоненту молодого подружжя як структурної одиниці його психологічної готовності.

Педагогічно-виховний компонент. За результатами діагностики було визначено такі показники педагогічного компоненту психологічної готовності в

молодого подружжя: стиль батьківського виховання (методика PARI) й виховна позиція молодих подружжів (Три-Я).

Оскільки методика PARI є багатовимірним опитувальником, ми мали можливість визначити стилі батьківського виховання, які обирають досліджувані (результати наведено на рис. 2.7).

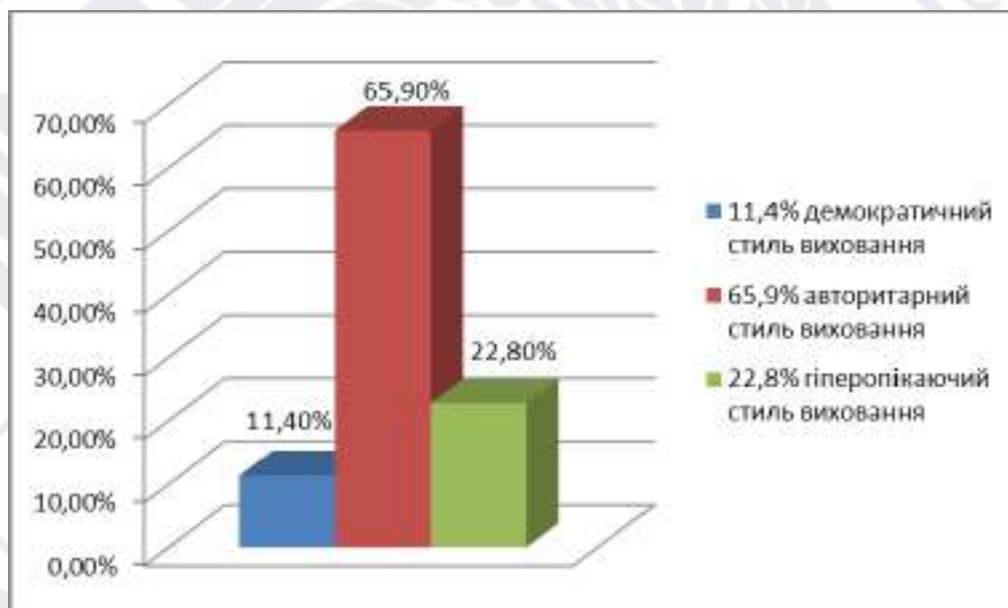

Рис. 2.7 Стилі батьківського виховання обрані молодими подружжями.

Як бачимо з рис. 2.7, лише незначна кількість досліджуваних (11,4 %) схиляється до демократичного стилю виховання, який є найбільш прийнятний для виховання дітей. Натомість переважна більшість досліджуваних обирають авторитарний (65,9 %) та гіперопікаючий (22,8 %) стилі виховання, котрі, зважаючи на наукові позиції (Д. Бомрінд, Е. Шефер, З. Белл), є неприйнятними в гармонійному, повноцінному вихованні дітей. Ми поділяємо думку науковців, що схильність обмежувати можливість дитини висловитись, мати власну позицію, відсутність бажання прислухатися до думки дитини, до пригнічення волі дитини, її самостійності, повний контроль її поведінки з боку батьків, прийняття рішень за дитину, а також підвищене намагання оберігати дитину від будь-яких труднощів, негараздів, перевантажень є неприйнятним для високо

компетентних батьків.

Така ситуація складається через брак у досліджуваних обізнаності з питань вікової психології, особливостей виховання дітей та прийняття таких стилів виховання як нормативних з батьківської сім'ї, що, на нашу думку, потребує корекції. Науковці та практики наголошують, що неадекватне батьківське ставлення, таке як недостатня увага чи гіперопіка, часто призводить до негативних наслідків у розвитку дитини. Воно може викликати сенсорний голод, недорозвиненість вищих почуттів, інфантильність особистості. За спостереженнями М.І. Буянова, діти, які виховуються в умовах гіперопіки, демонструють надмірну рухливість, метушливість і дратівливість. У той же час суворі обмеження з боку батьків можуть спричинити невротичний стан, підозрілість, невпевненість, тривожність, психічну незрілість та труднощі у спілкуванні з однолітками [28, с. 224].

Наше дослідження підтримує думку автора про те, що взаємини батьків і дітей, характер сімейного спілкування та стилі батьківського виховання мають вагомий вплив на розвиток дитини. Згідно з О.І. Захаровим, батьківське виховання розглядається не лише як система цілеспрямованого впливу батьків на дитину, а й як стиль їхньої поведінки у взаємодії з нею. У цьому контексті ми досліджували виховні позиції, які характерні для сучасних молодих подружжів. Соціально-поведінковий компонент. У рамках дослідження цього компонента були оцінені такі показники, як соціальний інтелект і соціальна зрілість, використовуючи методику «Соціальний інтелект» (тест Дж. Гілфорда і М. Саллівена).

Оскільки рівень розвитку соціального інтелекту (СІ) значною мірою визначає успішність адаптації особистості у взаємодії з іншими людьми, цей параметр є важливим для нашого дослідження. Люди з високим рівнем СІ краще взаємодіють з оточенням, підтримують позитивний психологічний

клімат, проявляють кмітливість, зацікавленість і креативність. Ці характеристики мають ключове значення для формування здорових взаємин у сім'ї та ефективного виконання батьківських обов'язків (рис. 2.9).

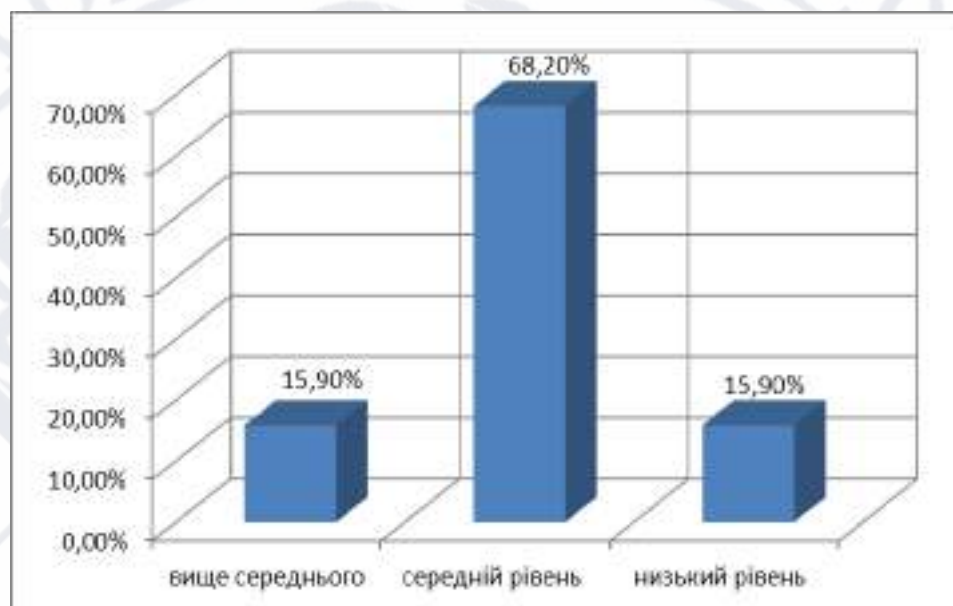

Рис. 2.9 Рівень розвитку соціального інтелекту в досліджуваних.

За результатами діагностики 15,9 % досліджуваних мають соціальний інтелект (СІ) вище середнього, переважна більшість (68,2 %) – середній рівень соціального інтелекту, який є не достатнім для високо компетентних батьків.

У 15,9 % досліджуваних виявлено низький рівень соціального інтелекту, який характеризується наявністю труднощів у розумінні і прогнозуванні поведінки людей, що може ускладнювати взаємовідносини між батьками й дітьми і знижує можливості соціальної адаптації самого подружжя, хоча низький рівень СІ може значною мірою компенсуватися іншими психологічними особливостями: розвинутою емпатією, відповідними рисами характеру, стилем спілкування, комунікативними навичками та ін., усе ж є необхідність у його розвитку через активне соціально-психологічне навчання (для молодого подружжя – батьківської освіти). СІ є важливою якістю

компетентних батьків і дає змогу прогнозувати успішність їхньої взаємодії з дитиною.

Зосередимо увагу лише на середньому й низькому рівнях їх прояву, оскільки вбачаємо необхідність у підвищенні цих рівнів до достатнього й високого (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Рівні розвитку показників соціального інтелекту
в досліджуваних (n = 132)**

Рівні	Показники соціального інтелекту, %			
	передбачення наслідків поведінки	узагальнення невербальних реакцій	розуміння змісту вербальних реакцій	розуміння змісту й значення взаємодії
Високий	—	—	—	—
Достатній	—	—	—	—
Вищий за середній	61,4	15,9	20,5	13,6
Середній	34,1	77,1	63,6	72,7
Низький	4,5	7	15,9	13,6

Як бачимо з таблиці 2.8 такі важливі у спілкуванні подружжя та побудові гармонійних стосунків з майбутніми дітьми здібності: передбачення наслідків поведінки інших сформовані у 34,1 % досліджуваних, причому низькі показники лише у чоловіків, що характеризується нерозумінням зв'язків між поведінкою та її наслідками. Такі люди можуть часто робити помилки (у тому числі і протиправні дії), конфліктувати, оскільки невірно уявляють собі результати своїх дій або вчинків інших, погано орієнтуються у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки; здібність до логічного узагальнення невербальних реакцій: виділення загальних суттєвих відзнак у різних невербальних реакціях людини (77,1%), тут переважає середній рівень, а

низький у 7 % досліджуваних мають як чоловіки так і жінки. Люди з низьким рівнем погано володіють мовою рухів тіла, поглядів і жестів (рухів), яка раніше засвоюється в онтогенезі і викликає більше довіри, ніж мова вербальна, що є важливим у спілкуванні з дітьми раннього віку. У спілкуванні з іншими вони у більшій мірі орієнтуються на вербальний зміст повідомлень. Можуть часто помилятися у розумінні змісту слів співрозмовника, оскільки не враховують (або враховують невірно) супроводжуючі їх невербальні реакції; здібність розуміти зміст значень подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуацій, які їх викликали (63,6 %), переважає і тут середній рівень, а низький у 15,9 % досліджуваних, переважно у чоловіків. Люди з низькими показниками погано розуміють різний зміст тобто смислове значення, яке може приймати одні і ті ж вербальні повідомлення в залежності від характеру взаємовідносин людей і контексту ситуації спілкування. Такі люди часто розмовляють «невпопад» і помиляються в інтерпретації слів співрозмовника, що часто може провокувати конфлікти, непорозуміння у взаєминах батьків і дітей; здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (72,7 %) серед них 13,6 % досліджуваних мають низький рівень, це переважно жінки. Люди з низьким значенням за цим показником мають труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різних систем взаємовідносин між людьми (сімейними, діловими, дружніми й іншими).

Найвищі результати за даними показниками у досліджуваних виявлено лише у здатності передбачати наслідки поведінки людей у відповідній ситуації (61,4 %), решта, як бачимо, значно нижчі; домінує серед досліджуваних середній рівень, але він теж не є достатнім для гармонійних взаємостосунків і суттєво знижує батьківську компетентність; значна кількість досліджуваних мають низький рівень соціальних компетенцій.

На основі наведених результатів за показниками соціального інтелекту ми провели обчислення композитного оцінювання рівнів соціального інтелекту (рис. 2.10).

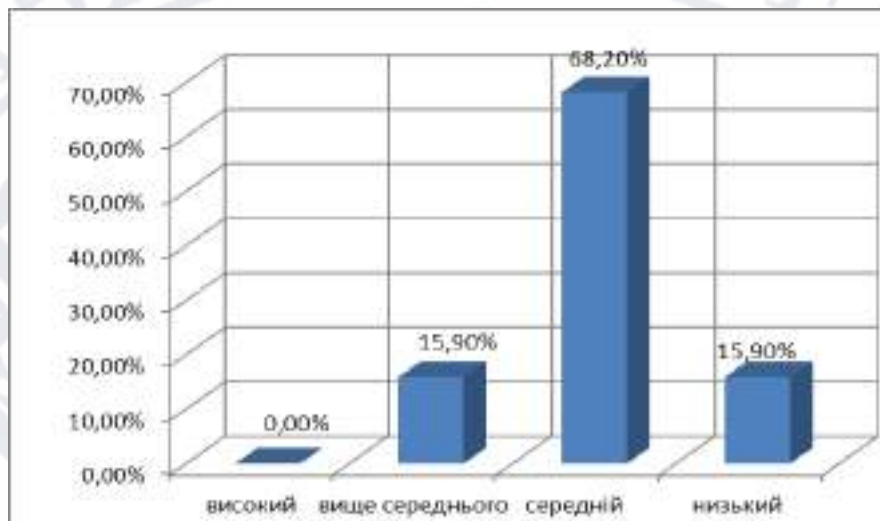

Рис. 2.10 Рівні розвитку соціального інтелекту в молоді

За результатами діагностики високий рівень соціального інтелекту не виявлений у досліджуваних даної вибірки; невелика кількість досліджуваних (15,9 %) – серед них 9 % жінки і 22,7 % чоловіки – мають соціальний інтелект вищий за середній; переважна більшість досліджуваних (68,2 %) – серед них 82 % жінки і 54,5 % чоловіки – мають середній рівень соціального інтелекту, який є недостатнім для висококомпетентних батьків. У невеликої кількості досліджуваних (15,9 %) виявлено низький рівень соціального інтелекту, зокрема у 9 % жінок та 22,8 % чоловіків. Низький рівень соціального інтелекту характеризується наявністю труднощів у розумінні та прогнозуванні поведінки людей, що може ускладнювати стосунки між батьками й дітьми і знижує можливості соціальної адаптації самого подружжя. Хоча низький рівень соціального інтелекту може значною мірою компенсуватися іншими психологічними особливостями (розвинутою емпатією, відповідними рисами характеру, стилем спілкування, комунікативними навичками тощо), є

необхідність у його розвитку через активне соціально-психологічне навчання (батьківську освіту), оскільки соціальний інтелект – важлива якість компетентних батьків що допомагає прогнозувати успішність їхньої взаємодії з дитиною.

Високі оцінки за всіма субтестами методики (гармонічний профіль) мають 37,5 % досліджуваних, що характеризує їх як людей з високим рівнем самосвідомості, емоційно стабільних, вольових, активних у діяльності і комунікації. Зауважимо, що з віком у міру досягнення особистої зрілості відбувається гармонізація структури соціального інтелекту, вирівнювання можливостей до пізнання поведінки за рівневими характеристиками.

Результати, отримані за методикою «Соціальний інтелект», дають змогу визначити рівень розвитку соціальної зрілості досліджуваних. При цьому важливими для нашого дослідження є соціально-перцептивні здатності та здатність розуміти нормативи соціальних ролей, що є показниками такого критерію, як соціальна зрілість (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Середні значення показників соціальної зрілості
в досліджуваних (n = 132)**

Рівні	Показники соціальної зрілості, %	
	соціально-перцептивні здібності	розуміння нормативів соціальних ролей
Жінки		
Високий	4,6	18,2
Середній	9,1	7,3
Низький	6,4	4,5
Чоловіки		
Високий	—	—
Середній	3,6	0,1
Низький	6,4	9,1

У табл. 2.9 подано усереднені значення емпіричних даних за досліджуваними показниками. На їх основі було визначено, що розвинуті соціально-перцептивні здібності має значна кількість досліджуваних (35,2 %), котрим властиві контактність, прагнення проявити теплоту і дружність у спілкуванні, розвинута емпатія і сприйнятливність до зворотного зв'язку. Здатність розуміти нормативи соціальних ролей виявлено у 17,1 % досліджуваних, для них характерним є розуміння змісту і значення різних соціальних ролей, орієнтація на батьківську поведінку й саморегуляцію. У разі домінування даного показника та високого рівня композитного оцінювання соціального інтелекту простежується орієнтація особистості на духовні цінності (9,1 % досліджуваних, лише чоловіки).

Згідно з наведеними вище результатами за показниками соціальної зрілості серед досліджуваних високий рівень соціальної зрілості у 6,8 % досліджуваних (лише чоловіки), середній – у 70,5 % (54,55 % – чоловіки, 86,4 % – жінки) і низький у 22,7 % досліджуваних (рис. 2.11).

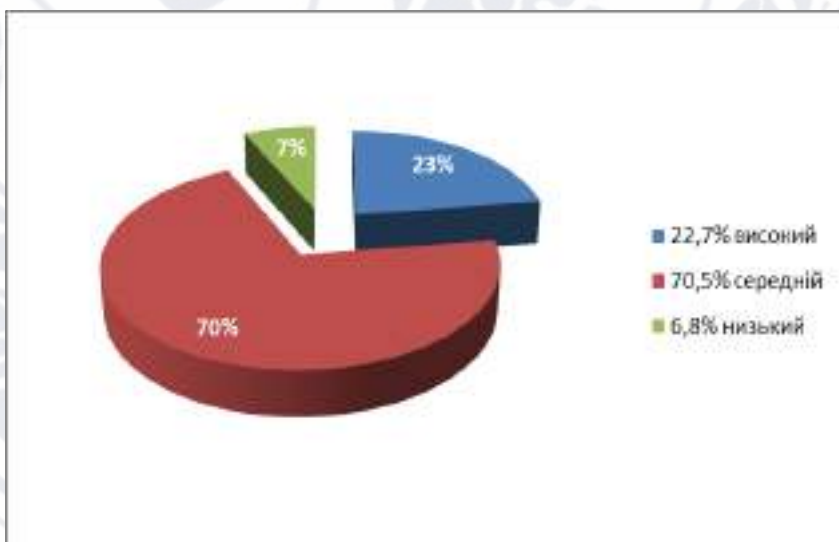

Рис. 2.11 Рівні соціальної зрілості в молоді.

У підсумку зазначимо, що відповідно до виділених нами критеріїв психологічної готовності до батьківства було визначено ступінь прояву показників, які їх характеризують, і тим самим досліджено рівень сформованості кожного структурного компонента психологічної готовності

(зокрема особливості сформованості ціннісно-мотиваційного, когнітивно-рефлексивного, педагогічно-виховного та соціально-поведінкового компонентів), на підставі чого зроблено висновки про загальну сформованість психологічної готовності молодого подружжя. Відповідно зарезультатами констатувального експерименту було виявлено вихідний рівень психологічної готовності в молодого подружжя, який визначався на основі узагальненого показника, що являє собою підсумкову суму середніх значень, отриманих за всіма структурними компонентами психологічної готовності (рис. 2.12).

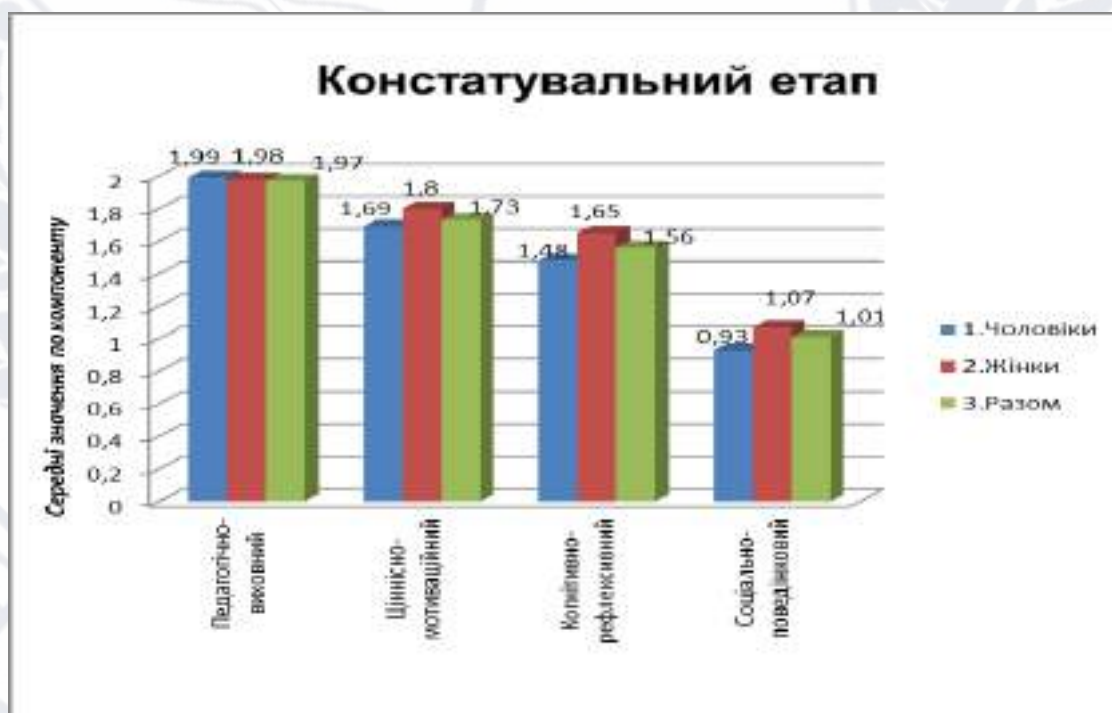

Рис. 2.12 Сформованість компонентів психологічної готовності до материнства/батьківства.

За результатами, наведеними на рис. 2.12, можемо зробити висновки, що найкраще порівняно з іншими компонентами в молодого подружжя розвинутий *педагогічно-виховний компонент* (1,97). Аналіз педагогічно-виховного компоненту показав, що між чоловіками та жінками суттєвих відмінностей немає: 68% респондентів, незалежно від статі, схиляються до авторитарного стилю виховання. Це можна пояснити впливом особистого досвіду, отриманого в батьківських сім'ях, хоча багато хто припускає, що у їхній сім'ї буде інший підхід. Водночас виховні позиції більшості респондентів (63%) є оптимальними.

Ціннісно-мотиваційний компонент має середній показник (1,73), поступаючись педагогічно-виховному. Жінки демонструють дещо вищі результати, що пов'язано з більшою значущістю для них сім'ї, психологічної близькості та мотивації досягнень. Для чоловіків важливішими є професійна реалізація та збереження власної індивідуальності. Відсутність у молодих подружжів дітей частково пояснює нижчу значущість батьківських цінностей, таких як материнство, батьківська компетентність і відповідальність. Проте 37% респондентів, переважно жінки, демонструють високу мотивацію до компетентного батьківства і бажання мати дітей найближчим часом. Третина (33%) виявила потребу в батьківській освіті.

Когнітивно-рефлексивний компонент має нижчий рівень розвитку (1,56). Відмінності між чоловіками та жінками є незначними, хоча за окремими показниками вони більш виражені у жінок. Тільки у 27% респондентів Я-образ батьківства сформовано на достатньому рівні, тоді як у 73% він залишається нечітким, що проявляється у відсутності конкретних знань і вмінь, униканні теми батьківства, нерозумінні змісту та значення цієї ролі. Водночас позитивне ставлення до батьківства спостерігається у 62% респондентів, тоді як 15% демонструють інфантильне, а 23% – негативне ставлення. Уявлення про ідеальних батьків (емоційний, когнітивний і поведінковий аспекти) у 53%

досліджуваних залишаються на низькому рівні, а у 45% сформовані на достатньому рівні. Оптимальний емоційний контакт з дитиною виражений лише у 28% респондентів, тоді як надмірна емоційна дистанція спостерігається у 13,6%, а помірна надлишкова концентрація – у 79%.

Соціально-поведінковий компонент має найнижчий рівень (1,01). 68,2% респондентів демонструють середній рівень соціального інтелекту, недостатній для висококомпетентних батьків. Виявлено труднощі у розумінні та прогнозуванні поведінки інших, що може ускладнювати стосунки між батьками й дітьми. Розвинуті соціально-перцептивні здібності виявлено у 35,2% респондентів, а здатність до розуміння соціальних ролей – лише у 17,1%. Орієнтація на духовні цінності простежується у 9,1% респондентів, лише серед чоловіків.

Загалом більшість показників за всіма компонентами сформовані на середньому або низькому рівнях. Математичний аналіз (t-критерій Стюдента) не виявив значущих відмінностей між чоловіками та жінками за педагогічно-виховним компонентом, тоді як за іншими компонентами відмінності були незначними.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що вихідний рівень психологічної готовності молодих подружжів до батьківства є недостатнім і потребує подальшого розвитку (рис. 2.13).

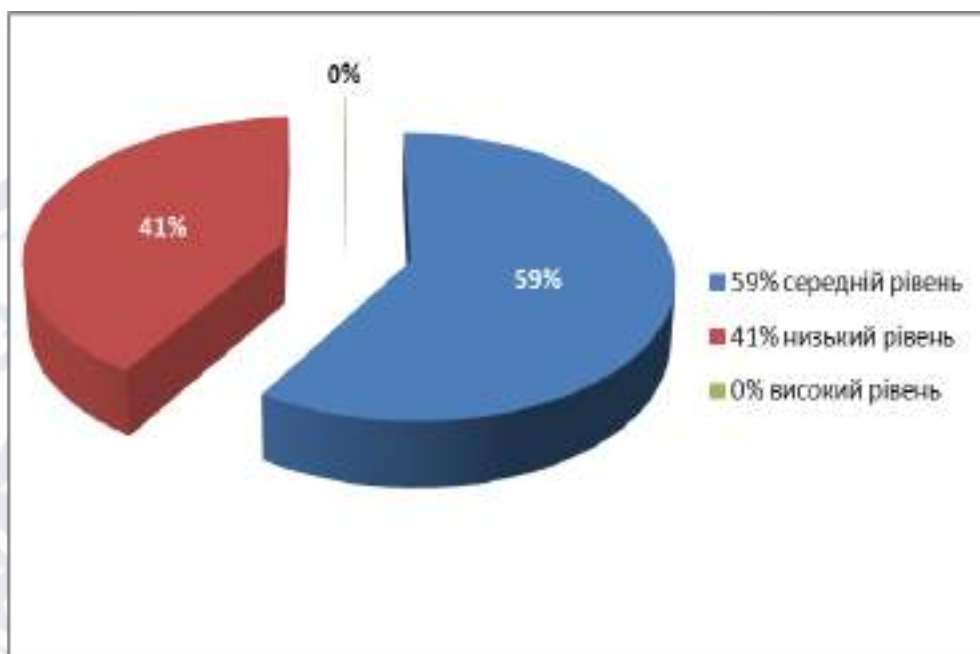

Рис. 2.13 Вихідний рівень психологічної готовності молоді до батьківства.

Значна частина (41%) молодого подружжя має низький рівень психологічної готовності, що характеризується неосвіченістю з питань вікової та педагогічної психології, прав дитини, прав та обов'язків батьків, наслідків їх недотримання; емоційним дистанціюванням, надмірним контролем у ставленні до дитини; відсутністю чіткого Я-образу батьківства, позитивного ставлення до батьківства, адекватної виховної позиції; установкою на авторитарний та гіперопікаючий стиль виховання; невизначеністю у системі батьківських і сімейних цінностей; відсутністю потреби в батьківській освіті. Молоде подружжя часто обмежується тими знаннями й досвідом, які мають притаманне їм неусвідомлення змісту батьківства та значення відповідального виконання батьківських функцій.

У них не виражене турботливе й шанобливе ставлення до членів своєї сім'ї. Соціально-перцептивні здібності, вкрай важливі для батьківської ролі, перебувають на низькому рівні розвитку або не притаманні їм взагалі: самоконтроль, уміння прогнозувати наслідки своїх дій, конструктивно

розв'язувати конфлікти, емоційно-теплі емпатійні стосунки з дитиною, а значить і невмінням ефективно взаємодіяти з нею.

Натомість середній рівень спостерігається у більше ніж половини (59 %) молодих подружжів. Він характерний частковою обізнаністю щодо психолого-педагогічних і морально-правових знань (мають частково виражене розуміння сутності батьківської ролі, своєї батьківської позиції та уявлення щодо ідеального й реального образу себе в ролі батька чи матері) і частковою спрямованістю на сімейні цінності. У таких пар переважає позитивний емоційний фон у сприйнятті батьківства (можуть з'являтися почуття любові, відповідальності), але можуть виникати і страхи. Вони не мають стійкої мотивації до вдосконалення знань і вмінь у батьківстві, стійкого бажання стати батьком чи матір'ю, бажання бути хорошим батьком. Їм властива ситуативна потреба до розуміння сутності батьківської ролі й себе в ній, тимчасове прагнення до самовдосконалення власних знань і вмінь у батьківстві; виражена ситуативна повага і турбота у ставленні до інших членів сім'ї.

Водночас такі подружжя частково володіють соціально-перцептивними вміннями: керувати своїм емоційним станом, конструктивно вирішувати конфлікти та взаємодіяти за допомогою демократичного стилю. Середній рівень психологічної готовності, на нашу думку, не є достатнім для ефективної взаємодії з дитиною й потребує психолого-педагогічної корекції.

Молодого подружжя з високим рівнем психологічної готовності не виявлено серед вибірки досліджуваних.

Несформованість у досліджуваних адекватного рівня психологічної готовності обумовлюється, на нашу думку, відсутністю відповідних психологічних умов для її формування. Отже, узагальнена оцінка всіх показників психологічної готовності молодого подружжя дає підставу стверджувати про необхідність проведення відповідної психологічної роботи

щодо цілеспрямованого формування психологічної готовності в молодого подружжя.

Висновки до 2 розділу.

Констатувальний експеримент, проведений на основі науково обґрунтованих теоретичних засад і комплексної методики дослідження, дозволив отримати достовірні результати, підтверджені методами математичної статистики. На основі цих результатів було зроблено низку висновків.

Психологічна готовність більшості молодих подружжів перебуває на середньому та низькому рівнях. Жодного учасника з високим рівнем готовності до материнства чи батьківства виявлено не було. Основні характеристики психологічної готовності молодих подружжів: недостатнє усвідомлення змісту й значення батьківства, батьківських установок і позицій; недостатньо сформований Я-образ батьківства та низька готовність до засвоєння нових форм батьківської поведінки й виховних стилів; слабка орієнтація в питаннях, пов'язаних із батьківською компетентністю, особливо в правовому аспекті; більшість знань про батьківство мають стихійний, фрагментарний і стереотипний характер, часто перейнятий від батьків або друзів.

У ставленні до дитини значна кількість подружжів демонструє емоційну дистанційованість, стриману чутливість або схильність до авторитарного підходу у вихованні. У деяких випадках виявлено залежні (симбіотичні) стосунки.

Щодо впливу сучасних умов, то анкетування показало, що сучасні реалії, зокрема повномасштабна війна, впливають на готовність молодих людей до народження дітей. Стрес, тривога та страхи стають основними причинами емоційних зривів і неготовності до батьківства.

Також цінності та мотивація є досить важливими. Попри вищезгадані труднощі, майже всі молоді подружжя мають сформовану систему термінальних цінностей. Найважливішими для них є: саморозвиток, духовне задоволення, активність у соціальних контактах, сімейні цінності, мотивація досягнень, психологічна близькість, збереження індивідуальності.

Більшість респондентів (37%) демонструють високу мотивацію до компетентного батьківства та прагнуть мати дітей у найближчому майбутньому.

Щодо рівня розвитку компонентів, то найбільш розвиненими є педагогічно-виховний і ціннісно-мотиваційний компоненти. Найменш розвиненими залишаються когнітивно-рефлексивний і соціально-поведінковий компоненти. Суттєвих відмінностей між чоловіками та жінками за педагогічно-виховним компонентом не виявлено. Проте жінки демонструють вищі показники за саморозвитком, психологічною близькістю, мотивацією досягнень і оптимальним емоційним контактом, тоді як для чоловіків більш значущими є професія, збереження індивідуальності та надлишкова концентрація на дитині.

Усі компоненти психологічної готовності (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-рефлексивний, соціально-поведінковий, педагогічно-виховний) тісно пов'язані між собою, утворюючи цілісну структуру. Більшість показників мають прямі значимі кореляційні зв'язки. Винятком є соціально-поведінковий та педагогічно-виховний компоненти, між якими кореляції не виявлено.

Результати співвідношення міжкомпонентних зв'язків у структурі психологічної готовності та визначених психологічних умов дозволяють зробити висновок про вплив кожної окремої умови на формування значущих взаємозв'язків. Узагальнення отриманих даних вказує на необхідність цілеспрямованої роботи з молодими подружжями для розвитку їхньої психологічної готовності до батьківства.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАТЕРИНСТВА І БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ.

3.1. Методологічні засади побудови психолого-педагогічної технології як інтегративної умови формування психологічно готовності студентської молоді до батьківства.

На наш погляд, звернення науковців і практиків до використання технологій є цілком обґрунтованим. Технології дозволяють науково обґрунтувати та організувати психолого-педагогічну діяльність, сприяють підвищенню її ефективності, а також забезпечують можливість тиражування й відтворення оптимальних підходів до реалізації соціальних процесів. Це дає змогу іншим фахівцям успішно застосовувати ці технології після відповідного навчання [59].

Аналіз сучасних наукових досліджень із проблеми батьківства засвідчує посилення інтересу до психолого-педагогічних технологій формування батьківства та його складових: усвідомленого, ефективного, відповідального [70].

Тож нами була розроблена й упроваджена в процесі спеціально організованої батьківської освіти психолого-педагогічна технологія формування батьківської компетентності у молодого подружжя. Задля її практичного розроблення потрібно насамперед з'ясувати змістові й структурні характеристики психолого-педагогічної технології формування та принципи її реалізації.

Представлені специфічні ознаки технології стали для нас базовими положеннями у процесі дослідження. Наразі в науці не існує єдності в розумінні сутності та трактуванні технології.

Аналіз різних підходів до розуміння сутності технології дозволяє виділити два основні напрями:

Технологія як система знань – це знання про найефективніші методи, засоби та прийоми для вирішення соціально-педагогічних і психологічних завдань.

Технологія як практика – це алгоритмічне застосування оптимальних способів розв’язання соціально-педагогічних і психологічних проблем, яке виступає інструментом для реалізації діяльності.

Розгляд наукових підходів до визначення поняття «технологія» та їх узагальнення дозволяє виокремити ключові положення, які розкривають специфіку психолого-педагогічної технології:

Це цілеспрямована послідовність дій (упорядкована сукупність операцій і процедур), що здійснюється фахівцем або групою фахівців із використанням методів, засобів і прийомів, спрямованих на досягнення передбачуваної мети в роботі з людиною чи групою у конкретних умовах середовища [42, с. 13].

Це науково обґрунтована система, яка регламентує порядок функціонування всіх засобів, необхідних для вирішення певної соціально-виховної проблеми [60, с. 6].

Це спосіб взаємодії спеціаліста з клієнтом, що сприяє його соціалізації, самовизначенню та саморозвитку в реальних або спеціально створених умовах [53, с. 81].

Ці характеристики підкреслюють багатогранність і значущість технологій у психолого-педагогічній практиці:

— певної системи змісту, засобів і методів навчання й виховання, спрямованих на розв’язання психологічних завдань [46, с. 96].

У контексті нашого дослідження ми розуміємо *психолого-педагогічну технологію* як психологічний інструментарій (методичний засіб) для забезпечення

практичної діяльності з формування батьківської компетентності, що являє собою упорядковану сукупність дій і методів, спрямованих на отримання діагностованого і прогнозованого результату (здобуття знань, набуття умінь, цінностей тощо). Сутністю психолого-педагогічної технології нашого дослідження є формування системи знань, цінностей, мотивації й поведінки, зорієнтуванням на наявні реальні та потенційні можливості, здібності людини, з розвитком потреби в успішності самостійних дій (компетентному батьківстві), а також допомога в оволодінні способами визначення й подолання власних утруднень, які не дають змоги людині бути компетентною у сфері батьківства.

Специфікою застосування психолого-педагогічної технології є спрямованість на забезпечення таких умов, які сприятимуть здобуттю знань, набуванню умінь, досвіду, важливих у сфері батьківства, на основі усвідомлення батьківських цінностей і значення батьківської компетентності (через рефлексію). Під час застосування психолого-педагогічних технологій на практиці відбувається спільне обговорення й визначення особистих інтересів і мети учасників (через рефлексію). Наступним кроком є самовизначення у виборі варіантів способів реалізації майбутньої діяльності. У процесі інтерактивної взаємодії відбувається обговорення особливостей здійснення батьківських функцій; обговорення та планування необхідних дій з реалізації батьківських ролей; узгодження між подружжям власних виховних позицій, установок та Я-образу батьківства.

Варто наголосити, що характерною ознакою психолого-педагогічної технології є наявність алгоритму (поділу процесу на внутрішньо пов'язані між собою етапи); координованість дій (спеціалістом); однозначність виконання процедур (лише так, як написано в інструкції/програмі).

Відповідно процедури (дії) та поетапність їх виконання визначаються завданнями дослідження і спрямовані на досягнення мети (сформована

батьківська компетентність). Кожен етап передбачає застосування кількох методів. Метод – це спосіб здійснення діяльності, спрямованої на розв’язання конкретних завдань на своєму етапі, а технологія забезпечує досягнення прогнозованого результату (здобуття певних знань, набуття умінь, цінностей, досвіду тощо), який можна відповідно оцінити і продемонструвати.

Специфічними ознаками психолого-педагогічної технології формування батьківської компетентності у молодого подружжя є цілеспрямована (орієнтована на мету), алгоритмована (чітка логічна послідовність дій і процедур, детально описана їх тривалість, специфіка проведення), інтерактивна (передбачає діалогічне спілкування, спільне виконання вправ, міжособистісну взаємодію, навчання, виховання, розвиток, рефлексію) діяльність із забезпечення психологічних умов, орієнтованих на якісні зміни в структурних компонентах батьківської компетентності. Разом з тим зауважимо, що вибір і застосування психолого-педагогічної технології залежить від створення необхідних і достатніх психологічних умов.

У рамках нашого дослідження були виділені такі психологічні умови формування батьківської компетентності у молодого подружжя:

- 1) батьківська освіта;
- 2) мотивування на компетентне батьківство;
- 3) інтерактивна пізнавальна діяльність;
- 4) психолого-педагогічна технологія.

Отже, структура психолого-педагогічної технології формування батьківської компетентності у молодого подружжя містить кілька обов’язкових елементів: мету, очікуваний результат, завдання, принципи, алгоритм (послідовність дій).

Мета формування полягає у сприянні становленню батьківської компетентності у молодого подружжя через розвиток її структурних компонентів. Відповідно до мети визначено такі завдання:

- мотивування на компетентне виконання батьківських функцій;
- розвиток особистісної зрілості та соціального інтелекту;
- удосконалення системи батьківських цінностей;
- надання психолого-педагогічних та морально-правових знань, важливих у батьківстві;
- формування когнітивного образу батьківства та позитивного ставлення до дитячо-батьківських стосунків;
- розвиток педагогічно-виховних умінь.

Психолого-педагогічна технологія формування батьківської компетентності у молодого подружжя як структурована методично обґрунтована діяльність базується на певних принципах, зокрема: на принципі добровільності, практичної спрямованості, суб'єкт-суб'єктного спілкування та ін.

Принцип добровільності передбачає вільний вибір молодими подружжями особистої участі в батьківському навчанні. Рушійною силою навчання має бути власний мотив (чоловіка й дружини), що визначатиме зацікавленість у навчальній діяльності, стимулюватиме розуміння важливості, необхідності отримання нових знань, формування нових навичок і власної ролі в цьому процесі.

Принцип практичної спрямованості сприяє розумінню молодими подружжями значення теорії батьківської компетентності й умілого застосування теоретичних знань на практиці.

Принцип суб'єкт-суб'єктного спілкування полягає в тому, що в процесі отримання батьківської освіти учасники вчаться обговорювати проблеми, які їх хвилюють, приймати індивідуальні та групові рішення. Причому постійно враховуються інтереси і почуття всіх його суб'єктів, що передбачає визнання цінності особистості кожної людини, її думок, досвіду всіма суб'єктами взаємодії.

Принцип об'єктивації поведінки полягає в тому, що поведінка учасників

виводиться на рівень свідомого, при цьому, аналізуючи свої реакції і реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки й усвідомлено засвоює її. Універсальним методом для цього є рефлексія, завдяки якій забезпечується «зворотний зв'язок», що допомагає кожному учасникові дізнатися думку інших про себе, свою поведінку, почуття, які він викликає в інших, і на цій основі свідомо змінити свою поведінку.

Принцип пізнавальної активності передбачає створення в процесі роботи групи таких ситуацій, коли учасникам необхідно знайти оптимальне для себе і створеної ситуації рішення, в результаті якого формується вміння йти своїм шляхом.

Принцип творчої активності, спрямований на організацію спілкування в групі таким чином, щоб кожен учасник мав можливість проявити креативність, спробувати нові стилі поведінки, експериментувати з власним рольовим репертуаром (у тому числі й батьківськими ролями), по-новому подивитися на різні сімейні та життєві ситуації і відчувати себе в них.

Особливе місце в технологічному забезпеченні психолого-педагогічного процесу формування батьківської компетентності займає перевірка ефективності розробленої й упровадженої технології. Ефективність соціальних технологій визначається науковцями як кінцевий соціальний результат, отриманий з найменшими витратами в оптимальні терміни. Ефективність показує співвідношення між результатами, отриманими при використанні технології, й витратами на її розроблення й упровадження.

Для оцінювання ефективності психолого-педагогічної технології формування батьківської компетентності у молодого подружжя нами запропоновано дві групи критеріїв:

- 1) оцінювання за результатом – рівні батьківської компетентності (за показниками сформованості структурних компонентів);

2) оцінювання процесу – доцільність психологічних умов формування батьківської компетентності, дотримання принципів та алгоритму технології.

Додатково під час розроблення експериментальної психолого-педагогічної технології було враховано ряд вимог, що вже є усталеними у науковій спільноті. Експериментальна технологія повинна:

- мати зовнішню привабливість (назва, очікувані результати, можливості їх досягнення);
- бути методологічно та теоретично обґрунтованою (що надасть їй переконливості);
- мати особистісно-розвивальний характер (аби забезпечити особистісну зрілість);
- передбачати роботу з підвищення психолого-педагогічного потенціалу батьків;
- удосконалюватись, модифікуватись відповідно до методологічних засад та мети діяльності.

Отже, теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень з проблеми формування різних аспектів батьківства дав змогу зробити висновок, що психолого-педагогічна технологія є ефективним засобом формування батьківської компетентності. У контексті нашого дослідження психолого-педагогічна технологія була виділена як оптимальна психологічна умова (ефективний засіб) формування батьківської компетентності у молодого подружжя, що інтегрувала три інші виділені психологічні умови: батьківська освіта, мотивування на компетентне батьківство, інтерактивна пізнавальна діяльність, у цілісну програму формування батьківської компетентності у молодого подружжя. Розроблену й упроваджену на формувальному етапі експериментальну програму було названо «Інтегративна програма «Основи компетентного батьківства».

Інтегративну програму «Основи компетентного батьківства» (далі «Програма») ми розуміємо як алгоритм, запланований порядок дій для реалізації мети (сформувати батьківську компетентність у молодого подружжя) засобами соціально-психологічного тренінгу (що становить тренінговий аспект програми). Програма передбачає використання методів (діагностичних, освітніх, інтерактивних), які забезпечать вивчення й розвиток у молодого подружжя мотивації, цінностей, знань, умінь, усвідомлення значення та ролі батьківства, образу батьківства, особистісного ставлення до нього й батьківських позицій стосовно виховання майбутньої дитини (діагностично-корекційний, розвивальний аспекти). У такий спосіб ми розкрили інтегративний характер програми «Основи компетентного батьківства» як психолого-педагогічної технології. Зміст і особливості впровадження Програми детально розглянуто в наступному параграфі.

3.2. Характеристика експериментальної психолого-педагогічної програми формування психологічної готовності студентської молоді до батьківства в умовах військової агресії.

Інтегративна програма «Основи компетентного батьківства» насамперед спрямована на забезпечення психологічних умов (батьківська освіта, мотивування на компетентне батьківство, інтерактивна пізнавальна діяльність, психолого-педагогічна технологія), що сприятимуть ефективності формування батьківської компетентності у молодого подружжя. Логіка і зміст Програми розроблялися на основі результатів констатувального експерименту дослідження, а саме врахування особливостей сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя та специфіки навчання їх як дорослої категорії.

Результати теоретико-методологічного аналізу проблеми батьківської

компетентності (її змістовного наповнення, структурних компонентів, особливостей формування) та емпіричні дані стали підґрунтям для формулювання вихідних положень щодо розроблення змісту інтегративної програми «Основи компетентного батьківства». Як на вихідні положення орієнтувалися на такі узагальнення:

— реалізація основних засад батьківської освіти можлива завдяки моделюванню засобами соціально-психологічного тренінгу емоційного та сенсорно насиченого, діалогічного освітнього простору, який сприяв би особистісному зростанню молодого подружжя та формуванню їхньої батьківської компетентності;

— батьківська компетентність молодого подружжя – це інтегративна динамічна характеристика подружньої пари, яка складається із сукупності набутих у навчанні цінностей, знань, умінь, важливих для якісного виконання батьківських функцій (догляду, виховання, навчання, розвитку) і становить психолого-педагогічний потенціал молодого подружжя у справі повноцінного гармонійного розвитку й виховання майбутніх дітей;

— механізм формування батьківської компетентності практично реалізується через розвивальний вплив на її структурні компоненти: ціннісно-мотиваційний (цінності, мотивація, особистісна зрілість), когнітивно-рефлексивний (знання, образ батьківства), соціально-поведінковий (комунікативні та соціально-перцептивні вміння) та педагогічно-виховний (виховна позиція, стиль виховання);

— інтерактивна пізнавальна діяльність за умови емоційного включення учасників, обов'язкового отримання зворотного зв'язку, вербалізації уявлень молодого подружжя стосовно батьківства сприяє усвідомленню ними всіх компонентів структури батьківської компетентності;

— теоретичні та практичні аспекти групової й індивідуальної роботи з

сім'єю, батьками, молоддю (Т. Алексеєнко, Е. Берн, А. Варга, Д. Віннікотт, Ю. Гіппенрейтер, Л. Петровська, В. Сатир, А. Співаковська, Е. Ейдемільер та інші).

У процесі розробки інтегративної програми ми враховували специфічні характеристики тренінгових програм, що визначені у професійній спільноті психологів-практиків та науковців. Основні особливості, на які ми спиралися:

Дотримання принципів групової роботи – діяльність базується на засадах, які сприяють ефективній взаємодії в групі.

Орієнтація на психологічну допомогу – основна мета полягає у сприянні саморозвитку учасників, причому допомога надходить не лише від ведучого, а й від інших учасників групи.

Структура групи – наявність постійного складу учасників, які періодично зустрічаються або працюють інтенсивно протягом кількох днів (так звані групи-марафони). Організація простору – робота проходить у комфортному, ізольованому приміщенні, де учасники сидять у колі, що сприяє взаємодії.

Акцент на взаємостосунках у групі – аналіз і розвиток міжособистісних стосунків здійснюється в режимі «тут і зараз». Використання активних методів – застосовуються інтенсивні групові техніки, спрямовані на залучення всіх учасників.

Об'єктивація емоцій і почуттів – увага приділяється вербалізації ставлення учасників до подій у групі, аналізу емоційних реакцій та рефлексії. Атмосфера свободи і психологічної безпеки – створення умов для розкритості спілкування, довіри та комфортного обміну думками [31, с. 21].

Ці характеристики стали основою для створення програми, спрямованої на досягнення визначених цілей та ефективного саморозвитку учасників.

Відтак інтегративна програма «Основи компетентного батьківства» передбачає отримання молодими подружжями знань і досвіду через інтерактивну

пізнавальну діяльність у групі. Беручи участь у груповій взаємодії для розв'язання ситуативно-рольових завдань, молоді подружжя самі робитимуть для себе відкриття, давно зафіксовані в психолого-педагогічних теоріях. Такий спосіб отримання знань докорінно відрізняється від традиційного й має характерні ознаки: поєднання з практикою, осмисленість, особистісна зацікавленість і значимість, емоційне забарвлення. Окрім того, сам характер інтерактивної пізнавальної взаємодії сприяє особистісній зрілості учасників. Беручи участь у груповій взаємодії, учасники усвідомлюють себе як особистість через діалогічне спілкування, а це вже принципово інша основа особистісного зростання, у якій переважають процеси пізнання та переструктурування образу «Я», надбання знань і формування системи батьківських цінностей, що є вкрай важливим для формування образу батьківства та батьківської компетентності у молодого подружжя.

У такий спосіб організована взаємодія учасників перегукується із принципами неперервної освіти й одночасно є елементом постійного оновлення знань і вмінь відповідно до вимог часу, що можливе в разі вдалого підбору методів для навчання дорослої категорії. У контексті вищезазначеного, інтерактивні методи навчання є найбільш прийнятними для набуття особистісного комунікативного досвіду й розвитку соціально-перцептивних умінь (соціального інтелекту), які разом з набутими специфічними знаннями стосовно батьківства складають основу батьківської компетентності. Таким чином, інтерактивні форми організації навчального процесу створюють умови для забезпечення активної участі кожного учасника, безпосередньо та опосередковано стимулюючи внутрішні механізми особистісних змін. Механізм переходу від неусвідомленого батьківства (так званого автоматичного) до усвідомленого відбуватиметься через вербалізацію уявлень молодого подружжя стосовно себе як батьків.

Інтерактивні методи, які увійшли до змісту нашої Програми, – це рольова гра; групова дискусія; робота в малих групах; творчі завдання; мозкова атака; інтерактивна міні-лекція; колаж; рефлексивні коментарі; психогімнастичні, ігрові, тренувальні вправи, вправи на активізацію тощо.

Зміст Програми є синтезованою розробкою, в якій об'єднані елементи тренінгу особистісного зростання (А. Лідерс, 1996) та соціально-психологічного тренінгу (Л. Петровська, 1982), різноманітні психологічні вправи і психотехніки (К. Фопель, 2001), а також власні авторські напрацювання.

Насамперед зміст Програми передбачає: мотивування на компетентне батьківство, сприяння усвідомленню батьківської ролі, розвиток особистісної зрілості, пропаганда батьківських цінностей, формування когнітивного образу батьківства, вдосконалення уявлень про гармонійний стиль виховання й адекватну виховну позицію, розширення знань, важливих у справі виховання та розвитку дітей, розвиток комунікативних і соціально-перцептивних навичок.

Визначальними в розробленні змісту роботи й виборі методів роботи з молодими подружжями стали такі принципи ефективної роботи з батьками, як: формування мотивації до власних особистих змін; розвиток емоційної сфери батьків за допомогою усвідомлення ними своїх справжніх почуттів, власних емоційних конфліктів; орієнтація на діадну роботу – з обома батьками; практична участь (батьки повинні не тільки отримувати нову інформацію, а й «проживати» її в конкретних ситуаціях взаємодії у групі); звернення до власного досвіду дитинства батьків; розвиток комунікативної компетентності та креативності батьків; використання інтерактивних методів роботи; задоволення власних базових потреб батьків; комплексність дії на когнітивну, емоційну й поведінкову сфери особистості [Нестерова, дис].

Оптимізація тренінгового процесу потребує забезпечення рамкових умов. Під останніми розуміють засоби, які забезпечують психологічно і фізично

комфортні умови для учасників, чим суттєво впливають на ефективність навчального процесу. До них належать: стан приміщення (розмір, освітлення, опалення, покриття підлоги, достатня кількість вікон), зручні меблі (стільці для учасників, столи для виконання завдань у малих групах, фліпчарт), усі необхідні технічні засоби (ноутбук, магнітофон, проектор, екран, телевізор, фотоапарат тощо), тематична література, роздаткові інформаційні матеріали для учасників, необхідні канцтовари та час (чітко регламентовані часові межі самих тренінгових занять, обов'язкові перерви між ними через певні проміжки, нормований час на виконання індивідуальних і групових вправ). Ще одним важливим елементом рамок умов, які обов'язково враховуються лише у тренінгових програмах, є розташування учасників. Тут учасники розміщуються по колу, середина кола обов'язково порожня (все приладдя й допоміжні столи залишаються за колом), що сприяє створенню неформальної атмосфери, забезпечує можливість кожному бачити всіх учасників тренінгу, підкреслює рівнозначність позицій усіх учасників.

Створюється атмосфера відкритості, розвитку довіри, уваги й інтересу учасників одне до одного. Слід врахувати, що застосування тренінгових програм потребує особливої просторової організації освітнього простору, оскільки тренінгові заняття проводяться в колі, із заздалегідь підготовленими місцями для роботи в малих групах, із використанням спеціально підібраного обладнання (фліпчарту – мобільної пластикової дошки, великих аркушів паперу та спеціальних маркерів для створення наочності, яка зберігається до завершення циклу занять), роздаткового матеріалу для учасників і рухливих вправ. Тому під приміщення для проведення тренінгових занять найбільше підходить простора світла кімната, з великими вікнами, які можна відчиняти для провітрювання, без зайвих меблів, без оздоблень на стінах, бо продукти діяльності групи (презентації, плакати, схеми, малюнки, моделі тощо) мають

бути закріплені на видному місці, через те що в процесі роботи група до них може повертатися. Окрім того, існує чітке дотримання розподілу часу для проведення вправ.

Кількісний і якісний склад учасників Програми: 16 осіб (8 подружніх пар), які виявили зацікавленість (готовність) в отриманні батьківської освіти. Оскільки робота лише з одним представником подружньої пари не розв'яже заявленої проблеми, то ми працювали виключно з подружніми парами. Таким чином нами було сформовано одну тренінгову групу 16 осіб.

Інтегративна програма «Основи компетентного батьківства» розрахована на 12 занять по 3 години (2 тренінгові сесії по 1,5 год та перерва між ними 30 хв). Заняття проводилися раз або двічі на тиждень.

Очікувані результати:

- підвищення рівня психолого-педагогічної грамотності молодих подружжів;
- усвідомлення молодим подружжям змісту і значення батьківства;
- осмислення стратегій ефективної взаємодії з дитиною та стилю батьківського виховання;
- прояснення особистісних мотивів і почуттів стосовно майбутнього батьківства;
- сформованість позитивного образу батьківства.

Інтегративна програма «Основи компетентного батьківства» складається з трьох частин (вступна, основна, завершальна). Оскільки вона розроблялась за принципом побудови соціально-психологічного тренінгу, тобто її основу складали структурні елементи тренінгу (знайомство, визначення очікувань учасників, прийняття правил групової взаємодії, теоретичний блок, практичний блок, рефлексія, підбиття підсумків), то відповідно кожна частина має свою мету, змістовне наповнення, методи, через які вони реалізуються, та певну

кількість тренінгових занять. Тож Програма включає 12 тренінгових занять: вступна частина – два заняття, основна частина – вісім занять, завершальна частина – два заняття.

Зауважимо, що зміст вправ для тренінгових занять диференційовано за цільовою спрямованістю на розвиток певного компонента структури батьківської компетентності. На нашу думку, саме завдяки різноманітним методам, які забезпечують активність кожного учасника, а також спеціальним організаційним прийомам тренінгові заняття, які проводяться кваліфікованим ведучим, стають ефективним засобом здобуття нових знань та набуття навичок, особистісного розвитку й батьківської освіти загалом.

Варто наголосити, що основна частина Програми включає три модулі.

Модуль – це відносно самостійна одиниця, з яких вибудовується оригінальна конструкція конкретної програми. Логіка тренінгової програми «Основи компетентного батьківства» полягає ось у чому: кожен модуль, реалізуючи свою мету, допомагає учасникам як майбутнім батькам поступово усвідомлювати свій суб'єктний потенціал, а далі на основі суб'єктності як серцевини повноцінної реалізації сімейних взаємостосунків сформувати образи батьківства та майбутніх взаємин із дитиною.

Окремими структурними одиницями Програми є тематичні модулі, котрі мають своє завдання й містять відмінний від попередніх модулів матеріал. Тому кожен модуль може розглядатися як самостійна завершена освітня одиниця для використання в освітній діяльності. Проте у даній програмі всі модулі, заняття, вправи є взаємозалежними, оскільки тільки на основі пропрацьованого попереднього матеріалу можливе опанування наступного. Таким чином, принцип системності реалізувався у взаємозв'язку та взаємозалежності всіх структурних компонентів Програми.

Тренінгова програма «Основи компетентного батьківства» містить такі

модулі: особистісний *«Пізнай себе»*, *«Ми можемо і будемо»*, *«Якими батьками нам бути»*, що допомагають його учасникам від пізнання свого внутрішнього світу, характеру, особистісних проявів, власних цінностей, розуміння соціальних ролей, свого місця в міжособистісному просторі поступово здійснювати цілеспрямоване проектування себе як майбутніх батьків.

Зокрема, структурно-логічна побудова Програми відображала тісні зв'язки кожного її елемента, який логічно вбудовувався в попередній, причому залишався самостійною структурною одиницею.

Зміст програми.

Вступна частина (1–2 заняття) включає презентацію мети та завдань програми; знайомство учасників і ведучого занять; визначення очікувань учасників від участі в програмі; прийняття правил групової взаємодії; напрацювання ключових понять: «батьківство», «батьківська компетентність», «ефективне батьківство», «образ батьківства»; визначення актуального рівня батьківської компетентності учасників за методикою «Колесо батьківської компетентності»; заповнення вхідних анкет «Що я знаю про батьківство, розвиток і виховання дітей».

Мета – сприяти налагодженню психологічно комфортної робочої атмосфери, заглибленню в тему та активізації знань і досвіду учасників.

Основна тематика: «Батьками не народжуються», «Складові батьківської компетентності», «Ефективне батьківство», «Якими батьками нам бути», «Компетентні батьки – щасливі діти».

Методи роботи: інтерактивна презентація програми, самопрезентація учасників, «мозковий штурм», інформаційне повідомлення, самоаналіз, анкетування.

Основна частина (3-10 занять) містить роботу за трьома основними тематичними блоками. Особистісний блок «Я» стосується формування

особистісної компетенції і включає вправи на розвиток особистісної зрілості й визначення ціннісних орієнтацій учасників, які стосуються насамперед батьківських і сімейних цінностей. Розкривається зміст соціально-психологічних аспектів особистісної зрілості (відповідальність у різних сферах діяльності, емоційна врівноваженість, самоконтроль поведінки, самостійність, реалізованість життєвих цілей, адекватність самооцінки, становлення громадянської свідомості та самосвідомості).

Змістовне наповнення діяльнісного блоку «МИ» спрямоване на розвиток соціальної компетенції, а саме показників соціального інтелекту та соціальної зрілості учасників і включає особливості взаємодії подружніх пар, узгодженість їхніх уявлень і позицій щодо батьківства. Вправи даного блоку сприяють розвитку соціально-перцептивних умінь, ефективних способів взаємодії у подружній діаді, формуванню рольової поведінки батька й матері. Завдяки новій отриманій інформації, виконанню творчих завдань (наприклад, груповий малюнок «Ідеальна дружина та ідеальний чоловік», «Сімейний фотоколаж») учасники тренінгу краще усвідомлюють власну статеву ідентичність, ставлення до протилежної статі та розвитку вже сьогодні важливих особистісних характеристик для майбутнього ефективного батьківства, оскільки якість взаємостосунків подружньої пари має суттєвий вплив на якість виконання батьківських ролей. Особливо актуальними в даному модулі є робота над розв'язанням проблемних ситуацій, обговорення алгоритму прийняття життєво-важливих рішень (для подружжя загалом), набутий у групі досвід спонукає учасників до вироблення власних критеріїв щодо конкретних проблемних ситуацій, дає можливість знайти інші шляхи їх вирішення, усвідомити важливість передбачення наслідків безвідповідальної поведінки в подружньому житті.

Логічним продовженням двох перших блоків є компетентнісний блок

«Батьки», мета якого – синтезувати всі отримані знання в педагогічній компетенції. Якщо в попередніх двох блоках мова йшла більше про особистісну зрілість учасників, про них як подружні пари й особливості їхньої взаємодії, де вони мали можливість для особистісного зростання, вдосконалення комунікативних умінь, корекції взаємовідносин у парі, то тут вони занурюються безпосередньо в тему батьківства та особливостей їхньої батьківської компетенції як потенціалу їхньої пари для планування, народження, виховання й розвитку майбутніх дітей. У рамках третього блоку учасники не лише отримують інформацію щодо оптимальних стилів батьківського виховання й успішних позицій у взаємодії з дітьми, батьківських функцій, а й можливість за рахунок потенціалу групи й на основі отриманих знань сформувати позитивний образ батьківства, змодельовати стиль ефективної взаємодії з майбутньою дитиною.

Оскільки когнітивна компетенція – це основа усвідомлення змісту і значення батьківства, що є суттєвою характеристикою батьківської компетентності молодого подружжя, то вона проходить наскрізною лінією через усю логіку програми і по-своєму відбивається в кожному блоці основної частини.

На нашу думку, саме усвідомлення особливостей власної батьківської компетентності, її значення для розвитку й виховання майбутньої дитини, системи батьківських знань, отриманих у рамках програми, сприяє підвищенню рівня сформованості батьківської компетентності і проведенню учасниками успішної психолого-педагогічної роботи у своїй сім'ї.

Мета основної частини – сприяти формуванню особистісної, когнітивної, соціальної та педагогічної компетенції як структурних компонентів батьківської компетентності молодого подружжя.

Тематика основної частини:

— особистісний блок «Пізнай себе» – «Характеристики зрілої особистості», «Особистісні якості, важливі у батьківстві», «Батьківство як цінність», «Я хочу і можу», «Як впоратися з негативними емоціями»;

— діяльнісний блок «Ми можемо і будемо» – «Моя сім'я – моя фортеця», «Ефективні прийоми спілкування», «Сімейна гармонія», «Вплив вербального та невербального спілкування на взаємини», «Як діяти в конфліктних ситуаціях»;

— компетентнісний блок «Якими батьками нам бути» – «Коло батьківських компетенцій», «Функції батька і матері», «Вікові особливості розвитку дітей», «Сензитивні періоди для навчання та розвитку дітей», «Нормативні дитячі страхи», «Основні потреби дітей», «Складові розвиваючого середовища для малюків».

Методи роботи: робота в малих групах, моделювання життєвих ситуацій, рольові ігри, групове обговорення спільного розв'язання проблемних ситуацій, «мозковий штурм», «мозаїка», творчі завдання, інтерактивна міні-лекція, колаж, рефлексивні коментарі, психогімнастичні, ігрові, тренувальні вправи, вправи на активізацію, рефлексію тощо.

Завершальна частина (11–12 занять) включає розроблення кожною подружньою парою особистого прогнозу щодо їхньої батьківської позиції. Підбиваються підсумки відносно того, як справдились очікування учасників, якого досвіду вони набули та знання отримали. Актуальними в процесі аналізу результативності тренінгової програми є порівняльні дані очікувань учасників на початку роботи в групі з тими змінами, які вони самі в собі помітили. Кожен учасник для себе робить певні узагальнення щодо участі в даній програмі, ділиться враженнями, висловлює вдячність усім іншим членам групи. Така підсумкова рефлексія є особливо важливою в межах даної програми, оскільки, підсумкові вправи та обговорення створюють можливість замислитися та зробити для себе особисто і для подружньої пари відповідні висновки: «Що

корисного я отримав від участі у програмі?», «Як змінилися мої уявлення та ставлення щодо майбутнього батьківства?», «Які зміни відбулися у нашому подружньому житті?», «Яке значення для нас тепер має батьківство?» тощо. Учасники заповнюють підсумкову анкету та виконують завдання за методикою «Колесо батьківської компетентності», за допомогою чого визначається наявність або відсутність динаміки формування батьківської компетентності згідно з критеріями, які були визначені на основі показників її структурних компонентів (особистісна зрілість, система цінностей, образ батьківства, система батьківських знань, соціальний інтелект, соціальна зрілість, ефективна взаємодія з дитиною).

Методи роботи: рефлексія, зворотний зв'язок, анкетування, інформаційне повідомлення.

У підсумку зазначимо, що з урахуванням системного принципу побудови інтегративної програми «Основи компетентного батьківства» нами була витримана логіка структури як усієї програми, так і кожного тренінгового заняття. Збереження даної логіки сприяло послідовному викладенню матеріалу та наступності в його засвоєнні самими учасниками.

Програма була вибудована так, щоб на основі сприятливих вікових особливостей, актуальних потреб молодого подружжя були сформовані ті ціннісні орієнтації, котрі стимулюють емоційно-позитивне, зріле ставлення до батьківства і компетентного виконання батьківських функцій зокрема. Кожен модуль, заняття, вправа закладають глибинні основи батьківської компетентності і сприяють усвідомленню її змісту. Через усвідомлення себе в теперішньому часі в процесі батьківської освіти учасники поступово проєктують свій образ у майбутнє на нові соціальні ролі – батька та матері. Інтерактивна пізнавальна взаємодія сприяє якісним перетворенням у їхній системі ставлень (до інших людей, до предмета батьківства, до себе), на основі

яких з'являються нові особистісні особливості/утворення, а саме вибірковість у ставленні до людей, до себе, до батьківства, ініціативність, довіра, відкритість, контактність і устремління проявити себе в дії (бути батьками, виконувати батьківські функції тощо).

Дані процеси є можливими в умовах налагодження діалогу із самим собою, з іншими учасниками тренінгової програми, творчим матеріалом. Ведучий, як ми вже зауважували, сприяє розгортанню такого діалогу, оскільки він, як рівноправний член групи, опиняється в єдиному смисловому просторі учасників, не оцінює, не дає інтерпретацій, а лише допомагає пропрацювати актуальні аспекти особистісного досвіду, проектуючи їх у майбутнє.

Представлена змістовна характеристика психолого-педагогічної технології (інтегративна програма «Основи батьківської компетентності») володіє всіма специфічними характеристиками технологічності, а саме: системністю, комплексністю, цілісністю, науковістю, концептуальністю, розвиваючим характером, структурованістю, алгоритмічністю та логікою. Сприяє підвищенню віри в соціальну зацікавленість у компетентному батьківстві, об'єктивному погляду молодого подружжя на себе як на майбутніх батьків, у переконанні їх у можливості змін через пізнання себе, розвиток батьківського потенціалу, який кожна людина набуває протягом усього життя, спочатку переймаючи досвід батьківської сім'ї, а пізніше – в актуальні періоди становлення батьківства (в руслі неперервної освіти).

3.2. Аналіз ефективності психолого-педагогічної програми формування психологічної готовності молоді до материнства і батьківства в умовах військової агресії.

Експериментальною базою для здійснення формувального дослідження було обрано Донецький національний університету імені В. Стуса.

Формування груп здійснювалося на основі результатів констатувального експерименту. У ході констатувального експерименту було визначено три типологічні групи молодого подружжя відповідно рівнів сформованості батьківської компетентності (високий, середній, низький): «компетентні»; «недостатньо компетентні»; «некомпетентні». Молодих подружжів з високим рівнем батьківської компетентності виявлено не було. Отже, всім досліджуваним нашої вибірки було рекомендовано пройти курс занять за інтегративною програмою «Основи компетентного батьківства».

В експериментальну групу (ЕГ) увійшли молоді подружжя, які виявили бажання підвищити власний рівень батьківської компетентності, пройшли індивідуальну співбесіду з психологом задля з'ясування мотивації, потреб та актуальності батьківської освіти для них (кількість 20 осіб, 10 подружніх пар). Таким чином нами було сформовано одну тренінгову групу. Досліджувані, які не ввійшли до складу експериментальної групи, були сформовані у контрольну групу (КГ) (20 осіб, 10 подружніх пар) з рівнями батьківської компетентності, подібними до молодого подружжя експериментальної групи. Отже, групи експериментальна та контрольна врівноважені за критерієм сформованості батьківської компетентності. З молодим подружжям контрольної групи не проводилися заняття за програмою «Основи компетентного батьківства».

Формувальний експеримент здійснювався впродовж 2023–2024 років, за цей період з експериментальної групою було проведено по 12 тренінгових

занять (1 заняття на тиждень) за програмою «Основи компетентного батьківства». За два тижні після завершення формувального експерименту було здійснено повторне діагностування рівня сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя. Враховуючи, що в констатувальному експерименті було використано п'ять діагностичних методик, на основі отриманих результатів для контролю ефективності формувального експерименту нами було обрано дві найбільш доцільних (узагальнюючі, інформативні, компактні та економічні за часом проведення, обробки) методик на даному етапі дослідження. Відібрані методики охоплювали всі структурні компоненти батьківської компетентності молодого подружжя.

Для дослідження показників особистісного компонента батьківської компетентності обрано тест «Особистісної зрілості» (за Ю. Гільбухом); когнітивного – модифікована методика «Батьківський твір» (за В. Століним), методика «Уявлення про ідеальних батьків» (за Р. Овчаровою); соціального – тест «Соціальний інтелект» (за Дж. Гілфордом, М. Саллівеном). Визначення рівня сформованості батьківської компетентності молодого подружжя після формувального експерименту проводилося одночасно для експериментальної та контрольної груп за показниками батьківської компетентності: особистісна зрілість, образ батьківства, система психолого-педагогічних знань, соціальний інтелект, виховна позиція.

Ефективність формувального експерименту визначалась через зіставлення попередніх результатів констатувального експерименту та результатів повторного діагностування після завершення формувального експерименту за означеними вище показниками. Для підтвердження достовірності отриманих результатів ми застосували метод математичної статистики – χ^2 -критерій. За результатами формувального експерименту виявлено значимі зміни у показниках батьківської компетентності в бік підвищення в експериментальній

групі досліджуваних.

Розроблена й апробована нами психолого-педагогічна технологія як засіб формування батьківської компетентності в молодого подружжя стимулювала розвиток особистісної зрілості (незалежної змінної), яка є чинником формування батьківської компетентності у молодого подружжя (залежна змінна).

Таким чином, показник ціннісно-мотиваційного компонента – особистісна зрілість після формувального експерименту значно підвищився як у чоловіків, так і в жінок (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Показники ціннісно-мотиваційного компонента
батьківської компетентності досліджуваних до та після формувального
експерименту (ЕГ) (n = 20)**

Параметри	Рівні	Особистісна зрілість			
		до, %	після, %	χ^2 -критерій	
				коефіцієнт	вірогідність
Чоловіки	Високий	0	20	60	0,001
	Середній	35	50		
	Низький	65	30		
Жінки	Високий	5	25	134	0,001
	Середній	20	50		
	Низький	75	25		
Разом	Високий	2,5	22,5	93,525	0,001
	Середній	27,5	50		
	Низький	70	27,5		

Так, у чоловіків показник особистісної зрілості після формувального експерименту виявлено: на високому рівні – 20 %; середній рівень прояву змінився з 35 % на 50 %, низький рівень знизився з 65 % до 30 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 60$, якщо рівень значимості

$p = 0,001$). У свою чергу, у жінок показник особистісної зрілості після формувального експерименту підвищився стосовно високого рівня з 5 % до 25 %; середній рівень прояву змінився з 20 % на 50 %; низький рівень знизився з 75 % до 25 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 134$, якщо рівень значимості $p = 0,001$). Слід зазначити, що відповідно зросла батьківська компетентність молодого подружжя за показником особистісної зрілості, а саме: після формувального експерименту підвищився прояв високого рівня з 2,5 % до 22,5 %; середній рівень прояву змінився з 27,5 % на 50 %; низький рівень знизився з 70 % до 27,5 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 93,5$, якщо рівень значимості $p = 0,001$).

Згідно з поданими результатами можемо констатувати, що особистісна зрілість жінок розвивається інтенсивніше в тренінговому процесі, що пояснюється гнучкішою психічною організацією жінок.

Стосовно когнітивно-рефлексивного компонента, який представлено двома показниками, образ батьківства та система психолого-педагогічних знань виділені в результаті обробки кількох діагностичних методик, а саме модифікована методика «Батьківський твір» (за В. Століним), методика «Уявлення про ідеальних батьків» (за Р. Овчаровою). Результати за когнітивним компонентом батьківської компетентності наведено в табл. 3.2.

Враховуючи, що образ батьківства був до формувального експерименту сформований практично пропорційно на високому, середньому та низькому рівнях як у чоловіків, так і в жінок, відповідно зміни не є кардинальними, проте достатньо значимі ($\chi^2 = 44,87$, якщо рівень значимості $p = 0,025$). Так, у чоловіків підвищився високий рівень з 35 % до 50 %; середній – із 30 % до 40 %, низький знизився – з 30 % до 10 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 47$, якщо рівень значимості $p = 0,025$). Відповідно у жінок змінився високий рівень із 30 % до 52 %; середній – із 45 % до 40 %, низький —

із 25 % до 8 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 46$, якщо рівень значимості $p = 0,025$).

Наступний показник когнітивно-рефлексивного компонента – «система психолого-педагогічних знань» дещо більше сформувався в жінок, пояснюємо це тим, що жінки більшою мірою орієнтовані на виховання дитини.

Отже, у жінок підвищився рівень сформованості системи психолого-педагогічних знань: на високому рівні – із 15 % до 25 %; на середньому – із 40 % до 65 %; на низькому знизився – із 45 % до 10 %, значимі відмінності підтверджено χ^2 -критерієм ($\chi^2 = 136,12$, якщо рівень значимості $p = 0,001$). Тоді як у чоловіків зрушення відбулися на менш значимому рівні ($\chi^2 = 57,8$, якщо рівень значимості $p = 0,005$), відповідно на високому рівні – із 5 % до 15 %; на середньому – із 45 % до 65 %; на низькому – із 50 % до 20 %.

Таблиця 3.2

**Показники когнітивно-рефлексивного компонента батьківської компетентності
досліджуваних до та після формувального
експерименту (ЕГ) (n = 20)**

Параметри	Рівні	До, %	Після, %	χ^2 -критерій	
				коефіцієнт	вірогідність
Образ батьківства					
Чоловіки	Високий	35	50	47	0,025
	Середній	30	40		
	Низький	30	10		
Жінки	Високий	30	52	46	0,025
	Середній	45	40		
	Низький	25	8		
Разом	Високий	32,5	51	44,87	0,025
	Середній	37,5	40		
	Низький	27,5	9		
Система психолого-педагогічних знань					

Чоловіки	Високий	5	15	57,82	0,005
	Середній	45	65		
	Низький	50	20		
Жінки	Високий	15	25	136,12	0,001
	Середній	40	65		
	Низький	45	10		
Разом	Високий	10	20	83,2	0,001
	Середній	42,5	65		
	Низький	47,5	15		

Соціально-поведінковий компонент, представлений показником соціального інтелекту (табл. 3.3), більшою мірою на значимому рівні ($\chi^2 = 49,8$, якщо рівень значимості $p = 0,01$) підвищився у чоловіків. Отже, маємо зміни на високому рівні – із 20 % до 27,5 %; на середньому – із 55 % до 65 %; на низькому – із 25 % до 7,5 %.

Таблиця 3.3

**Показники соціально-поведінкового компонента
батьківської компетентності досліджуваних до та після формувального експерименту
(ЕГ) (n = 20)**

Параметри	Рівні	Соціальний інтелект			
		до, %	після, %	χ^2 -критерій	
				коефіцієнт	вірогідність
Чоловіки	Високий	20	27,5	49,8	0,01
	Середній	55	65		
	Низький	25	7,5		
Жінки	Високий	10	30	20,34	—
	Середній	85	67,5		
	Низький	5	2,5		
Разом	Високий	15	28,75	26,81	—
	Середній	70	66,25		

	Низький	15	5		
--	---------	----	---	--	--

У жінок значимих змін не виявлено ($\chi^2 = 20,34$), однак наявна тенденція зростання соціального інтелекту, що зафіксовано в таких змінах: на високому рівні – із 10 % до 30%; на середньому – із 85% до 67,5%; на низькому – із 5% до 2,5%. Це зумовлено тим, що в переважної більшості жінок вихідні результати були представлені на достатньому рівні (85%), тобто досить сформовані.

Педагогічно-виховний компонент батьківської компетентності після формувального експерименту набув суттєвих значимих змін (табл. 3.4).

Так, значно покращилась виховна позиція стосовно виконання батьківських функцій у чоловіків ($\chi^2 = 74,38$, якщо рівень значимості $p = 0,001$) завдяки значному збільшенню середнього рівня прояву – із 15 % до 35 % та зменшенню низького рівня – із 35 % до 10 %. Високий рівень практично не змінився до формувального експерименту 50 % та після – 55 %. У жінок значимі зміни відбулися за рахунок збільшення високого рівня – із 30 % до 55 % та зниження середнього – із 60 % до 43 %, низького – із 10 % до 2 %.

Таблиця 3.4

Показники педагогічного компонента батьківської компетентності досліджуваних до та після формувального експерименту (ЕГ)

(n = 20)

Параметри	Рівні	Виховна позиція			
		до, %	після, %	χ^2 -критерій	
				коефіцієнт	вірогідність
Чоловіки	Високий	50	55	74,38	0,001
	Середній	15	35		
	Низький	35	10		
Жінки	Високий	30	55	50	0,01
	Середній	60	43		

	Низький	10	2		
Разом	Високий	40	55	49,89	0,01
	Середній	37,5	39		
	Низький	22,5	6		

Підсумовуючи, зазначимо, що в молодого подружжя в цілому в процесі інтерактивної пізнавальної діяльності значно підвищились: особистісна зрілість ($\chi^2 = 93,52$, якщо рівень значимості $p = 0,001$); рівень сформованості системи психолого-педагогічних знань ($\chi^2 = 83,2$, якщо рівень значимості $p = 0,001$); виховна позиція стосовно виконання батьківської ролі ($\chi^2 = 49,89$, якщо рівень значимості $p = 0,01$); став чіткішим і змістовнішим образ батьківства ($\chi^2 = 44,87$, якщо рівень значимості $p = 0,025$). Загалом рівень розвитку соціального інтелекту в досліджуваних змінився не суттєво, оскільки в жінок він був сформований переважно на достатньому рівні, хоча в чоловіків дещо значимо знизився низький рівень його прояву та підвищився середній і високий. Проте спостерігаються тенденції до зростання. Слід зазначити, що соціальний інтелект – досить складне психічне утворення, яке потребує більше часу для суттєвих зрушень. Також нами була здійснена повторна діагностика молодих подружжів контрольної групи, які не пройшли навчання за пропонованою тренінговою програмою. Результати статистично-математичної обробки засвідчують відсутність значимих змін у структурі сформованості батьківської компетентності.

У такий спосіб нами були виявлені значущі на статистичному рівні відмінності між показниками рівня сформованості батьківської компетентності у молодих подружжів в контрольній та експериментальній групах. Звідси випливає, що висловлена нами гіпотеза про те, що реалізація психолого-педагогічної технології формування батьківської компетентності в молодого подружжя забезпечує достатньо високий ступінь розвитку даної системної характеристики молодих подружжів, підтверджена на рівні статистичної значущості. Задля оцінювання динаміки формування батьківської компетентності, що відбулася у досліджуваних молодих подружжів, було здійснено контрольний зріз параметрів, що вивчалися, в контрольній та експериментальній групах. Рівень батьківської компетентності молодого подружжя визначався за сукупністю визначених показників, якщо ці показники були в обох із подружжя (відповідно до їхніх рівнів розвитку по кожному компоненту). Виявлена динаміка сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя подана на рис 3.1.

Рис. 3.1 Динаміка змін у рівнях сформованості батьківської компетентності молодого подружжя експериментальної та контрольної груп.

Проведений аналіз отриманих даних, що відобразив динаміку формування

батьківської компетентності у молодого подружжя на контрольному зрізі, дає підстави констатувати значні кількісні та якісні зміни, а саме збільшення кількості молодих подружжів експериментальної групи з високим рівнем розвитку батьківської компетентності та істотне зменшення числа молодих подружжів цієї самої групи з низьким рівнем батьківської компетентності.

У молодих подружжів контрольної групи подібна позитивна динаміка не спостерігалась. Відповідно до виділених нами типологічних груп молодих подружжів (компетентні, недостатньо компетентні, некомпетентні) ситуація теж істотно змінилася, що засвідчує порівняльна табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Порівняльна характеристика типів молодих подружжів
до та після експерименту (ЕГ-20; КГ-20)**

Типи	Кількість молодих подружжів ЕГ, %		Кількість молодих подружжів КГ, %	
	до	після	до	після
Компетентні (психологічно готові)	0	25	0	0
Недостатньо компетентні (недостатньо психологічно готові)	42,4	65	51,5	60
Некомпетентні (психологічно неготові)	57,6	10	48,5	40

Отже, серед досліджуваних молодих подружжів у експериментальній групі достатньо компетентних стало 20 %; переважна більшість молодих подружжів – це недостатньо компетентні (70 %) та суттєво знизилась кількість некомпетентних подружніх пар (до 10 %).

Згідно з отриманими даними на контрольному зрізі в експериментальній та контрольній групах, можемо зазначити, що в контрольній групі рівень

сформованості компонентів залишався майже однаковим як на початку, так і наприкінці експерименту. Результати проведеного формувального експерименту засвідчили, що рівень сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя за всіма чотирма компонентами (ціннісно-мотиваційним, когнітивно-рефлексивним, соціально-поведінковим, педагогічно-виховним) в експериментальній групі став вищим, особливо це помітно стосовно когнітивно-рефлексивного компонента (рис. 3.2).

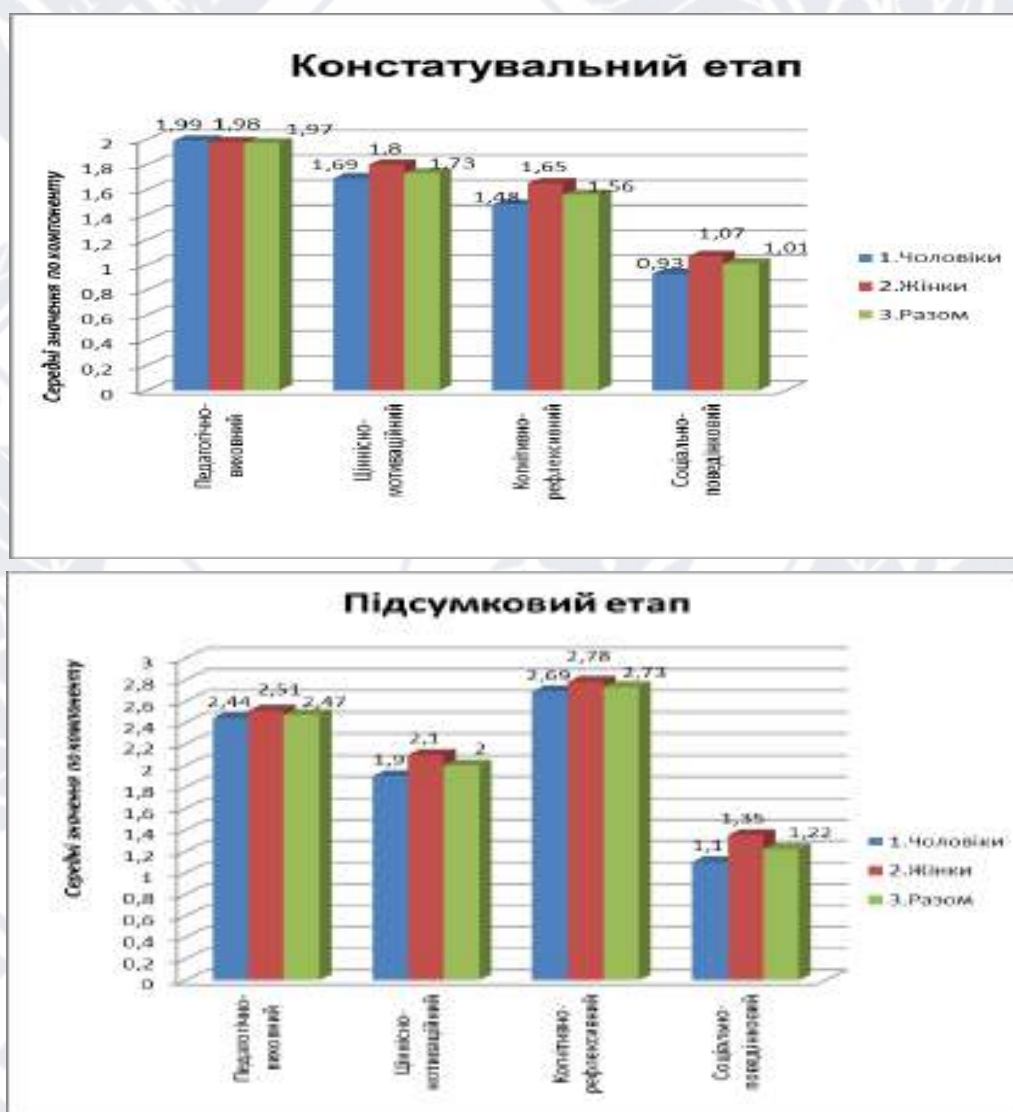

Рис. 3.2 Динаміка сформованості компонентів батьківської компетентності молодого подружжя.

Співвідношення результатів констатувального та контрольного зрізів демонструють позитивну динаміку в рівнях сформованості структурних компонентів батьківської компетентності у молодого подружжя, що свідчить про ефективність обраних психологічних умов формування батьківської компетентності у молодого подружжя.

На підставі аналізу результатів формувального експерименту можемо констатувати, що запропонована нами психолого-педагогічна технологія «Основи компетентного батьківства» є ефективною й може бути впроваджена у психолого-педагогічну та освітню діяльність.

Результати теоретичного, констатувального, формувального експерименту були реалізовані в навчальному курсі «Психологія батьківства» для студентів-психологів та соціальних педагогів і в психологічному консультуванні молодих сімей (батьків, дітей, подружжя).

Висновки до 3 розділу.

Результати теоретичної, методичної та експериментальної роботи, проведеної на формувальному етапі дослідження, дозволяють зробити обґрунтовані висновки щодо ефективності впровадження авторської інтегративної програми «Основи компетентного батьківства» як дієвої психолого-педагогічної технології. Отримані дані підтверджують доцільність використання визначених психологічних умов формування батьківської компетентності у молодого подружжя, які забезпечувались цією програмою.

Психолого-педагогічна технологія виступила ефективним інструментом для реалізації практичної діяльності, спрямованої на розвиток батьківської компетентності. Її використання сприяло досягненню цілей дослідження, отриманню запланованих результатів, створенню сприятливого психологічного

клімату та стимулюванню якісних змін у структурних компонентах батьківської компетентності.

Інтегративна програма «Основи компетентного батьківства», реалізована на формувальному етапі, була орієнтована на забезпечення батьківської освіти, інтерактивної пізнавальної діяльності та мотивування до компетентного батьківства. Як психолого-педагогічна технологія, вона забезпечила високий рівень динаміки змін у формуванні батьківської компетентності у молодого подружжя. Це було підтверджено статистично значущими результатами формувального експерименту, отриманими у порівнянні експериментальної та контрольної груп.

Результати експерименту продемонстрували, що рівень сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя значно зріс за всіма її структурними компонентами: ціннісно-мотиваційним, когнітивно-рефлексивним, соціально-поведінковим і педагогічно-виховним. Особливо помітним став прогрес у когнітивно-рефлексивному компоненті. Я-образ батьківства в учасників експериментальної групи став більш чітким і змістовним, а їхні знання — більш повними, структурованими та достовірними.

У педагогічно-виховному компоненті, враховуючи, що виховна позиція до формувального експерименту була сформована практично пропорційно на високому, середньому, низькому рівнях як у чоловіків, так і в жінок, то відповідно зміни не є кардинальними, проте достатньо значимі. Так, значно покращилась ситуація у виховній позиції чоловіків, за рахунок усвідомлення ними важливості демократичного (авторитетного) стилю виховання і значення батьківської компетентності (зокрема батька) у розвитку дитини.

Після формувального експерименту в ціннісно-мотиваційному компоненті відбулися суттєві зміни — значно підвищилася мотивація молодого подружжя на компетентне батьківство, помітно розширилась система батьківських

цінностей, особистісна зрілість помірно зросла як у чоловіків, так і в жінок.

У соціально-поведінковому компоненті теж відбулися певні позитивні зрушення, проте не такі значні, як у інших компонентах. Загалом рівень розвитку соціального інтелекту в досліджуваних змінився не суттєво, оскільки в жінок він був сформований переважно на достатньому рівні. Натомість у чоловіків значимо зменшився низький рівень і дещо підвищився середній та високий. Слід зазначити, що соціальний інтелект — досить складне психічне утворення, що потребує більше часу для суттєвих зрушень.

Позитивні зміни у структурних компонентах позначились на значному підвищенні рівня сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя, згідно з чим динаміка сформованості батьківської компетентності у молодого подружжя (експериментальної групи) має такий вигляд: з'явилися молоді подружжя з високим рівнем розвитку батьківської компетентності (їх кількість — 25 % від загальної); суттєво збільшилася кількість молодих подружжів із середнім рівнем (із 42,4 % до 65 %) та істотно зменшилася кількість молодих подружжів цієї ж групи з низьким рівнем батьківської компетентності (із 57,6 % до 10 %). У молодих подружжів контрольної групи подібна позитивна динаміка не спостерігалась.

ВИСНОВКИ

Аналіз результатів теоретичної та дослідно-експериментальної роботи дає можливість зробити узагальнюючі висновки стосовно здійсненого дослідження.

1. Проведений аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми свідчить про широке коло підходів до розуміння психологічної готовності до материнства і батьківства. Системний підхід визначає цей феномен як інтегративну частину батьківської структури, що охоплює комплекс психологічних, особистісних і поведінкових характеристик, необхідних для успішного виконання батьківських ролей. Особистісний підхід наголошує на важливості особистісних якостей, таких як емпатія, стійкість до стресу та адаптивність, які забезпечують якісне виховання дитини. Діяльнісний підхід підкреслює динамічний процес становлення готовності через навчання і практику. Комплексне осмислення різних підходів дозволило визначити психологічну готовність до батьківства як багатокomпонентний феномен, що формується під впливом соціалізації, інтеріоризації, безперервного особистісного розвитку та самопізнання.

2. На основі теоретичних досліджень сформовано концептуальні засади формування психологічної готовності студентської молоді до батьківства, що включають ціннісно-мотиваційні, когнітивно-рефлексивні, соціально-поведінкові та педагогічно-виховні компоненти. Психологічна готовність до батьківства включає глибоке усвідомлення цінностей, бажання розвиватися, розуміння відповідальності та сформовані навички виховання. Виділено кілька важливих умов для розвитку цих компонентів, а саме: підтримка в оволодінні знаннями про ефективні моделі виховання, формування навичок емоційної саморегуляції, соціальна підтримка та практичне застосування набутих знань і навичок. Соціальна підтримка, зокрема, сприяє підвищенню мотивації до батьківства та розвитку особистісної зрілості, а навчальні програми

допомагають збагачувати особистісні якості, необхідні для виконання батьківських функцій.

3. Емпіричне дослідження структурних компонентів та рівня сформованості психологічної готовності до батьківства та материнства у студентської молоді показало, що рівень психологічної готовності до батьківства серед студентської молоді, особливо серед молодих подружжів, переважно середній або низький. Це свідчить про недостатню сформованість ключових аспектів, необхідних для виконання батьківських функцій. Більшість досліджуваних мають обмежені та стереотипні знання про виховання, які здебільшого були отримані неформально, від рідних або друзів. Під час дослідження виявлено, що ціннісно-мотиваційний та педагогічно-виховний компоненти є найбільш розвиненими, тоді як когнітивно-рефлексивний і соціально-поведінковий потребують подальшого розвитку. Наприклад, недостатньо сформовані уявлення про цінність і відповідальність батьківства, а також «Я-образ» батька чи матері, що є важливим для формування усвідомлених батьківських ролей. Відсутність достатніх знань про моделі батьківської поведінки та виховні стратегії свідчить про необхідність розвитку психологічної готовності до материнства та батьківства через систематичну освіту та тренінгові програми.

4. Розроблена експериментальна програма формування психологічної готовності до материнства і батьківства студентської молоді. На основі отриманих даних була розроблена інтегративна програма «Основи компетентного батьківства», яка продемонструвала свою ефективність у підвищенні рівня готовності до батьківства. Програма включала освітні заходи, спрямовані на формування батьківських компетенцій, інтерактивну пізнавальну діяльність, підтримку психологічної стабільності, розвиток соціальних навичок і розширення знань про батьківство. Протягом формувального експерименту

підтверджено, що участь в програмі суттєво покращила всі структурні компоненти психологічної готовності, зокрема когнітивно-рефлексивний компонент, що дозволив досліджуваним краще усвідомлювати свої майбутні батьківські ролі. Підвищення особистісної зрілості, розвитку навичок емоційної саморегуляції та формування батьківських цінностей також сприяли усвідомленню значення відповідального батьківства.

Програма забезпечила позитивні зміни у ставленні до батьківства, сприяла розширенню системи цінностей, підвищенню мотивації до компетентного батьківства та покращенню соціальних навичок. Статистично значущі результати формувального експерименту підтвердили, що використання інтегративного підходу до формування психологічної готовності до батьківства є ефективним інструментом для розвитку батьківських компетенцій у студентської молоді. Зокрема, у досліджуваних з'явилося чітке уявлення про роль батька або матері, підвищилася мотивація до батьківства, зросла особистісна зрілість і прагнення до саморозвитку, що дозволяє прогнозувати якісні зміни у їхньому подальшому житті. У цілому, програма сприяла формуванню усвідомленого ставлення до батьківства, що є ключовим фактором для забезпечення майбутнього розвитку дітей у сприятливому психологічному кліматі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* / [за ред. С. Д. Максименка]. Київ: Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 57-63.
2. Ангелова С.О. Материнство як сфера самореалізації жінки. *Вісник Чегнігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 11-14.
3. Батьківство в радість: тренінгів курс з формування батьківської компетентності / Програма «Родина для дитини» в Україні; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді; Державний ін.-т розвитку сім'ї та молоді / Г.М. Лактіонова (авт.-упорядник), І.Д. Зверєва (авт.- упорядник). Київ: Фенікс, 2009. 360 с.
4. Бацилєва О.В. Девіантне материнство як варіант порушення репродуктивної поведінки. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* Вип. 8. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. С. 48-57.
5. Безпалько О.В. Сім'я як провідний фактор соціального виховання особистості. *Соціальна педагогіка: Підручник*. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. Київ: Центр учбової літератури, 2009. С.200-221.
6. Бочелюк В. Й. Сучасні підходи до формування шлюбно-сімейних уявлень та майбутнього батьківства у молоді. *Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія* / за ред. В. Й. Бочелюка. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 35-49.
7. Боярин Л. В. Соціально-психологічні особливості ціннісних орієнтацій юнаків в аспекті проблеми майбутнього батьківства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського*

національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2015. № 2(37). Т. 2. С. 52 - 58.

8. Братусь І. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини. *Практ. психологія та соц. робота*. 2002. №5. С. 36-49.

9. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. *Психологія і суспільство*. 2014. №4. С. 85-103.

10. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище. *Вісник Луганського державного педагогічного ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2003. №7. С. 18-20.

11. Васильченко О. М. Феномен батьківства в структурі репродуктивної поведінки особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. №1(25). 2011. С. 24-30.

12. Веретенко Т.Г. Роль сучасного батька у підготовці юнаків до усвідомленого батьківства Діти – батьки – сім'я: Випуск 5. Київ: Наук. світ, 2006. С. 4-10.

13. Вєя А. Бути мудрою мамою : Незалежно від віку дитини / пер. з пол. Т. Різун. Львів: Свічадо, 2016. 200 с.

14. Вовчик-Блакитна М.В. Підготовка молоді до сімейного життя. Київ: Знання, 1984. 48 с.

15. Денисенко А.А. К вопросу о психологической готовности к супружеским взаимоотношениям. *Наука і освіта. Спецвип.* Одеса, 2000. С. 171-172.

16. Дзюбко Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання. *Психолог*. 2005. № 28 (172). С. 18- 20.

17. Доброєр О. Відповідальне батьківство. Роль і значення чоловіка для виховання дитини. *Психолог*. 2009. № 36 (372). С. 22-24.

18. Дьяконов Г. Діалогічні дослідження батьківсько-дитячих відносин.

Соціальна психологія. 2007. № 6 (26). С. 133-145.

19. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.

20. Камінська О. В. Психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя молоді у шлюбі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ: Ноулідж, 2013. № 2 (31). С. 133-140.

21. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 21 с.

22. Коновальчук І. І. Сутність і структура інноваційної компетентності педагога загальноосвітнього навчального закладу. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія*. / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 542 с.

23. Консультування сім'ї : метод. поради для консультування батьків: в 2-х ч. / за ред. В. Г. Постового. Київ: ДЦССМ, 2003. Ч. 1. 303 с.

24. Кравець В. Психолого-педагогічні основи підготовки школярів до сімейного життя. Тернопіль: Богдан, 1997. 180 с.

25. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді: монографія. Київ: Київська правда, 2000. 688 с.

26. Красін С.А. Усвідомлене батьківство: сутність, ознаки, структура та зміст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 55. С. 215-221.

27. Кляпець О. Я. Підготовка молоді до подружнього життя. Київ: Міленіум, 2009. 104 с.

28. Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу: автореф. дис канд. психол. наук. Київ, 2004. 21 с.

29. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти

формування усвідомленого батьківства. Київ: Академія, 2001. 244 с.

30. Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький, 2009. 20 с.

31. Ліщук В. С. Школа сімейного виховання: посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів. С. Чередниченко. Київ: ВКТФ "Кобза", 2002. 108 с.

32. Лемещенко О.Р. Аналіз наукових підходів до вивчення феномену «батьківство». *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 223-231.

33. Мачуська І.М. Формування культури міжособистісного спілкування юнаків у їх підготовці до сімейного життя: дис... канд. пед. наук. Київ, 2004. 200 с.

34. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за ред. Г. М. Лактіонової. Київ: Держсоцслужба, 2006. 96 с.

35. Михеева Н.Д. Методики діагностики родительской компетентности. *Практична психологія та соціальна робота*. № 9. 2010. С. 49-56.

36. Мілютіна К.Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2012. 298 с.

37. Нагула О.Л. Психологічна сутність поняття батьківська компетентність молодого подружжя. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. № 22 (257). Ч. VIII. С. 272-277.

38. Онопрієнко О. Концептуальні засади компетентісного підходу в сучасній освіті. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 32-37.

39. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / [О. М. Пехота,

А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О. М. Пехоти. Київ: А.С.К, 2002. 255 с.

40. Основи психологічної готовності: [навч. посіб.] / [Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко та ін.]; за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ: Наук. світ, 2006. 156 с.

41. Основи батьківської компетентності: [Навч. посіб.] / Упор.: Т.Г. Веретенко, І.Д. Зверева, Н.Ю. Шевченко; За заг. ред. І.Д. Зверевої. Київ : Наук. світ, 2006. 156 с.

42. Пілецька Л. С. Матримоніальні уявлення як чинник суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі: монографія. Київ: Прінт Квік, 2015. 216 с.

43. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї. Київ : НАУ-друк, 2010. 270 с.

44. Програма курсу «Школа батьківства» / за заг. ред. К. С. Шендеровського.. Київ: КМЦСССДМ, 2005. 76 с.

45. Програма формування педагогічної культури батьків / за ред. В. Г. Постового. Київ: ДЦССМ, 2003. 108 с.

46. Песоцька О.П. Готовність до материнства як умова формування усвідомленого батьківства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 195-202.

47. Петрович Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне: Видавець О. Зень, 2010. 368с.

48. Радчук Г. К. Психолого-педагогічні засади впровадження освітнього діалогу як інноваційної форми навчання студентів (на прикладі курсу «Сімейне виховання»). *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 12. С. 5–17.

49. Радчук Г. К. Сімейне виховання (освітній тренінг для батьків) : навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 121 с.

50. Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку: метод. посіб. / авт.-упоряд.: І. В. Братусь, Н. В. Кошечко, О. Л. Нагула; за заг. ред.

І. Д. Звереві. Київ: Кобза, 2004. 160 с.

51. Сидоренко А. В. Проблема психологічної готовності студентської молоді до сімейного життя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. № 2(28). 2012. С. 269-274.

52. Трухін І.О. Формування у молоді уявлень про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу. *Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини*: наук.-метод. зб. / [за ред. Т.В. Говорун]. Київ: ІЗМН, 1996. С. 124-133.

53. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: методичні матеріали для тренера / за ред. Г. М. Лактіонової. Київ: Наук. світ, 2003. 107 с.

54. Федюшкіна К. А. Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2020. 315 с.

55. Хартман О.Ю. До проблеми визначення стану сформованості навичок відповідального батьківства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2009. №5. Ч. II. С. 205-211.

56. Якубова Ю.М., Лавріненко Н.В. Батьків не обирають. Київ : А.Л.Д., 1997. 144 с.

57. Furth G.M. The secret world of drawings. Toronto: Inner City Book, 2002. 176 p.

58. Gordon T. Parent effectiveness training: The proven program for raising responsible children. New York: Three Rivers Press, 2000. 384 p.

59. Kapska A.Y. Professional and etnical culture of the social worker: the import and structure. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. P. 252-256.

60. Korczak J. Jak kochać dziecko. Dziecko w rodzinie. Warszawa, 2012. 176 s.
61. Luk'yanova K.A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. Pp. 274-277.
62. Mazai, L., Dikhtiarenko, S. (2024). Psychological training as a tool for professional resourcefulness development of future psychologists in war conditions. *Psychology Travelogs*, 2024, №1. P. 16-30.
63. Mazai, L. (2024). The role and significance of emotional intelligence in providing future psychologists' professional resourcefulness. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. №1, 2024. P. 212-221.
64. Skoczyńska-Prokopowicz B. Lonely motherhood and its support by institutions of welfare aid. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2013. №1. С.61-68.

ДОДАТКИ

АНКЕТА

Що я знаю про батьківство, виховання та розвиток дітей

Підкресліть необхідне: чоловік чи дружина

Скільки часу перебуваєте в шлюбі _____

1. Чи бажаєте стати батьками найближчим часом? *(необхідне підкреслити)*

так ні

2. Як Ви вважаєте, чи можна дати найкраще виховання дитині в сім'ї?

так ні

3. Як, на Вашу думку, батьківство має бути бажаним для обох?

так ні

4. Чи вважаєте себе досвідченими в питаннях виховання та розвитку дітей?

так ні

5. Чи відчуваєте невпевненість у власних виховних здібностях?

так ні

6. Що таке психологічна готовність до батьківства?

7. Чи знаєте Ви права та обов'язки батьків?

так ні

8. Що найважливіше у вихованні дитини раннього віку, молодшого школяра, підлітка?

9. Оберіть стиль батьківського виховання, який, на Вашу думку, найадекватніший у вихованні дітей? *(необхідне підкреслити)*

Демократичний *(виховання на засадах рівності, визнання особистості дитини)*

Авторитарний *(«Батьки завжди праві»)*

Гіперопікаючий *(надмірна опіка, бажання все роботи за дитину самому)*

10. Чи маєте Ви навички догляду, виховання, навчання дітей?

так ні

11. Чи важливе для дітей емоційно-тепле спілкування?

так ні

12. Чи маєте Ви потребу в батьківській освіті?

так ні

Дякуємо за Ваші відповіді

Таблиця Б.1

Матриця психологічної готовності молоді до материнства/батьківства

Критерій	Рівні		
	Низький	середній	високий
	Дескриптори		
Ціннісно-мотиваційний компонент			
Особистісна зрілість	— низький рівень особистісної зрілості; — низька мотивація досягнень; — негативне ставлення до себе; — комплекс неповноцінності; — невпевненість у собі і своїх силах; — відсутнє почуття обов’язку; — хибні життєві установки; — імпульсивність, запальність; — нездатність до психологічної близькості; — неготовність до батьківства	— середній рівень особистісної зрілості; — позитивне ставлення до себе; — вибірковість у задоволенні собою; — невизначеність у життєвих пріоритетах; — бажання мати дітей, але не тепер; — вибіркова вимогливість до себе; — почуття обов’язку — частково; — неадекватна самооцінка; — частково невпевненість у батьківській компетентності	— високий, достатній рівень особистісної зрілості; — конкретні життєві цілі; — прагнення до само-реалізації в батьківстві, сім’ї, в досягненні високих результатів у цій сфері; — впевненість у своїх можливостях; — задоволеність своїми здібностями, уміннями, характером; — адекватна самооцінка; — висока вимогливість до себе; — почуття обов’язку; — зацікавленість у соціальному житті сім’ї, — емоційна врівноваженість, поміркованість; — здатність до психологічної близькості, доброзичливості, емпатія, уміння слухати; — потреба в батьківстві
Система	— відсутні, або лише частково присутні	— ціннісні орієнтації на матеріальний	— сформована система

цінностей	сімейні та батьківські цінності	достаток сім'ї; — соціальні контакти	цінностей; — батьківство як цінність; — дитина як цінність; — їхня реалізація в сфері сім'ї
-----------	---------------------------------	---	--

Продовження таблиці Б.1

Критерій	Рівні		
	Низький	середній	високий
	Дескриптори		
Когнітивно-рефлексивний компонент			
Образ батьківства	— негативне та інфантильне ставлення до батьківства; — несформований образ батьківства; — неприйняття майбутньої дитини та майбутнього батьківства; — хибні уявлення про ідеальних батьків; — неусвідомлення змісту та значення батьківства; — застрягання на власному дитячому досвіді	— загалом позитивне ставлення до батьківства, але наявні страхи, тривоги, невпевненість; — частково сформований образ батьківства; — уявлення про ідеальних батьків лише частково збігаються з нормою	— позитивне ставлення до батьківства; — сформований образ батьківства; — емоційне прийняття дитини; — адекватні уявлення про ідеальних батьків; — усвідомлення змісту та значення батьківства; — осмислений власний дитячий досвід
Система психолого-педагогічних знань	— відсутність системи знань; — поверхові, незмістовні знання; — небажання вдосконалювати знання	— наявність часткових психолого-педагогічних знань; — незнання правових аспектів батьківства; — поверхові знання про виховання і розвиток дітей; — відстрочена у часі	— суттєві, систематизовані знання з вікової та педагогічної психології; — педагогічна або психологічна освіта; — самоосвіта засобами спеціальної літератури, перегляду передач для батьків, Інтернету;

		потреба у батьківській освіті (коли з'являться діти, під час вагітності)	— наявність морально-правових знань
Соціально-поведінковий компонент			
Соціальний інтелект	— нижче середнього та низький соціальний інтелект; — погано розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками; — погано орієнтуються у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки з дітьми; — можуть помилятися в розумінні змісту слів співрозмовника	— середній соціальний інтелект; — часткове розуміння вчинків і дій людей; — посередні комунікативні здібності; — нерозуміння специфіки спілкування з дітьми; — мають досвід спілкування з дітьми раннього віку	— вище середнього та високий соціальний інтелект; — адекватне розуміння вчинків та дій людей; — успішність у спілкуванні та соціалізації; — розвинені комунікативні здібності; — уміння стати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих

Закінчення таблиці Б.1

Критерій	Рівні		
	Низький	середній	високий
	Дескриптори		
Соціально-поведінковий компонент			
Соціальний інтелект	— помиляються в інтерпретації слів співрозмовника; — мають труднощі у взаємодії з дітьми		— розуміння вербального та невербального спілкування
Соціальна зрілість	— мають складності в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії; — неготові або відчують небажання взаємодіяти з дітьми; — безпорадність у	— посередньо розвинуті соціально-перцептивні здібності; — властива контактність, емпатія, уміння слухати; — часткове розуміння ролі батька та матері;	— розвинуті соціально-перцептивні здібності; — властива контактність, прагнення проявити теплоту і дружність у спілкуванні; — розвинута емпатія,

	конфліктах; — відчують дискомфорт у соціумі; — нерозвинуті комунікативні здібності	— схильність до емоційно стриманого спілкування з дітьми	сприйнятливість до зворотного зв'язку; — розуміння нормативів соціальних ролей; — притаманна саморегуляція; — схильність до емоційно-теплого спілкування з дітьми
Педагогічно-виховний компонент			
Виховна позиція	— схильність до авторитарного та гіперопікаючого стилю виховання; — взяття за норму неадекватного стилю виховання власних батьків; — притаманні виховні позиції (ВБД) та (БВД)	— пріоритетний стиль батьківського виховання демократичний; — виховна позиція (ДБВ), (БДВ); — перейняття позитивного досвіду та традицій виховання дітей у власних батьків	— притаманний демократичний стиль виховання; — виховна позиція (ДВБ), (ВДБ); — позитивний досвід виховання дітей